

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA HOLBÆK AMT.

HISTORISKE AARBØGER. VIII.

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT.

1914

LEHMANN & STAGE, KØBENHAVN.

HOLBÆK-POSTENS BOGTRYKKERI.

INDHOLD.

	Side
<i>Hugo Matthiessen</i> : En middelalderlig Kirketomt i Holbæk	5
Erindringer fra Krigen 1864	39
<i>J. S. Møller</i> : Boligskik i Kalundborgeggen i ældre Tid . .	76
<i>Henry Larsen</i> : Skamstrup Kirke	109
<i>J. P. Jensen</i> : Kundby Bønder i Bondebevægelsens første Kampaar 149
Historisk Samfunds Virksomhed i 1913 . . .	196
Medlemsliste (Fortsættelse) . . .	200
Regnskabsoversigt for 1913 . . .	203

En middelalderlig Kirketomt i Holbæk.

Ved *Hugo Matthiessen.*

En Dag i Februar Maaned 1913 kørte en Arbejdsvogn, tungt læsset med Jord til Baglast for en Skude, ned ad den højtliggende Plads i Holbæk Østerstræde Nr. 10, da den pludselig sank dybt ned i Leret med begge Baghjul og blev staaende fast.

Da man gav sig til at rydde Jorden bort for atter at faa Hjulene fri, viste det sig, at Vognen var kørt ind i Tagryggen af en velbevaret, muret Munkestensgrav fra det 13. Aarhundrede.

— Som rimeligt var, vakte dette overraskende Fund ikke ringe Opsigt, thi ingen kunde ane, at denne Grund — den eneste paa Strædets østre Side, som endnu henligger ubebygget, — rummede Fortidsminder af den Art, og takket være Ejeren, Hr. Tømrrmester Jørgensens velvillige Imødekommenhed og Interesse for Sagen fik Nationalmuseets 2. Afdeling, som straks havde ladet den fundne Grav undersøge, Lejlighed til — i April Maaned — at foretage en mere omfattende Udgravning paa Pladsen.

Da Gravfundet var kommet for Dagen, laa den Tanke jo nær, at der vilde være mere at finde, og paa

Forhaand vakte Pletten Interesse paa Grund af særlige topografiske Forhold.

Den havde — indtil for faa Aar siden — været hævet ret betydeligt over Gadelinien, idet den udgjorde en Del af en aflang Bakkekam, der mod Vest — ud imod Østerstræde — løb af mod Overkanten af et omtrent 2 Alen højt, gammelt Gærde af store Kampesten. Højderyggen Længdeakse laa i Retning Nord—Syd, og mod Øst bredte Bakken sig over nogle Havejorder og afgrænsedes af en tydelig Sænkning, i hvis Bund et Vandløb — den gamle Labæk — endnu i Mands Minde havde haft Leje. Hinsides denne løftede Terrænet sig atter kendeligt.

Mod Østerstræde var Bakkens Karakter stærkt forvasket, idet denne Side Stykke for Stykke var udgravet ved Opførelsen af den østre Husrække, der var skaaret ind deri, og Pladsen Nr. 10 var — Aar efter andet — afgravet i ret stor Udstrækning, Stendiget fjærnet og Bakkehældet gjort skraanende og jævnt farbart ned imod Gaden.

Under de hyppige Bortkørsler af Jordfyld til Baglast havde man fundet en Mængde Kranier og Døddningeben, som Skipperne dog ikke havde været glade for at faa med i Lasten, og af og til var der — efter Sigende — ogsaa opsamlet enkelte Smaamønter, der efter Beskrivelsen synes at have været middelalderlige. Men af særlig Interesse var dog det paa Pladsens nordre Side i Retning Øst—Vest blottede, solide Kampestensfundament, som kunde afgive et sikkert Udgangspunkt for en planmæssig Undersøgelse af Tomten.

Thi da den murede Kiste fandtes, kunde der ikke være Tvivl om, at man befandt sig paa en Plads, hvor der havde ligget en Kirke, og det viste sig da ogsaa, at den gamle Grav laa i Skibet af en ret anselig

Kirkebygning, hvis Fundamenter fremdroges, strækkende sig over Bakkekammen i Øst—Vest.¹⁾)

Mod Vest — ud mod Østerstræde — var Grunden taget meget tæt af, og kun et lavt, i Ler lagt Underlag, bestaaende af mindre Marksten, angav dets Plads. Derimod var Længdemurenes — særlig den nordliges — Fundamenter vel bevarede, idet de sine Steder stod i omtrent 1 Alens Højde, dannede af middelstore Kampesten, der afstivedes af mindre Marksten og bandtes sammen af det faste, stive Lerlag, hvori Grunden var sat.

I vestre Hjørne var søndre Sidefundament stærkt afpillet, ja, tilmed helt brudt op til Underlaget paa et kortere Stykke, og kun paa en Strækning af det nordre Sidefundament, samt i Hjørnerne, har Bygningen hvilet paa Sten af mere anselige Dimensioner.

Hvor fattige Sporene af Kirkebygningen end var, kunde der dog maales en Plan af den; den fulde Længde var 33 Meter, hvoraf Skibets udgjorde $23\frac{1}{2}$ M., medens Korets Bredde var $6-6\frac{1}{2}$, Skibets $8\frac{1}{2}$ M.²⁾)

Efter Fylden at dømme har der ikke i større Udstrækning været anvendt Tegl i Bygningen, thi kun faa og ubetydelige Murstensbrokker fandtes, saa Sandsynligheden taler for, at det forsvundne Gudshus har været opført af Granit som Hovedmateriale.

Oprindelig maa Kirkerummet have staaet med fladt Loft, men er senere forsynet med 3 Fag Hvælvinger, idet der til Længdemurenes Inderside var føjet 2×2 Pillefundamenter, der ved „staaende Fuge“ var skilt fra Længdemurene, ligesom ogsaa Skeletfund godtgjorde, at Pillernes Fundamenter maatte være senere tilsatte.

Triumfvæggens Grund stod klart og tydeligt i Lerbunden, sat af Smaasten i skarp Grus, og det fir-

kantede, mod Øst glat afsluttede Kor — uden Apsis — synes efter Gravfundene at dømme at have ligget et Par Trin hævet over Skibets Gulv.

Hovedinteressen samlede sig imidlertid om de i Kirkens Indre fremdragne middelalderlige Grave.

I Skibets østre Del afdækkedes der saaledes tre af brændte Munkesten murede Kister af den i første Del af det 13. Aarhundrede almindelige Type, afpassede efter Legemets Form, med et lille, firsidet Rum til Hovedet i den vestre Ende, og lukkede af et af spærstillede Mursten dannet Tag.

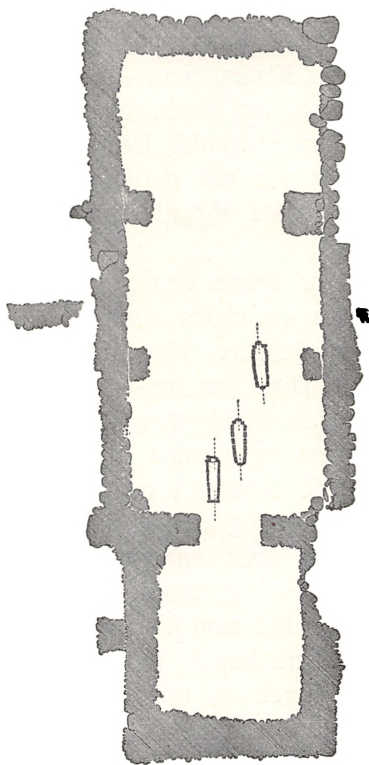
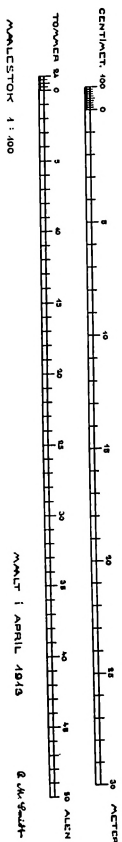
Af disse tre Munkestensgrave — der med Hovedenden i Vest, Benenden i Øst, stod i en Række fra Nordvest til Sydøst foran Triumfvæggen — viste *den vestligste*, i hvis Rygning Lastvognen var kørt fast, sig ved Udgravningen at være usædvanlig godt bevaret, fraset den Skade, Hjulene naturligvis havde tilføjet Taget.

Dette var bygget af skraatstillede, kraftigt formurede Munkesten, som ikke — hvad man andet Steds har Eksempler paa — støttedes af en udmuret Fals, men ved en Tilhugning af Smalenderne sluttede nøje sammen i en temmelig stejl Ryg.

Den smalle, i Bredde fra Skuldrene mod Fodenden jævnt aftagende Kiste, hvis fulde indre Længde kun beløb sig til $183\frac{1}{2}$ Centimeter, var opført af mørkerøde Munkesten ($26-28 \times 12\frac{1}{2}-13\frac{1}{2} \times 8\frac{1}{2}-9$ Centimeter) i to Skifter, dog saaledes, at medens det øverste af disse var regulært lagt, dannedes det underste af Sten paa Højkant, saa det øverste Skifte paa Yder-

ØSTERSTRÆDE (FORHEN SLADRESTRÆDE)

HOLBÆK — KIRKERUIN PÅ 'KIRKEBANKEN' VED LABÆK.
 PLAN AF DE FREMDRAGNE FUNDAMENTETTER OG DE 3 MUREDE GRAVE.

Fig. I. Plan af Kirken, opmaalt og tegnet af
 Arkitekt C. M. Smidt.

siden af Graven kom til at springe 4—5 Centimeter frem foran det nederste.

Paa Indersiden stod Murfladen derimod i et svagt opefter skraanende Plan.¹⁾

Paa Kistens Bund, der bestod af fast trampet Ler, blandet med Kalk, laa et kvindeligt Skelet²⁾ urørt og velbevaret paa Ryggen med Hovedet i det lille udmurede Rum mod Vest, Ansigtet drejet en lille Kende mod Syd og Armene bøjede frem over Underlivet. Ved Skulderpartiet saas nogle Smuler stærkt fugtopløst Trækul, men hverken Skaar af Lerpotter eller andet Gravgoods fandtes i Kisten, som — med Undtagelse af en Smule Jord, som ved Paakørselen var gledet ned i dens Indre — kun indeholdt Resterne af den Døde. Over dens Tagaas var der derimod opsamlet et Par Smaamønter, som viste sig at stamme fra Erik Glipping's Tid.

— Sydøst for denne Grav, noget dybere under Gulvet, fremdroges en *anden Kiste* af omtrent samme Type, men noget længere, idet den indvendig maalte 187 Centimeter. Den var ligeledes opført af Tegl, røde, noget flammede Munkesten, forsynet med et lille Hovedleje mod Vest og dækket af et i Mørtel muret Tag af spærstillede Sten, 14 paa hver Side. En af disse var dog fjærnet og en Del Jordfyld skredet ned i Gravens Indre, i hvis snævre Rum Skelettet af en ualmindelig kraftig og sværlemmet Mand laa med Skuldrene pressede ind mod Væggene, Ansigtet drejet mod Nord og Armene bøjede ind over Brystet. Rygsøjlen var stærkt forskudt, uden Tvivl foraarsaget af den nedstyrtede Jord. Det store, kantede og stygge Kranium laa i det udmurede Hovedleje, og det svære Skelet fyldte Kisten helt ud.

Et Stykke sydøstligere, men atter i et noget højere

.Plan, stod endelig nærmest Kordøren — en Plads, som regnedes for en af Kirkens fornemste¹⁾ — en tredje muret Kiste, i det væsentlige svarende til de to andre, kun noget dybere, idet begge Skifter bestod af paa Højkant stillede Sten, hvad der gav den et ret

Fig. II. Den vestligste Grav, halvt afdækket.

pynteligt Udseende. Som Gulv i det lille, mod Vest udmurede Rum til Hovedet var der endvidere lagt en Munkesten, medens Bunden iøvrigt var trampet af kalkblandet Ler i Lighed med de to andres.

Allerede i gammel Tid maa imidlertid den kantstillede Mursten, som mod Vest lukkede for Gavltrekkanten i Taget, være bortfjærnet — om der i det

hele taget nogensinde har været en — og Følgen var, at en Mængde løs Jordfyld var skredet ned i Kisten, som desuden havde været gæstet af Rotter eller andre Dyr; thi da Taget løftedes af Graven, frembød dens Indre et uhyggeligt Billede paa Forstyrrelse. Resterne af den Døde var slæbt om mellem hinanden, Hovedskallen laa med Bunden i Vejret trillet ned paa Skuldrens Plads i nordre Side, og alle de øvrige Knogler var rodet sammen i vild Uorden.

Heller ikke i denne Kiste — der ligesom den forrige maalte 187 Centimeter i indvendig Længde — fandtes der Spor af Gravgoods.¹⁾

Men foruden de i murede Teglstensgrave jordfæstede Lig rummede Tomten i Østerstræde en Mangfoldighed af Menneskeskeletter, der sine Steder laa ganske tæt Side om Side under Gulvet indenfor Bygningens Mure, saa at Kirkens Indre fremtraadte som én stor Gravplads.

Ved Afdækningen af disse Benrade kom der adskillige Forhold af Interesse for Studiet af middelalderlige Gravskikke for Dagens Lys, ligesom enkelte af Skeletterne — urørte som de laa — i Følge deres Plads afgav Bevis for, at Kirkerummet, der rimeligvis fra første Færd har staaet med fladt Bjælkeloft, senere er bleven overspændt med 3 Fag Hvælvinger. Thi — som ovenfor kort omtalt — laa der ved Fundamentet til nordre Længdemurs vestre Vægpile to Skeletter, af hvilke det ene til Knæene, det andet til Hoftene dækkedes af den oven paa lagte Grund.

Det vestligste af disse stumme Vidner om det

gamle Gudshus' Bygningshistorie laa — med Hovedet i Vest og Fødderne mod Øst — i et lyst Sandlag, som syntes at være tilført og lagt som et Leje for Liget i den tunge Lerbund. Benraden var drejet en

Fig. III. Den mellemste Grav, fuldt afdækket.

Smule om mod Syd paa højre Side, saa at venstre Underarm laa bøjet hen over Ribbenene.

Imellem de smuldrende Finger- og Haandrodsknogler fandtes en mindre, i Nakkepartiet noget ødelagt Ibskal — et lille, fattigt Minde om, at den Mand, som for Aarhundreder siden her var sænket i Graven, som Pilegrim en Gang havde gæstet et af Sydens

navnkundigste Valfartssteder. Thi Muslingeskallen var St. Jakob den Ældres (St. Ibs) Tegn, hvormed han altid afbildes i middelalderlig kirkelig Kunst, og som Valfartsmærke særlig knyttet til hans Gravkirke i St. Jago de Compostella i Spanien. Skallen bares paa syet Kjortelen eller den bredskyggede Hat af Pilegrimmene som et fælles Kendingstegn, gemtes som et Minde om den lange, besværlige Rejse og medgaves endelig — som det synes — den afdøde Vandringsmand i Graven.¹⁾

Men foruden denne maa ogsaa en anden Pilegrim have lagt sine Ben til Hvile i samme Kirke, idet der længere mod Øst indenfor Skibets Mure i den opgravede Fyld — men ganske vist uden direkte Forbindelse med en Grav — fandtes et Brudstykke af en anden, noget større Ibskal med 2 særdeles velbevarede smaa, runde Huller borede gennem Nakken, beregnede til Paasyning eller Fastbinden af Skallen paa Klæder eller Hat.

Om samtlige begravede gjaldt som fælles Regel, at de i Overensstemmelse med gammel, kristen Gravskik laa paa Ryggen med Hovedet i Vest og Benene i Øst, seende mod den opgaaende Sol og rede til paa Opstandelsens Dag at rejse sig imod Lyset. I de fleste Tilfælde — dog ikke i alle — har de dødes Hænder været samlede over Bryst eller Underliv.

Ved Gravning af Tværrender over Skibet konstateredes det, at Kirkens Indre i vid Udstrækning havde været anvendt som Gravplads, idet Skelet laa ved Skelet, særlig midt i Kirken og foran Triumfvæggen, hvor der sine Steder fandtes et dobbelt Lag, det ene under det andet, medens Gravfundene i Skibets vestre Del var mere sparsomme. Utvivlsomt skyldes dette dog de senere Afgravninger, der — som tid-

ligere berørt — særlig var gaaet ud over dette Parti af Kirken.

Den stive, tunge Lerjord, som fyldte Størstedelen af Tomten, vanskeliggjorde i høj Grad en omhyggeligere

Fig. IV. De 3 murede Grave, set fra Øst.

Afdækning af de fritliggende Skeletter, der i mange Tilfælde viste sig at være velbevarede.

Intet Gravgoods fandtes med Undtagelse af et Par af de smaa Lerpotter med Trækul, som saa ofte fremdrages af middelalderlige Grave og i Regelen er de

eneste Genstande, man finder; thi i skarp Modsætning til forhistorisk Gravskik udstyredes Gravene i den katolske Tid meget sparsomt, og kun sjældent forekommer der Eksempler paa, at de afdøde har faaet Vaaben, Smykker, Kalk, Blyplade med Indskrift eller lignende Ting med sig i Graven.

De omtalte smaa Lerpotter kendes ogsaa fra middelalderlige Grave i Udlandet, hvor de stundom er forsynede med smaa Huller, beregnede til at skaffe Lufttræk i de glødende Trækul, hvormed de var fyldte, og hvorpaa der brændte Røgelse. Under Begravelsesceremonierne stod de Side om Side med Vokskerterne om den Dødes Baare og fungerede som simple Røgelseskar, der bagefter stilledes ned i Graven for at indvie denne.

Nogen særlig Type paa den Slags Røgelsesurner har man dog ikke kendt; de i Gravene fundne afviger i ingen Henseende, hverken i Form eller Størrelse, fra de i Husholdningen almindeligt brugte Kar og Potter, og ofte har man Eksempler paa, at disse er tagne lige ud af Køkkenet og afpassede efter Graven ved Fjærnelse af Hank eller Ben.¹⁾

Den ene af de to i Holbæk-Tomten fundne Gravkrukker laa ved et fritliggende Skelet indenfor Skibets Nordmur. Det var en lille, kun 6,9 Centimeter høj Potte, brændt af graasort Ler, forsynet med et Øre og med Overkanten krænget ud i en lille Tud — næsten som paa en moderne Flødekande. Siderne prydedes af inddybede, runde Smaaprikker, ordnede i 3 vandrette Rækker, og dens Indre var fyldt af fugtopløst Trækul blandet med Ler.

Den anden Potte optoges i søndre Halvdel af Koret, hvor den laa paa Siden, som det syntes ikke paa sin oprindelige Plads og ikke i Nærheden af et

Skelet, men Trækullet, hvormed den næsten var helt fyldt, røbede dog dens Bestemmelse, og i Form svarede den nøje til nogle andre Røgelsespotter, som opbevares paa Nationalmuseets 2. Afdeling. Den var 15,1 Centimeter høj, buget af Form, dækket af et Lag brunlig Glassur og vandret riflet, samt forsynet med 3 Ben og et Øre.

Foruden disse 2 Potter fandtes der i Korets Fyld 2 samhörige Skaar af en temmelig stor, buget Lerdunk med grønlig Glassur og brede Fingeraftryk langs Fodranden og i Bunden, samt et Par Stumper af en sort Lerpotte, som maaske hidrørte fra en Grav.

Medens alle disse Genstande kan henføres til Middelalderen, stammer nogle ubetydelige, i de øverste Fyldlag fundne Smaating — en Knap, et Messingbeslag, en lille Tværøkse af Jern og nogle Stjerne af Lerpottes — fra en langt senere Tid. —

Ligene synes i de fleste Tilfælde at have været nedlagt direkte i Jorden uden Kiste og sandsynligvis ogsaa uden Klæder, kun svøbt i det Liglagen, i hvilket de paa en Baare var bragt til deres sidste Hvilested; thi — paa enkelte Undtagelser nær — fandtes der ikke Spor af Kistefjæle eller Nagler om Skeletterne.

Mellem Korvæggens nordre Del og den mellemste af de murede Grave iagttoges et ca. 2 Meter bredt Lag af fed Kulekalk, som omslutede stærkt fortærede Rester af Menneskeknogler, og et lignende Lag sporede i Hjørnet mellem Skibets nordre Væg og østre Vægpillers Fundament, ligeledes indkapslende Skeletdele.¹⁾

Kun en enkelt Trækiste²⁾ fandtes, staaende — i Retning Øst—Vest — midt i Koret lige indenfor Kordøren, og Sidefjælene saas tydeligt i Jordlaget, nærmest som en dejagtig, mørkladen Stribe, som opløstes ved

Berøring og Indvirkning af Lys og Luft. Plankerne, som var af Naaletræ, havde været sammenholdt af svære Søm og 3 Centimeter lange Jernbolte, lukkede med et Hoved i hver Ende.¹⁾

Vest herfor opgravedes et andet Skelet, frit nedlagt i Jorden, men forøvrigt syntes Koret — mærkelig nok — tomt for Begravelser.

Den stærke Brug af Kirkens Indre som Begravelsesplads har — antagelig allerede i Middelalderen — gjort det nødvendigt at foretage en Oprømning blandt ældre Grave for af skaffe Rum til nye, og man har derfor baade i Skibets sydøstre og i Korets nordøstre Hjørne indrettet Ossuarier for udrangerede Skeletter.

Andet Steds fra — saaledes fra Vor Frue Kirke i Roskilde og St. Clemens Kirke i Visby — har man Eksempler paa, at man i Middelalderen har omdannet en muret Grav til Benhus ved at lægge Knogler og Kranier ned ovenpaa Kistens oprindelige Beboer, men her i Holbæk formede Ossuarierne sig som simple Kuler.

Særlig den i Skibet var ret anselig i Omfang, med et Tværmaal af o. 1 Meter og en lignende Dybde og fyldt til Randen af Hovedskaller og større Knogler, særlig Laar, Armben og Bækkenpartier, som uden nogen Orden var stablet oven paa hinanden. Øverst i Bunken laa 5 Barne-Pandeskaller Side om Side, og ved Dyngens østre Side stod nogle paa Højkant skraatstillede Tagpotter, som muligvis var anbragt her som en primitiv Afgrænsning for Benhoben.

Paa samme Maade har 3 uglaserede, kvadratiske Gulvfliser af rød Tegl maaske været opstillede som Beskyttelse for Hovedet af et Skelet, der var jordet Øst for Benkulen, i hvert Tilfælde fandtes de skraatstillede ved Kraniets Sider, og andet Steds fra har

man Eksempler paa, at de efterlevende, som ikke havde Raad til at lade en hel Grav mure, nøjedes med at omgive Ligets Hoved med nogle Sten.¹⁾

I Korets noget mindre Benkule fandtes mellem Skeletdelene Smuler af muldnet Træ samt rustne Søm og Jernbolte af lignende Slags som de ovenfor beskrevne, hvad der kunde tyde paa, at ogsaa enkelte af disse Lig oprindeligt har været nedlagt i Trækister, som sammen med Skeletterne er skudt til Side i en uordenlig Hob, da man rømmede op under Korets Gulv for at skaffe Plads til nye Begravelser. Som ovenfor omtalt blev der dog ikke særlig Brug for denne, da Nedlæggelsen af Korets ældre Grave utvivlsomt har fundet Sted forholdsvis kort Tid før Kirkens Tilintetgørelse.

Hvor ringe Pietet overfor de afdøde denne Bortrømning af ældre Grave end turde tyde paa, synes Middelalderens Mennesker i hvert Tilfælde i langt højere Grad end Nutidens at have hævdet det Princip, at de Døde havde Krav paa at blive indenfor Kirkens hellige Vægge, naar de fra første Færd havde været jordfæstede der. Ganske vist har man ryddet Benene til Side, men dog tillige sørget for, at de fik Plads indenfor Murene, og det vækker med Rette Undren, at man selv i Kirkens allerhelligste, i Koret, har gravet en Benkule.

Ønsket om at hvile i Guds Hus, i Nærheden af Helgeners og Martyrers hellige Ben, spillede en stor Rolle for Fortidens Mennesker, og trods Myndighedernes Forsøg paa at dæmme op for denne Bevægelse var den i stadig Vækst gennem Middelalderens sidste Aarhundreder og naaede sit Højdepunkt efter Reformationen. Under Gulvene i Skib og Kor, ja, tilmed i Piller og i selve Væggene, har man i vore gamle Kir-

ker fundet Begravelser i Mængde¹⁾, og de, der ikke havde Raad til at erhverve sig et Lejersted inde i selve Herrens Hus, stræbte i alle Tilfælde efter at komme til at hvile det saa nær som paa nogen Maade muligt.

Derved blev Pladsen lige udenfor Murene — i Tagdryppet — Kirkegaardens fornemste Gravplads, idet man mente, at Regnvand og Dug, som drev over Gudshusets Tag, helligedes ved Berøring med den helige Bygning og faldt som Vievand over Graven.²⁾ Ogsaa i Holbæk ses denne Skik at være fulgt, idet et Par Skeletter laa tæt op til Murene i Tagdryppet, et ved Skibets nordre og et ved dets søndre Side.

I Nærheden af Gravene og i Tomtens Fyld spredt over hele Bygningen opsamledes ialt 11 Smaamønter, alle stammende fra Tiden mellem 1259 og 1439 og muligvis i Følge den gamle, almindeligt udbredte Gravskik medgivet de Døde i Graven, en Sædvane, som er fulgt helt op mod vore Dage ude paa Landet, og som man ogsaa fra andre middelalderlige Gravpladser har Eksempler paa.³⁾

Af Mønterne var en enkelt saa stærkt fortæret af Ir, at dens Alder ikke lod sig bestemme, medens de øvrige 10 efter den kongelige Mønt- og Medaljesamlings Undersøgelse viste sig at hidrøre fra følgende Konger:

Erik Glipping:	3	Mønter, prægede i Ribe.
—	1	— — i Slesvig.
Erik Menved:	1	— — i Viborg.
Christoffer den Anden:	2	— — i Lund.
—	1	— — i Roskilde.
—	1	— — i Randers.
Erik af Pommern:	1	Brakteat, — i Sverige. ⁴⁾

— Nyere Mønter fandtes ikke, og de Smaating fra senere Tider, som fremdroges paa Tomten, havde alle Plads i de øvre Fyldlag, Forhold, som — i For-

bindelse med den fuldstændige Mangel paa historiske Kilder om den forsvundne Kirkebygning — synes afgjort at tale for, at denne er nedrevet ved Middelalderens Slutning.

Holbæk-Fundet er saaledes af ikke ringe arkæologisk Interesse, idet ej alene de murede Grave, men ogsaa de øvrige, fattigere udstyrede Begravelser har givet Museet Lejlighed til at gøre værdifulde lagttagelser, som i Forbindelse med de sidste Undersøgelser af lignende Art — frem for alt et mærkeligt Fund ved Vor Frue Kirke i Roskilde — belyser middelalderlige Gravskikke fra nye Sider.

— Pludselig — i Løbet af nogle faa Dage — er en ukendt Kirkes Fundamenter og en Mængde Grave dukkede frem af Jorden efter Aarhundreders Glemsel som et talende Vidnesbyrd om Holbæk Bys Ælde og Betydning i disse fjærne Tider. Men de er — trods alt — som et Dokument, hvis Navn er udslettet, og Fundet afgiver et nyt Eksempel paa det sørgelige Faktum, at vor historiske Viden om Danmarks Middelalder kun er hullet og spredt; thi i intet af de bevarede Diplomer omtales den sløjfede Kirke, og ingen Beretning nævner den med et Ord.

Det lader sig desværre derfor næppe gøre at bringe fuld Klarhed over Spørgsmaalet, men dog turde det være Umagen værd at søge en Løsning saa godt som Forholdene tillader, og jeg skal derfor i store Træk gøre Rede for de Veje, jeg har fulgt for at komme paa det rette Spor.

Thi fører de end ikke med Sikkerhed til et Maal, haaber jeg dog, at det fremlagte Materiale muligvis i anden Henseende kan paaregne Interesse, da det strejfer forskellige Forhold, som er af Værdi for Studiet af Holbæks gamle Topografi. —

De faa Hundredaar, man gennem Kilderne kan følge Stedets Historie, giver ikke det mindste Holdpunkt for Undersøgelsen. Kun en enkelt Meddelelse vidner om, at der langt tilbage i Tiden har rørt sig Liv i Nærheden af Kirketomten, idet der i Markbogen fra Christian V's Tid nævnes et Jordsmon i Rolighedshaverne, som var „udygtigt“ til Sæd, da der — som det berettes — i gamle Dage havde ligget en Teglovn derpaa¹⁾, og i Følge Traditionen skal der her o. 1780 være fundet Resterne af en „muret Ringovn“. ²⁾

Ellers bevarer Kilderne en haardnakket Tavshed om Bakken i Østerstræde og dens nærmeste Nabolag, hvad der for saa vidt er forstaaeligt, som den laa lige udenfor Holbæk Bys Grænse, og intet Navn, som kunde gemme en Erindring om den forsvundne Kirke, nævnes noget Steds i Forbindelse dermed.

Med Undtagelse af det gamle Bindingsværkshus ved Hjørnet af Labæk har den østre Side af det lille Stræde henligget ubebygget op i Mands Minde, og selv Vestsiden har — saa langt Efterretningerne naar tilbage — kun været meget sparsomt beboet.

I det 17. Aarhundrede havde Stadens Grænsskel, Byens „Stakit“, sin Plads langs den østlige Gadelinie, som det tydeligt fremgaar af Planen i Resens Danske Atlas³⁾. Tomten laa hen som et Vænge, og selve Strædet bar da intet andet Navn end — „Strædet Øst for Holbæk“. ⁴⁾

I Aaret 1761 gik det under Benævnelsen „Strædet ved Labeck“⁵⁾, men endnu henlaa det stadig som en afsides Vej langs Bakken i Byens Udkant, hvor der alt i alt ikke fandtes mere end 3 Gaarde, og endelig dukkede — som det synes første Gang — Navnet „Sladderstræde“ frem 1771⁶⁾ for siden at holde sig lige op til vore Dage, da man fik den uheldige Idé at

feje det af Vejen til Fordel for en mere triviel Benævnelse.¹⁾

Vest for Kirkebakken bredte Rolighedshaverne sig, mod Øst laa Holbæks Byjorder, Møllerne, Rakkerkulen og Rakkerens Hus²⁾, som gav Vejen, der fra Labæks Bom — mellem Siseboden og Stormøllen — løb derhen, Navnet — „Rakkerstræde“.³⁾

Dette skyede Nabolag viser tilfulde Stedets af-sides Beliggenhed, men intet Spor leder Tanken hen paa en fjærnere Fortid, og da Byens ældre Skøde- og Panteprotokoller desværre er tabte, brister den sidste Mulighed for ad denne Vej at finde et Fingerpeg. Det vides kun, at Lodden hørte ind under Grundtakst-Betegnelsen: Ahlgade 68.⁴⁾

Men for 100 Aar siden var dog ethvert Minde om, at der her i længst forsvundne Dage havde ligget en Kirkebygning, endnu ikke fuldstændig udvisket, idet mundtlig Overlevering vil vide, at Holbæk-Borgerne, da Spaniolerne laa i Kvarter i Byen, vandrede ud paa „Kirkebakken“ ved Sladderstræde for at se de fremmede Tropper ude paa Strandengene.⁵⁾

Saa gik endelig ogsaa dette sidste Minde i Glæmmebogen, og ingen anede, at man ved at grave i Vænget vilde bringe Ruinerne af en Kirke, fyldt med middelalderlige Grave, frem for Dagen; thi intet Navn og ingen Overlevering knyttede sig mere til denne Plet.

Og dog var det maaske et sidste Genskær af Mindet om Kirken, som endnu levede i Folks Bevidsthed, naar man ymtede om, at det spøjte i Pladsens Nærhed, Forestillinger, som dog muligvis ogsaa kan staa i Forbindelse med det Faktum, at en Mængde Dødningeben, Kranier og Knogler fra Tid til anden fandtes ved Grundgravning paa de tilgrænsende Lodder

i Strædets Østside; thi da Nabohusene skulde opføres, og man i den Anledning skar bort af Bakkehældet, stødte man paa mange Skeletter, samt Rester af Egekister, af hvilke en enkelt var særdeles vel bevaret.¹⁾

Men selv da man foruden Menneskeknoglerne længere Syd paa i Haverne paa Bakkeryggen fandt mange Munkesten, gættede ingen paa, at her kunde have ligget en Kirke, — saa afgjort var Mindet døet ud i det sidste Hundredaar.

I Aaret 1869, da Grunden udgravedes til et nu forsvundet Kalkbrænderi ved Stranden Øst for Sladderstræde, afdækkede man Fundamenterne til en mindre Bygning af Kampesten, 18 Tommer høje, $1\frac{1}{2}$ til $2\frac{1}{2}$ Alen tykke og strækkende sig omkring 5 Alen mod Nord og 4 mod Vest. Dog vides det nu ikke med Vished, om Fundamenterne blev blottede i hele deres Udstrækning.

Baade inden- og udenfor Murene laa der Skeletter dybere nede, alle regelmæssigt gravlagte med Hovederne mod Vest og Fødderne mod Øst.

Dette Fund, som uden Tvivl maa staa i Forbindelse med den Syd herfor fremdragne Kirkeruin, har man desværre ingen fyldigere og paalideligere Oplysninger om end nogle kortfattede og — som det synes — paa visse Punkter stærkt udpyntede Avis-Notitser²⁾, men Gravene turde tyde paa, at Grunden har ligget paa Kirkegaarden.³⁾

Ved Siden af Studiet af Stedets nyere Historie er der dog ogsaa en anden Vej at følge for — om muligt — at komme til Klarhed over, hvad det har

været for en Kirkebygning, man saa uformodet er stødt paa, nemlig at undersøge, hvilke Kirker Holbæk Købstad overhovedet har haft foruden den i Aaret 1869 nedbrudte gamle *Sortebrødre klosterkirke, St. Lucius*¹⁾; thi paa Forhaand synes den Tanke fristende at knytte en af de historisk kendte, forlængst forsvundne Kirker til den Tomt, hvorom man nu med Vished véd, at den har baaret en Kirke.

Det vides da først og fremmest, at Købstaden i Middelalderen ved Siden af Klosterkirken har haft en anden, antagelig ældre Sognekirke for selve Borger-skabet, viet de Søfarendes og Købmændenes Skytshelgen, *St. Nicolaus*, efter hvem den bar Navn.

I Aaret 1336 nævnes saaledes Sognepræsten ved St. Nicolaj Kirke i Holbæk²⁾, 1403 solgte og bortskødede Oluf Anderssøn Kremmer udi Holbæk Niels Achonis en Gaard liggende ved St. Nicolaj Kirke i samme By³⁾, 1432 afhændede Helle Bagere paa Jep Bremsz' Vegne til Knud Perssøn en Gaard i St. Nicolaj Sogn⁴⁾, og i et Brev af Aar 1456 omtales en Ejendom i Holbæk, liggende i St. Nicolawes Sogn Søndens Ved Torvegaden.⁵⁾

Ved Reformationens Indførelse delte Byens gamle Kirke imidlertid Skæbne med saa mange andre hele Landet over; den blev overflødig og henstod øde og forladt, indtil Kong Frederik den Anden 1573 ved et Brev af 13. December forærede den til Lensmanden paa Holbæk Slot, Christoffer von Festenberg Pax. Denne fik Tilladelse til at lade Bygningen nedbryde og anvende Materialerne efter Forgodtbefindende, og den omliggende Kirkegaard skulde han lade bebygge.⁶⁾

Dermed var Dødsdommen over St. Nicolaj Kirke fældet, antagelig er den umiddelbart derefter jævnet

med Jorden, og Holbæks Borgerskab henvistes til for Fremtiden at bruge St. Lucii Kirke.

Desværre findes der ikke nogen bestemt Angivelse af Pletten, hvor den sløjfede Bykirke har haft Plads, men naar Holbæks Historieskrivere har været enige om at henlægge den til Hovedgaden, Ahlgade, er det vistnok rigtigt og støtter sig maaske paa stedlig Tradition. Naar de imidlertid har villet bestemme Pladsen nøjere ved at anbringe den paa Sydsiden af Gaden, beror dette paa en Misforstaaelse fremkaldt ved, at man har anset den anselige, gamle Gavl i Ejendommen ved Nygades Hjørne for en Rest af den nedbrudte St. Nicolaj Kirke, en Antagelse, som er fuldstændig fejlagtig, da Bygværket ikke alene i Arkitektur, men ogsaa i Byggesæt, helt igennem er et typisk Renæssancearbejde.¹⁾

De hyppige, baade i ældre og nyere Tid gjorte Fund af Begravelser Nord for Ahlgade synes derimod afgjort at henvise Kirken til denne Side af den usædvanlig brede Gade. Ud fra den fejlagtige Forudsætning, at Renæssancegavlen var en sidste Rest af Byens oprindelige Sognekirke, har man derfor — for at kunne bringe de store Skeletfund i Forbindelse dermed — tilmed villet hævde, at Ahlgade forhen har løbet i en anden Retning, formodentlig sydligere²⁾, skønt denne Gade ved sin ejendommelige Form røber sig som et Anlæg af meget høj Ælde.³⁾

Begravelserne henviser altsaa Kirkegaarden — der i Følge Skeletfundenes Udstrækning maa have været meget anselig⁴⁾ — til Nordsiden af Ahlgade, og de er fremdragne i betydelig Mængde.

Ved Kældergravninger har man afdækket og bortkørt Dødningeben i Læssevis, særlig i 1840erne, da man fandt Masser af Knogler og Kranier, og endnu

den Dag i Dag støder man af og til paa Skeletter i disse Omgivelser.¹⁾

Hertil kommer endelig et interessant Fund, som blev gjort i Foraaret 1913 — kort forinden Udgravningen i Østerstræde fandt Sted — i Grunden til Nybygningen Ahlgade Nr. 5, der grænser op til de Grunde, Nr. 7, 9, 11 og 13, hvor Skeletfundene havde været tættest og talrigst.

Tæt under Jordoverfladen inde i Gaarden stødte man nemlig paa 2 Menneskebenrade, der laa nær op mod et svært Hjørnefundament, smukt muret af røde Munkesten og Kampesten, med Længderetning omtrent i Øst og Vest. Skeletterne laa i samme Orientering med Hovederne mod Vest. Resten af Fundamentet flugtede ind under Naboejendommen, et ældre Magasinhus, ved hvis Opførelse det efter al Sandsynlighed maa være bleven helt eller i hvert Fald delvis sløjft.²⁾

Murværkets Karakter i Forbindelse med Begravelserne derved taler meget stærkt for, at det er Resterne af en Kirke, man er truffet paa, og uden Tvivl har da den nedbrudte St. Nicolaj haft sin Plads her — Nord for Ahlgade — i Byens vestlige Del.

Aaret før St. Nicolaj Kirke prisgaves Ødelæggelse havde imidlertid ogsaa *en anden gammel Kirke* i Holbæks umiddelbare Nærhed maattet lade Livet, idet Kong Frederik den Anden — ved Brev af 10. April 1572 — gav ovenomtalte Christoffer von Festenberg Pax Tilladelse til at maatte „lade nederbryde en gammel Kirke, liggendis uden for vort Slot Holbæk, som udi mange Aar haver standet tillukt og øde, saa derudi aldels

ingen Tjeneste haver været gjort“. — Bygningens Kalk og Sten skulde Lensmanden anvende til at bygge og forbedre Holbæk Slot med.¹⁾

Heldigvis synes flere Forhold at stemme overens om at angive Pladsen for denne anden nedbrudte Kirke, hvis Beliggenhed jo kun antydes ved det saare rummelige „uden for vort Slot Holbæk“. Navnet nævnes ikke en Gang, og Traditionen om den paa Egnen er forlængst døet ud, saa man ad denne Vej næppe vil kunne faa selv det svageste Holdepunkt.

Ganske vist kunde den paa Ahlgade fundne Kirkeruin gaa ind under Kongebrevets Stedsangivelse, naar denne toges efter Ordlyden, thi som ovenfor omtalt laa Fundamentet i Gadens nordvestre Hjørne, kun faa Hundrede Alen fra Slotsbakken. Men som Betegnelse for en i selve Holbæk By liggende Kirke vilde Udtrykket „uden for vort Slot Holbæk“ dog rimeligvis næppe være brugt, og da der tilmed i de 2 Kongebreve er Tale om 2 forskellige Kirker, maa den sidste altsaa søges andet Steds.

Ved at gennemgaa de gamle Markbøger, som danner Forarbejderne for Christian den Femtes Matrikel, har jeg da ogsaa været saa heldig at finde et Stednavn, som synes at kunne lede paa det rette Spor, idet der paa „Fogedmarken“ paa Holbæk Ladegaard's Jorder — altsaa Vest eller Syd for Byen — nævnes en „Sløje“²⁾, løbende i Syd—Nord og kaldet „Kirchebierg“.³⁾

Sandsynligheden taler derfor for, at den i Aaret 1572 afbrudte, brøstfældige Kirke „uden for vort Slot Holbæk“ maa søges her, hvor et Bakkenavn endnu i det 17. Aarhundrede antageligvis har angivet dens Plads; ja, der er tilmed Mulighed for, at man 1887 er stødt paa dens Fundamenter.

I hvert Tilfælde kom der i dette Aar ved Gravning i en Bakke ca. 500 Alen Syd for Banegaarden nogle Murrester til Syne, som ved Undersøgelsen viste sig at være Resterne af en firkantet Bygning med Længdeakse i Øst—Vest. Kun Bygningens vestre Del udgravedes. Den bestod af en godt 3 Alen tyk Vestmur samt 2 noget tyndere Længdemure, regelmæssigt murede op — af Munkesten i middelalderligt Skifte — til en Højde af over 2 Alen over det mørtellagte Gulv. Bredden af Bygningen var ikke mere end 11 Alen, Længden kunde paa Grund af Udgravningens Begrænsning ikke angives med Sikkerhed, men de særlige Terrænforhold — med et temmelig brat Affald mod Øst — godtgjorde, at denne heller ikke har været stor.

I den af Teglstumper spækkede Fyld fandtes Skaar af middelalderlige „Tagpotter“, samt Stumper af Profiltegl, og Stedets Beliggenhed saavel som Bygningsresternes Karakter kunde godt tyde paa, at der her har ligget et lille Kapel.¹⁾

I saa Fald ligger det jo nær at antage, at den udenfor Holbæk Slot omtalte, navnløse Kirke, som jo under alle Omstændigheder maa søges i dette Nabolag, er identisk med de fundne Fundamenter.

Tør man saaledes — hvad de ovenanførte Grunde taler for — med ikke ringe Sandsynlighed anwise de to i Aarene 1573 og 1572 nedbrudte Kirker²⁾ Plads, dels paa Ahlgades Nordside, dels paa en Bakke Syd eller Vest for Byen, bliver der desværre ikke det ringeste Holdepunkt med Hensyn til den i Østerstræde

fundne Kirketomt, med mindre selve Pletten, hvor den ligger, skulde kunne fortælle noget. Thi Kirkebygningens Navn og Historie er forlængst fuldstændig gaaet i Glemme, og det saare magre, fattige Kildemateriale til Holbæks middelalderlige Historie er snart udtømt og formaar ikke at hæve det Mørke, som omhyller den.

Som tidligere omtalt giver Stedets senere Historie ingen Hjælp.

Et er imidlertid givet: at Kirken ligger i *Labæk*, Navnet paa den østlige Del af Holbæk, som endnu er bevaret i Ahlgades østre Forlængelse, og som i Følge Traditionen skal have været baaret af en By, som i Middelalderen voksede sammen med Holbæk og blev Hovedbestanddelen af denne.

Og den almindelige Antagelse om, at Holbæk for Aarhundreder siden langsomt er vandret fra Øst mod Vest, ud ad Slottet til, synes i hvert Tilfælde bekræftet af Ruinfundet i dens nuværende Østgrænse.

Skønt man nu er helt ude af Stand til at vurdere, hvor meget sandt der er i den i Byen stærkt udbredte Overlevering om Købstadens Oprindelse af 2 Smaabyer, hver ved sin Bæk, en større østlig, *Labæk*, og en mindre vestlig, *Holbæk*¹⁾, er det jo ikke udelukket, at Traditionen kan rumme en Sandhedskærne, og at den fundne Tomt gemmer Resterne af *Labæk Kirke*; thi i alle Tilfælde har man fra Frederik den Andens Tid en Udtalelse om, at flere Landsbyer har maattet lade Livet til Fordel for det fremblomstrende Holbæk.

Anledningen til disse Udtalelser var en Retstrætte om en Holbæk Købstad tilhørende „Old“, Fællid eller Overdrev, som kaldtes *Losøre* eller *Lowsøre*, og som i Kraft af Byens gamle Stadsret skulde ligge til Staden som ret Ejendom.²⁾

Fælleden — der strakte sig Øst for Holbæk By-

jorder ud mod Bramsnæsvig — havde i det 16. Aarhundrede ligget hen som almindelig Græsgang, der ogsaa brugtes af de omboende Bønder. Men da Borgmester og Raad — holdende sig til Stadsrettens Ord — tiltog sig Ret til at indhegne de paagældende Jorder, gjorde Lensmanden Indsigelse, og der udspandt sig en Proces, som endte med Byens Nederlag, idet en kongelig Rettertingsdom 1562 paabød, at Hegnene atter skulde fjærnes og Jorderne udlægges som tilforn til fælles Brug.

Under Sagens Gang blev det blandt andet fra Lensmanden Lauge Bechs Side gjort gældende, at der — efter hvad ham var berettet — havde fordem „udi gammel Tid staaet 3 eller 4 hele Landsbyer paa den Grund og Ejendom, som nu bruges til Holbæk By, og er udi gammel Tid lagt øde for Holbæks Skyld.“¹⁾

Da disse „Oldjorder“ — som nævnt — ligger Øst for Byen²⁾, bliver der unægtelig god Plads for fordums Bebyggelse paa disse Egne, og Labæk — hvis Navn rent sprogligt synes at være i Slægt med Lovsøre — turde muligvis have været blandt de forsvundne Byer.

Byggende paa Traditionen udmaler Byens gamle Topograf, Sognepræsten Dr. I. H. Larsen, yderligere Billedet, men blandt hans mange uhjemlede Meddelelser er der i alle Tilfælde én, som, saa kortfattet den end er, har stor Interesse i denne Sammenhæng, idet han anfører, at der paa de til Labæk stødende Vænger og Tofter skal være fundet „Ruiner af grundmurede Bygninger, som af en Kirke eller et Kapel“.³⁾

Hvor og naar dette Fund er gjort, omtales desværre ikke, men urimeligt er det ikke at antage, at det er den samme *Labæk-Kirketomt*, som nu ved et rent Tilfælde atter er bragt frem for Dagens Lys —

et Stykke underjordisk Holbæk, som — selv om alle andre Kilder tier — taler for sig selv, mindende om en Tid, da der her i Byens østre Del knejsede en Kirke, hvor Slægt efter Slægt i Aarhundreder er stedt til Hvile.

Noter.

Side 7.

- 1) Fundamenternes Bredde var gennemsnitlig $1\frac{1}{2}$ Meter.
- 2) Nationalmuseets Arkitekt, C. M. Smidt, tegnede og opmaalte de fremgravede Fundamenter.

Side 10.

1) I en af Teglstenene i nordre Sidemurs øverste Skifte var der før Brændingen ridset 8 skraa Tværriller, krydsede af en Længderille.

2) Skeletterne fra de murede Grave undersøgte af normal-anatomisk Museum.

Side 11.

1) Emil Ekhoft: St. Clemens kyrka i Visby (Stockholm 1912) Side 55.

Side 12.

1) De 2 sidstnævnte murede Grave overlodes af Hr. Tømrermester Jørgensen til Holbæk Museum.

Side 14.

1) Ibskaller er saaledes tidligere fundne paa følgende Gravpladser: paa en middelalderlig Kirkegaard paa Domkirkepladsen i Roskilde (jfr. Løffler: En Kirkegaard fra den ældre Middelalder; Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1897, S. 240), paa en formentlig Pestkirkegaard ved Skjerne Sø i Nordfalster, ved Vordingborg Ruinerne, samt et Par Stykker paa Nikolaj Kirkegaard i København. Paa Brystet af et Skelet i en muret Grav i Lyderslev Kirke ved Storeheddinge laa 2 Muslingskaller. (Nationalmuseets Arkiv.) — Fra Udlandet nævnes Eksempler paa,

at Gravsten har været smykkede med en udhugget Ibskal (se *Revue de l'art chrétien* 1853, p. 323).

Side 16.

¹⁾ Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1897, Side 237.

Side 17.

¹⁾ Ogsaa fra Udlandet kendes Eksempler paa, at Lig har været nedlagt i Kalk i Middelalderen. (*Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit*, 1878, 293.)

²⁾ Paa Gravpladsen ved Roskilde Domkirke (Aarbøger for nord. Oldkyndigh. og Hist. 1897, 228), i Vordingborg Slotskirke (Redegørelse for Nationalmuseets 2. Afdelings Virksomhed siden 1892, Kbhvn. 1908, S. 127) samt paa en Kirketomt i Helsingborg (Helsingborgs Museum, Årsberättelse 1910) har man fremdraget Rester af middelalderlige Kister og lignende Søm og Bolte (jfr. Emil Ekhoft: *St. Clemens kyrka i Visby*, Stockholm 1912, samt *Revue de l'art chrétien* 1858, p. 417, 425). Egekister af ejendommelig Form er fundne i Kolding (se nærmere herom J. O. Brandorff: *Graabrødre-Klosteret i Kolding; Vejle Amts Aarbøger* 1906, Side 33 ff).

Side 18.

¹⁾ Nogle af de bedst bevarede Stumper af Kisten medtoges til Museet og viste sig efter den Undersøgelse, Hr. Professor Bille Gram godhedsfuldt har underkastet Prøver deraf, at være af Naaletræ.

Side 19.

¹⁾ Paa den formentlige Pestkirkegaard ved Skjerne Sø i Nordfalster fandtes der 1862 flere Skeletter med Munkesten som et Hegn om Kraniet (*Dagbladet* 7. April 1862). Et lignende Eksempel kendes fra Gravpladsen paa Domkirkegaarden i Roskilde (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1897, Side 238). Et fritliggende Skelet fandtes 1907 i Esrom med Hjerneskalen paa en Flise af brændt Ler (Beretning om Fundet af A. Hauberg i Museets Arkiv), og i Sommeren 1913 fandt Meddeleren ved Undersøgelsen af en muret Grav ved det gamle Skovkloster (Herlufsholm) i dennes Bund et dybere liggende Skelet med en kantstillet Munkesten ved hver Side af Kraniet. Den i den murede Grav jordede Person laa med Knæet bøjet i en Vinkel over Hovedet paa den tidligere gravlagte.

Side 20.

1) Jfr. Jacob Kornerup: Om Middelalderens Begravelsesmaade i Danmark (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Hist. 1873, 251—76).

2) Viollet le Duc: Dictionnaire raisonné d'architecture française, T. VI p. 450; Aarboeg for nordisk Oldkyndighed og Historie 1897, 239; Emil Ekhoff: St. Clemens kyrka i Visby, Side 157. Ogsaa den ovenfor omtalte murede Grav ved Herlufsholm var anbragt saaledes, at Hovedenden laa i Apsidernes Tagdryp.

3) Særlig talrige er Mønterne fundne iblandt Gravene i Vordingborg Slotskirke (Nationalmuseets 2. Afdeling. Redegørelse for dens Virksomhed siden 1892, Kbhvn. 1908, Side 127 f). Jfr. Helsingborg Museum. Årsberättelse för år 1910, S. 20. — Om denne Skik se forøvrigt Aarboeg for dansk Kulturhistorie 1894, S. 113 fl. (H. F. Feilberg: Et Kapitel af Folkets Sjøæltro).

4) To af Mønterne, som afgaves til den kgl. Mønt- og Medaljesamling, er af denne overladt til Holbæk Museum.

Side 22.

1) Markbogen i Matriculsarkivet.

2) Holbæk Amts Dagblad, 14. April 1913, Nr. 84.

3) Resen: Atlas Danicus (Uldall 186 fol. Kongelige Biblioteks Haandskrifter).

4) Markbogen (Matriculsarkivet). Grundtaksten af 1682 (Landsarkivet for Sjælland) omtaler den slet ikke.

5) Holbæk Købstads Brandtaxation 1761 (Landsarkivet).

6) Holbæk Købstads Brandtaxation 1771 (Landsarkivet).

Side 23.

1) Jfr. F. R. Friis: Bidrag til Holbæks Historie (Holbæk 1875. Feuilleton til „Holbæk Amts Avis“), Side 7. — Paa et Navneskilt ved Hjørnet af Rolighed læses endnu det gamle Gadenavn.

2) Markbogen nævner „Rakkerkulen“ og „Rakkerholm“. I Følge samme Kilde laa længere ude paa Købstadens Jorder Galgebakken med Galgen, samt „den onde Kilde“ og „Helfuedis Buelle“.

3) F. Dyrlund: Tatere og Natmandsfolk i Danmark (Kbhvn. 1872), Side 100, Anm. 55.

4) I Følge Byfogedarkivets ældste Skøde- og Panteprotokol fra 1816, fol. 60 ff., bortsolgtes ved offentlig Auktion 1817 Møllegaarden, hvorunder Lodden hørte, af Mølleforpagter C. F.

Munthes Fallitbo i Frederikssund til Brændevinsbrænder Jens Jørgensen Roed af Holbæk. — 1796 ejedes Lodden af Jens Wolium (Holbæk Bys Grundtakst 1796, Byfogedarkivet).

⁵⁾ „Holbæk Amts Dagblad“, 14. April 1913, Nr. 84, hvor det ogsaa fortælles, at der paa disse Egne ingen Brønde fandtes, antagelig af Hensyn til den forsvundne Kirkegaard.

Side 24.

¹⁾ Mundtlige Meddelelser af gamle Holbæk-Borgere.

²⁾ „Holbæk Amts Avis“, 22. Februar 1869, Nr. 44; 30. Marts 1869, Nr. 72. Ikke særlig troværdig lyder f. Eks. Meddelelsen om, at alle Skeletterne, der fandtes 1½ Alen under den Stenbro, som bar Fundamenterne, havde — „en lille Jernfigur liggende paa Brystet“.

³⁾ I nogle Optegnelser om Holbæks Fortidsminder (med tilhørende Kort) af Overauditør, Herredsfoged Moltke, 1877 (Nationalmuseets Arkiv) omtales utvivlsomt dette Fund, naar det siges, at der paagældende Sted er fundet „ligesom Murene af et lille Taarn“, hvorom ingen mere véd Besked.

Side 25.

¹⁾ Om denne henvises til Chr. Axel Jensens Afhandlinger i nærværende Aarbog 1909, S. 104—16; 1912, S. 97—107.

²⁾ Suhm: Historie af Danmark XII, 273. H. Matzen: Den danske Panterets Historie, 460 f.

³⁾ De ældste danske Arkivregistraturer IV, 223.

⁴⁾ Sammesteds IV, 223.

⁵⁾ Pontoppidan: Danske Atlas II, 384.

⁶⁾ Kancelliets Brevbøger 13. Decbr. 1573, Side 364.

Side 26.

¹⁾ Jfr. Holbæk Amts hist. Aarbog 1912, Side 100.

²⁾ I. H. Larsens haandskrevne „Bidrag til Kundskab om Holbæks Kjøbstad i ældre og nyere Tid“, 1847 (Nationalmuseets Arkiv); jfr. F. R. Friis: Bidrag til Holbæks Historie (1875), S. 17; Holbæk Amts Aarbog 1910, S. 78.

³⁾ Lignende bredde, til Torv beregnede Gadeanlæg findes i flere af vore gamle Byer (se R. Mejborg: Gamle danske Hjem, Kbhvn. 1888, S. 36).

⁴⁾ Saa langt Øst paa som i Hotel Postgaardens Gaard har man opgravet Skeletter (mundtlig Meddelelse af forskellige Jordarbejdere).

Side 27.

1) I. H. Larsens ovenanførte Skrift; Friis a. St. 18 f.

2) Bygherren, Hr. Arkitekt Iversen, har godhedsfuldt givet mig Meddelelse om dette Fund. — I Jordfylden fandtes en Tag-potte, i de øverste Lag en indvendig glaseret Lerpotte fra det 17. Aarhundrede samt nogle nyere Mønter.

Side 28.

1) Rigsarkivet: Sjællandske Registre XI fol. 5 (jfr. Kancelliets Brevbøger, S. 120, hvor „udenfor vort Slot Holbæk“ dog mindre korrekt er forkortet til „udenfor Holbæk“). Se ogsaa Friis anf. St. Side 9. — Om Holbæk Slots Bygningshistorie henvises til V. la Cours Afhandling i „Fra Arkiv og Museum“ III, 89—137.

2) Sløje, Slade = Jordstykke (Kalkar: Ordbog over det ældre danske Sprog III, 870 f).

3) Markbogen (Matriculsarkivet). Hvor „Fogedmarken“ har ligget kan næppe paavises mere, ligesom Navnet Kirkebjerg forlængst er gaaet i Glemme.

Side 29.

1) Indberetning om Fundet af Professor Jac. Kornerup 16. December 1887 (Nationalmuseets Arkiv). — Efter at have afvist Tanken om, at Ruinen muligvis kunde staa i Forbindelse med Slottets Anlæg som et Udenværk eller lignende, udtaler Kornerup Formodning om et lille Kapel, men tør paa Grund af de i Bygningens Grund forefundne Dyreknogler ikke fastholde denne Antagelse, skønt den — fraset denne sidste Omstændighed — synes ham mest rimelig. Der er dog hertil at bemærke, at Tilstedeværelsen af Dyreknogler mellem Grundstenene ingenlunde modbeviser Bygningens kirkelige Karakter, da Skeletter af forskellige Dyr — rent bortset fra, at de ved et Tilfælde kan have forvildet sig ned i Fundamentet — ofte baade herhjemme og i Udlandet i overtroisk Øjemed, som en Slags Bygningsoffer, nedlagdes mellem Grundstenene eller indsattes i særlige Rum i Murene. [Se nærmere herom H. F. Feilberg: Levende begravet (Aarvog for dansk Kulturhistorie 1892, Side 25 fl.), Hyllén-Cavallius: Värend och Virdarne I, 268 f., 341 f., P. Rowald: Geschichte der Grundsteinlegung, Berlin 1904, S. 77 f.] Ved Nedbrydningen af den gamle Bispegaard i Aarhus stødte man saaledes 1882 i Fundamentet paa et lille firkantet Rum, i hvilket der fandtes

nogle Ben af en Hund og en Hane („Dagbladet“ 19. Juni 1882), og under Undersøgelsen af Aale Kirketomt i Nærheden af Vit-skøl Kloster ved Løgstør har Meddeleren 1913 dybt nede under og imellem de svære Grundsten iagttaget adskillige Okseben. — Ogsaa Kongebrevets Ord om en gammel Kirke, „som udi mange Aar haver standet tillukt og øde, saa derudi aldeles ingen Tjeneste haver været gjort“, synes at tale for, at det ikke er nogen Sognekirke, og leder Tanken hen paa et af de mange Smaakapeller, Reformationen gjorde overflødige.

²⁾ Muligvis er det Materialet fra en af disse afbrudte Kirker, som omtales i Aaret 1669, da der udstedes en Række kongelige Befalinger om Transport af en Del store, tilhugne Kampesten, som i et Antal af o. 200 laa dels i Haven, dels i et Stengærde paa Torupgaard (Rigsarkivet: Sjællandske Tegnelser 1669, 19. November, fol. 784, 30. November, fol. 787, 13. December, fol. 799 f.); thi Gaarden var en Tid lang i Familien Pax' Eje (Trap: Danmark, 3. Udg., II, 419 f.).

Side 30.

¹⁾ Larsens haandskrevne Bidrag til Holbæks Historie, samt F. R. Friis anf. S., Side 9. — I Holbæk Tingbøger omtales Bækken Labæk bl. a. i Aaret 1609, da det paa Bytinget forbydes Borgerne at to Klæder i Laugbækken eller Bysøen under Straf af 3 Mark til Kongen og 3 til Byen (Holbæk Tingbog 14. November 1609, Landsarkivet).

²⁾ Holbæk Stadsret, Art. 36: „Item haver hans Nade og-saa undt, at de Jordsmon paa Marken, som hedder Lowsörä eller Holbæks Old, skal høre til Holbæk til ret Ejendom, til deres Jorddrift, til deres Fæ og Kvæg for hver Mands Gensigelse, under Konningens Hævn. Amen.“ (Kolderup Rosenvinge: Gamle danske Love V, 195; jfr. Holbæk Amts Aarbog 1911, Side 48 f.) — I et Register over Roskildebispens Indtægter fra Tiden o. 1370 nævnes „Ulsthorp et Ulsthorphaang II partes in Lowsoræ“ (Scriptores rerum Danicar. VII, p. 24).

Side 31.

¹⁾ Brev af 29. Juni 1579 (Landsarkivet for Sjælland: Dokumenter vedrørende Holbæk Bys Jorder 1579—1820). — I Aaret 1638 kaldes disse Jorder: „Overdrev og Old, som kaldis Loxøre og nu kaldis Holbecks Old“. — 1714 udbrød der atter en langvarig Retstrætte om den fulde Ejendomsret til Jorderne, som

Byen tabte ved Dom af 25. Maj 1718, idet ogsaa Ejeren af Holbæk Slot, Torup og de omliggende Landsbyers Beboere kendtes delagtige i Brugsretten til Lovsøre-Olden (Dokumenter i samme Pakke; jfr. F. R. Friis anf. S., 89 f.).

²⁾ Navne som Oldgaarden og Oldhusene minder endnu om den gamle Oldjord, der endnu til Udskiftningen 1794 bar sin gamle Betegnelse Lowsora (F. R. Friis: Bidrag til Holbæks Historie, 90).

³⁾ I. H. Larsens Haandskrift (1847) fol. 2.

Erindringer fra Krigen 1864.

Fortalte af gamle Soldater i Holbæk Amt.

I.

Minder fra 1864,

meddelt ved Højskolelærer *J. P. Jensen*, Høng.

Mit første Barndomsminde er fra Krigsaaret 1864. Jeg var kun en lille Purk paa 2¹/₂ Aar, da min Fader vendte hjem fra Krigen, men saa stærkt virkede dette Indtryk paa mig, saa jeg endnu erindrer hans Tilbagekomst i Soldateruniformen. Og fra de følgende Dage og Aar er mine Barndomsindringer tæt gennemvævet af Fortællinger fra Krigen. Det forekommer mig, at der næsten altid i mit Hjem blev talt om Krigen, naar der var fremmede. Og jeg fik det uforglemmelige Indtryk af disse Fortællinger, at Krigen 1864 havde været en eneste lang Række Nederlag for Danmark.

Hvad min Fader har fortalt mig, kan jeg ikke meddele i Sammenhæng. Men jeg vil prøve paa at gengive ordret, hvad enkelte nulevende Krigsdeltagere fra Holbæk Amt har berettet i *Dagbøger*, *Breve* og *Fortællinger* om deres Krigerfærd. Jeg vil ikke omskrive deres Tanker og Sætninger, men kun rette lidt hist og her paa deres Bogstavering og Tegnsætning, hvor det gøres fornødent. Vil man i 50-Mindeaaret for Krigen have et umiddelbart Indtryk af, hvordan

den almindelige jævne Bondesoldat opfattede Krigens Begivenheder, saa maa man tage ham, som han er, og i Særdeleshed saadan som han saa paa Forholdene, mens han deltog i Krigen eller lige efter.

Bødker *Jens Larsen* fra Asminderup i Odsherred blev d. 10. December 1863 indkaldt som Nr. 156 ved 17. Regiments 1. Kompagni. Han blev taget til Fange ved Stormen paa Dybbøl d. 18. April og har i sin Dagbog om Krigen fortalt følgende:

„2. Juledags Morgen sejlede vi fra Korsør til Flensborg, hvortil vi kom Kl. 3¹/₂ om Eftermiddagen. Der blev vi straks indkvarteret; vi var to Mænd, der kom til at ligge i et godt Kvarter hos en Købmand. Den 1. Januar stillede vi til Afmarch Kl. 7 om Morgen. Vi skulde efter Slesvig, det blev en stræng Tur, 5 Mil at marchere, da vi ikke var øvet i at bære Oppakning. Da vi om Aftenen kom til vort Bestemelsessted, var vi saa trætte og ømfodede, at vi næsten ikke kunde staa, til vi fik vor Indkvartering. Jeg kom til at ligge hos en Boelsmand Klaus Knudsen, der modtog os meget godt. Vi fik fri Fortæring den Aften, og trængende var vi baade til Levemaade og Hvile. Den 16. blev jeg indkvarteret hos en Væver Nikolaj Tram; det var det bedste Kvarter, jeg har haft; der var jeg ene. Om Aftenen blev jeg syg af Koldfeber. Den 17. kom Doktoren; jeg blev kvartersyg til d. 22., da meldte jeg mig igen til Tjeneste. Da jeg d. 25. sagde Farvel til min Kvartervært, stod hans Øjne fulde af Vand ved Tanken, at de maaske aldrig mere skulde faa mig at

se. Og da vi marcherede ud af Byen, stod hele Familien for at ønske mig lykkelig Rejse.

Den 31. Januar marcherede vi til *Boglund*, hvor vi blev indkvarteret 30 Mand paa en stor Gaard. Der kom jeg til at ligge i en Lade med en stor Port for, som var meget aaben, og en stærk Kulde og Blæst var det. Vi kunde ikke udholde at ligge til Dag, saa Folkene maatte op midt om Natten og fyre i Kakkellovne. Den 1. Februar stillede vi to Gange til Appel. Den 2. Februar var vi til Appel om Formiddagen; da kom der en Ordonans ridende med den Melding, at der var Slag ved Mysunde, saa det var ikke muligt for os at komme tilbage til vort Kvarter efter vort Tøj. Det var et voldsomt Indtryk, det gjorde, da vi snart mødte Vogne med saarede og døde Kammerater; og vi ventede, at vi skulde overtage Forposterne den Aften. Men der kom Befaling, at vi skulde vende tilbage, den Gang vi kun havde $\frac{1}{4}$ Mil til Mysunde. Vi maatte nu marchere til et andet Kvarter, hvortil vi ankom Kl. 12 om Natten, og hvor hele Kompagniet blev indkvarteret i en stor Lade.

Den 3. Februar Kl. $2\frac{1}{2}$ Morgen blev vi alarmeret og stillede paa fri Mark ikke langt fra Byen Slesvig. Det var et voldsomt Regnvejr. Her stod vi til Kl. 11 om Formiddagen som Reserve. Det var første Gang, jeg ladede med skarp i den Hensigt at skyde Folk. Derefter fik vi Tilladelse til at vende tilbage til Kvarteret. Gennemvaad som jeg var, maatte jeg straks paa Vagt ved Regimentsfanen. D. 4. Februar blev jeg løst af om Morgenen Kl. 6. D. 5. stillede vi Kl. 6 og stod til Middag. Det var den første Gang, vi kogte vor Spise paa Marken, men det gik godt; derefter fik vi Befaling om, at vi ikke maatte forlade Kvarteret, og om Aftenen Kl. 8 blev vi igen alarmeret, og hele 17.

Regiment stod opstillet paa Alarmpladsen. Her blev vi befalet til Stilhed straks. Straks efter at vi var samlet, fik 1. Sektion af 1. Kompagni Befaling til under Løjtnant Bjerring at marchere foran for at rydde Vejen, om der fandtes Forhindringer af hvad Navn nævnes kunde. Uden at vide Vejen gik vi; en Vejviser med en tændt Lygte i Haanden gik foran os. Det varede ikke længe, inden der kom en Ordonans fra Regimentskommandøren med Bud om, at vi skulde marchere hurtigere, hvad der straks blev efterkommet. Derefter kom Regimentskommandøren selv ridende og sagde, at vi skulde følge ham, og det gik saa stærkt, at vi imellem maatte løbe, hvad ikke var nemt, da der flere Steder var løs Sne og andre Steder saa glat, at det næsten ikke var muligt at staa. Den March blev fortsat hele Natten. Der var mange, som raabte om Hvil, men der blev svaret, at det ikke kunde gaa an, da vi havde Fjenden lige i Hælene og risikerede at blive taget til Fange, da Dannevirke-Stillingen den Nat blev overgivet, saa hele Arméen var paa Tilbagetoget. Snart blev vi opholdt af Artilleri, snart af Kavalleri, snart af Vogne med Furage, og snart faldt der Heste og Mennesker paa Vejen.

Den 6. Februar i Dagningen var vi naet saa vidt, at vi kunde se Flensborg. Vi var alle af den Mening, at vi der kunde hvile ud efter den strænge Nat. Men bedst som vi var i det glade Haab, blev der kommanderet: „Med Sektioner venstre Sving!“ Vi kom ind paa en Pløjemark, hvor der blev gjort Holdt. Men ingen havde noget at leve af. Der laa vi paa den frosne Sne og Jord i en Timestid. Derefter kom vi ud at danne Forpostkæde. Der stod vi til Klokken 3 om Eftermiddagen. Da kom der Ordre til, at vi skulde marchere mod Syd, en Mils Vej, for

at forstærke nogle Regimenter, der var i Kamp mod Fjenden ved Oversø Skov. Vort Kompagni kom dog ikke med i Ilden. Men Kuglerne gik dygtig nær os. Da Mørket faldt paa, ophørte Fægtningen, og vi marcherede tilbage mod Flensborg paa en halv Fjerdingvej nær; der maatte vi staa paa Landevejen i en styg Frost og Vind, saa vi næsten var stive af Kulde.

Den 7. om Morgenen Kl. 2 kom vi atter til at marchere videre, og der blev kommanderet „Bajonetten paa!“, da de frygtede for at blive overfaldet. Rygtet gik nemlig, at Fjenden havde omgaaet Byen. Vi marcherede i den Stilling til Flensborg og igennem Skovene udenfor Byen; men det var strængt, saa udmattede og forvaagede som vi var. Vejene var saa glatte som et Spejl. Det saa sørgeligt ud, som Mandskabet laa i Grøfterne og sov af Udmattelse paa Sneen. Mange kom til at køre i Bagagevognene, og mange blev liggende og blev taget af Fjenden, som kom bagefter os. Det var et forfærdeligt Syn at se alle de Vogne, der laa og var væltet i Grøfterne, dels med Brød, dels med andre Varer. Vi fortsatte vor March den Dag, som vi bedst kunde; det var næsten umuligt at vinde frem. —

Henad Aften naaede vi Dybbøl. Vi kom til at staa paa en Mark, og vi ventede paa, at vi skulde til Sønderborg; men det blev ikke Tilfældet. Vi fik Ordre til, at vi skulde paa Vagt i Skanserne. Men det var det værste, jeg har set. Mandskabet kom i Uorden og blev borte for hverandre, da Mørket faldt paa. Vi stod ved Dybbøl Mølle og skulde inddeles til Skanserne. Ja, Gud véd hvor længe! Der var ikke nogen Orden paa noget. Vi hørte ikke andet end: én spurgte om sit Kompagni, én om sit Regiment. Langt om længe hørte vi, at 1. Kompagni skulde i Skansen Nr.

1, og vi skulde afmarchere. Vi var ikke mere end 30 Mand i Kompagniet, som den Gang bestod af over 200 Mand. Nu skulde vi over Marken, men det gik kun daarligt. Snart faldt vi i en Vandgrøft, snart i Pløjejorden. Vi kunde ikke faa Samling paa det. Det var, som der stod store Genstande: store Porte og Borge, foran os. Vi gik og tog for os med Hænderne, men der var ikke noget. Omsider kom vi til Skansen og ind i den, og jeg kom straks paa Post og skulde have Øjesyn med det, der foregik i det foranliggende Terræn. Men det var ikke muligt at se noget. Beständig løb jeg imod Kanonerne, saa det gyste i mig, og saa vaagnede jeg i det Øjeblik.

Saaledes gik det. Den næste Dag om Morgenens, d. 8., blev jeg løst af og kom op i Povl Povlsens Gaard, der fik jeg et Par Timers Søvn. Men det varede flere Dage, inden alt Mandskabet ved Kompagniet var samlet igen.“

Om Fægtingen ved Dybbøl d. 17. og 18. April

fortæller Jens Larsen i sin Dagbog saaledes:

„Den 11. April blev vi alarmeret om Morgenens Kl. 4 og kom ud i Skansen Nr. 7, da Fjenden truede med at gaa paa, men han kom ikke. Derefter trak vi os tilbage til Barakkerne, men der kom Fjendens Granater i Retning efter Barakkerne, og et Stykke af én, som gik igennem, saarede to Mand af 5. Kompagni. Straks derefter fik vi Befaling til at rykke ud langs med et Hegn, hvor vi var mindre udsat. Om Aftenen kom vi i Forpostkæde paa venstre Flanke, men modtog den Befaling, at vi ikke maatte beskyde Fjenden, med mindre han viste sig i større Patruljer eller truede med at rykke frem med en større Styrke. Den 12. om Morgenens, da vi kunde se, stod vi ikke uden en

40—50 Alen fra Fjendens Stilling. Det varede ikke længe, inden Fjenderne kom over til os i vore Skydegrave, og vi spiste og drak med dem; derefter var vi flere af de Danske ovre i Fjendens Løbegrave, og der var vi godt enige med dem. Om Aftenen blev vi afløst, men maatte løbe en Mand ad Gangen tilbage, da Fjenden fyrede saa stærkt den Dag, at det næsten ikke var muligt at tænke paa at komme tilbage, men det gik alligevel heldigt; vi mistede ingen. Den Nat kom vi til at ligge i Brohovedet.

Den 13. April kom vi paa Landet. Den 14. stillede vi og skød vore Geværer af og gjorde dem i Stand. Den 15. stillede vi til Appel om Morgenen og om Middagen. Vi modtog Befaling til Afmarch om Eftermiddagen og marcherede til Sønderborg, men gjorde Modstand og vilde ikke ud, da vi kom ud, før vor Tur var. Vi kom ud i Løbegravene mellem Skanserne Nr. 5 og 6. Den 16. blev vi afløst og kom tilbage, men maatte ligge paa Marken ved Enden af en stor Barak. Den Nat, d. 17., kom vi til Reserven imellem Skanserne Nr. 7 og 8. Den 18. om Morgenen havde vi det stærkeste Bombardement, som vi nogensinde havde hørt, da Fjenden havde aabnet alle sine Batterier imod os, og tillige var de meget nær paa os. Om Formiddagen imellem Kl. 9 og 10 hørtes der Skud af Geværer paa venstre Flanke, og det gav sig snart tilkende, at Fjenden var rykket frem paa Fløjen og havde taget Skanserne Nr. 1 og 2, som var gjort ubrugbare af Fjendens stærke Artilleriild, som uafbrudt havde beskudt dem i over 5 Uger. Snart havde vi Fjenden i Ryggen med lige saa stor Styrke som i Fronten. De tog den ene Skanse efter den anden, men under hæftig Modstand. Vor Reserve kunde ikke komme os til Hjælp, da Fjendens Artilleriild vedblev

uafbrudt, og store Troppeafdelinger fortsatte Fremrykningen efter Brohovedet og gav vor Forstærkning nok at bestille.

Omtrent Kl. 12 Middag blev vi helt omringet og maatte strække Vaaben. Derefter befalede Fjenden over os, og vi maatte straks ud foran Skanserne, som nu helt var i hans Magt. Det saa farligt ud med de mange døde og saarede, vi gik iblandt. Da vi kom ud af Skudsigte tilbage mod Stenderup Skov, kom vi ind paa en Mark, hvor der holdt en Del prøjsiske Husarer, som omgav os og fulgte os med skarpladte Karabiner paa vor March. Det varede ikke længe, inden vi kom til en aaben Mark, hvor der laa en Del tørre Brød paa den blotte Jord. Der blev vi opvartet med tørt Brød og Vand; det var en styrkende Kost efter den Anstrængelse, vi havde udstaaet.

Derefter marcherede vi til Graasten, hvor vi atter kom ind paa Marken og fik $\frac{1}{2}$ Times Hvil. Saa marcherede vi uafbrudt, til vi naaede Flensborg sent om Aftenen. Det var en Glæde at se Flensborgs Befolkning komme strømmende ud paa Gaden til os med alt muligt af Levemaade og Drikkevarer. Men det blev dem forbudt af de prøjsiske Førere, som vi stod under, og Husarerne truede med at ride dem omkuld. Der blev spurgt, hvorfor de ikke maatte styrke og vederkvæge deres egne udmattede Soldater, og de vedblev trods al Opsigt at falbyde os Forfriskninger. Der gik et Par Timer, inden vi kunde komme i Kvarter, nogle blev indkvarteret i en Kirke, andre paa Magasinlofter. Om Morgen, inden vi vel kunde vaagne, var der paa det Loft, hvor jeg laa, mange Herrer, Damer, Piger og Børn med Kaffe, kogt Øl og fint Brød, og naar det var tømt, kom de med mere, saa vi fik alt det, vi kunde fortære, uden Vederlag; ja, en Del fik

ogsaa Penge. Om Eftermiddagen d. 19. April stillede vi for at marchere til Banegaarden, der var omgivet af prøjsiske Infanterister, som ligeledes forbød Beboerne at komme til os. Det var et rørende Syn, da Befolkningen sagde os Farvel og ønskede, at vi snart maatte komme tilbage, og jeg saa flere Damer vifte med deres hvide Lommetørklæder til Afsked, efter at Toget havde sat sig i Bevægelse. Det skulde føre os til Altona, hvortil vi ankom d. 20. April Kl. 1 om Morgenens.“

Sognefoged *Lars Pedersen* i Herslev By, Løve Herred, blev 1863 indkaldt 2. Juledag og kom i Januar Maaned til at ligge i Lille Dannevirke By. Han fortæller om

*Tilbagetoget fra Dannevirke og Fredericias Rømning
i April.*

„Jeg var som Artillerist ansat ved Skansen Nr. 17 i Nærheden af Lille Dannevirke. Om Aftenen d. 4. Februar blev jeg af Sergent Bernbom sendt til Slesvig By med et temmelig stort Brev, der skulde afleveres paa Kommando-Kontoret, hvor ikke faa højtstaaende Officerer var til Stede, deriblandt General *de Meza*, som jeg kendte. Der førtes imellem disse Herrer en Del Tale, som jeg dog ikke kunde høre eller fatte, da den førtes med lav Stemme. Jeg modtog et lignende Brev tilbage, og saavidt jeg erindrer, havde jeg en Anelse om, at noget alvorligt forestod. Jeg erindrer endnu saa tydeligt, at jeg var ridende paa en gammel Ordonanshest, der for mig havde den Fejl at være tilredet, og det havde jeg ikke Forstand paa. Naar jeg drejede til højre, gik den modsat; dog lærte jeg saa meget, at Hesten kunde styres ved Tømmen paa Halsen, men hvorledes, kan jeg ikke huske. I alt Fald

kom jeg godt tilbage til Skansen med det store, blaa Brev, hvis Indhold var mig ubekendt. Men jeg havde som sagt en Anelse om, at det indeholdt noget meget vigtigt.

Den 5. Februar henad Eftermiddagen kom vor Kaptajn, hvis Navn var *Moltke*. Straks blev vi beordret til at kaste Kugler og Krudt i Graven, der var omkring Skansen. Derefter skulde vi trække 2 Kanoner til Ellingsted Station. Vi troede, vi skulde med Toget, men ak! det kørte os forbi. Ved Bortgangen fra Skansen Nr. 17 udtalte Reservekorporal Andersen (der var fra Blæsinge i Havrebjerg Sogn): „Hellere vilde jeg lade mit Liv end rømme fra denne Stilling!“ Jeg svarede ham: „Hvor kan du være saa krigsgal. Vi kan jo ikke staa noget imod her alligevel. Lad os bare komme hjemad.“ Paa Vejen til Ellingsted forefaldt en lille Begivenhed, som maa med her. Vi havde lige faaet Naturalforplejning; jeg løb med et Rugbrød paa Skulderen, men tabte det og vilde tage det op, da jeg blev stødt omkuld og maatte lade Brødet ligge. Ved Ellingsted blev vi lukket ind i et Faarehus eller lignende, og der blev sat Laas for Døren. Dette blev der Utilfredshed med; der blev da lukket op, og vi fik udbetalt vor Pengelønning; derefter erindrer jeg ikke, hvorledes Natten tilbragtes. Om Morgenen Kl. ca. 6 var vi igen paa Benene. Først maatte vi fornagle de Kanoner, der var slæbt hertil. Derefter begyndte vi vort Løb efter Flensborg. Vi kavde faaet en tysksindet Bonde til at køre vor Bagage; hvis han havde faaet Lov at raade, havde han ført os ind i Byen Slesvig, hvor Tyskerne allerede havde været 1 à 2 Timer. Hvad der hjalp os til Opdagelsen, var, at der paa Retrætevejen var rejst lange Stænger med Halm foroven; der kunde Tyskeren ikke faa os fra, og han

maatte med. Nu gik det rask paa Hedejorden, vi løb et Par Mil, saa holdt vi Hvil et Kvarterstid i en Bondegaard. Jeg havde et Stykke røget Flæsk og tørre Kiks, det var Kosten, og saa noget Brændevin til at skylle ned med. Vor Fører var en Løjtnant *Fibiger*, vistnok en Lollænder. Han sagde, at han kunde ønske at smage mit Flæsk, da det saa saa godt ud. „Værsgo“, sagde jeg. „Min Moder har foræret mig det.“

Efter dette Ophold gik det i samme Fart igen, til vi naaede Oversø. Vi havde hele Tiden kunnet høre Fjendens Signaler bagved os, og havde det ikke været et saadant Sne- og Fygevejr, havde Tyskerne taget hele vor Afdeling, vi var kun 60 Mand, til Fange. Ved Oversø havde vi lidt længere Hvil. I Skoven til venstre var 1. og 11. Regiment i Ilden mod Fjenden. Da vi naaede Flensborg, var Indbyggerne, selvfølgelig de dansksindede, gode imod os; de kom ud til os med varm Kaffe, som vi maatte drikke paa Gaden. Men efter et Ophold paa $\frac{1}{2}$ Time kom en Dragon i fuldt Firspring og meldte, at vore Tropper ikke kunde holde Fjenden længere; vi maatte da i en Fart over paa et Dampskib, hvor vi fik Leje paa Dækket, og blev liggende i Flensborg Fjord den Nat. Men aldrig i mit Liv har jeg været saa forfrossen som den Nat.

Om Formiddagen derefter kom vi til Sønderborg. Det var beklageligt at se, naar Kanonerne kørte op ad Gaden. Hestene kunde ikke staa fast. Baade Trænkuske og Konstabler gik ved Siden og satte Ryg imod og holdt dem oppe. Jeg erindrer, at jeg den Dag fik Brev fra mit kære, gamle Hjem, det gjorde saa stærkt Indtryk paa mig, at jeg græd som et Barn. Vi blev derefter indkvarteret paa Sønderborg Ladegaard. En Musikus og jeg havde redt Seng i Halmen og lagt Tæpper og alle vore Klæder over os og var bleven

temmelig godt varmet op. Men hvad sker? Kl. ca. 12 Midnat blev vi blæst ud. Vi skulde til Sønderborg og ud paa et Dampskib; en Forstærkningsbataljon skulde ind i vort Sted. Da vi naaede ud til Dampskibet, viste det hele sig at være blind Alarm; vi kunde gaa tilbage igen; men Søvnens og Varmens for den Nat var ødelagt for os.

Dagen derefter kom vi med en Damper til Fredericia, hvor vi blev, til Byen i April overgav sig. Paa Sejladsen fra Sønderborg til Fredericia traf jeg en af mine Ungdomsvenner blandt Skibsmandskabet. Han sagde til mig: „Kom ned til mig i Kahytten, Lars Pedersen.“ Dernede blev jeg beværtet med et godt Maaltid Mad, der smagte mig saa godt, at jeg godt kunde have betalt det med 5 Rdl. Men det kostede ikke noget, og det kan nok være, jeg følte mig styrket nu efter de sidste Dages Strabadser. I Fredericia blev jeg indkvarteret paa Fattiggaarden.

Palmesøndag Morgen begyndte Fjenden at bombardere Fredericia. Jeg vaagnede ved, at det lød som et „Klask! Klask!“ Vi blev raabt ud og maatte ud til Voldene. Da vi skulde forlade Fredericia, bad Løjtnant Fibiger mig om at hjælpe sig med at pakke sammen. Her sagde jeg: „Hør, Hr. Løjtnant! Er det Mening, at vi skal skydes eller løbe vor Vej, siden man fører alt vort bedste Skyts fra Fredericia.“ Men Løjtnanten, der ellers var en tjenstvirig Officer, svarede blot: „Ja, jeg véd ingen Ting, Pedersen.“ Inden vi forlod Fredericia, fik jeg fra en af mine Venner hjemme sendt 4 Rigsdaler. „Thi“, skrev han, „du trænger vel til det, nu da du baade har ligget paa Ladegaarden og Fattiggaarden.“ (Jeg havde i Sønderborg ligget paa Ladegaarden og i Fredericia paa Fattiggaarden.)

At vi forlod Dannevirke, kunde jeg forstaa, for

den Stilling var for lang til, at vi kunde forsvare den. Derimod har jeg aldrig kunnet forstaa, at vi overgav Fredericia.“

Havemand *Hans Jensen*, Høng, var i Krigsaaret indkaldt som Marinesoldat paa Korvetten „Hejmdal“ og deltog i

Slaget ved Helgoland d. 9. Maj.

Om sin Krigerfærd har han selv fortalt følgende:

„Da jeg blev hjempermitteret i Oktober 1863, sagde flere af Officererne til os ved Afskeden: „Ja, vi ses nok snart igen!“ Og det slog til. Aldrig saa snart havde Kirkeklokkerne begyndt at ringe over Frederik d. 7., før jeg sagde til min Mester, Smed Møller i Bildsø: „Nu bliver jeg indkaldt.“ Nogle Dage senere kom min Fader ud til mig med mit Pas, som han havde faaet af Sognefogden i Dalby ved Kirke Helsing. Jeg skulde melde mig uopholdelig. Sammen med en Kammerat begav jeg mig straks paa Vej efter Høng for paa Herredskontoret at faa udbetalt vore Marchpenge. Men der blev svaret os paa Kontoret, at vi kunde komme igen en anden Gang; i Øjeblikket havde de ikke Tid til at udbetale os Pengene. Vi gik saa vor Vej og rejste straks efter til København, hvor vi meldte os paa Logiskibet „Dronning Marie“ 48 Timer efter, at vort Pas var udleveret os. Paa Logiskibet blev Kommandøren meget vred, da han hørte, at vi ikke havde faaet vore Marchpenge. En af Officererne kaldte det endogsaa for et Slags Landsforræderi. Marchpengene blev os nu udbetalt paa Logiskibet, men Herredskontoret fik, efter hvad jeg senere hørte, en alvorlig Irettesættelse for sin Adfærd imod os.

Jeg kom om Bord i Korvetten „Hejmdal“, der førtes af Kaptajnløjtnant *Lund*. Indtil Slutningen af Marts laa vi i Østersøen. Saa blev vi med vort Skib kaldt til København. D. 1. April naaede vi Københavns Rhed. Vi skulde med i Nordsøeskadren for under Orlogskaptajn *Suensons* Kommando at møde de østrigske Fregatter ude i Nordsøen. D. 4. April lettede „Niels Juel“ og „Hejmdal“ Anker og sejlede ud af Københavns Havn, op igennem Øresund, forbi Helsingør. Vi anløb først Kristianssand i Norge, som vi forlod d. 9. April. Saa laa vi ved Helgoland og ud for Elbmundingen for at blokere Kysten. Vi tog henved 70 tyske Handelsskibe. Disse Skibe blev taget som god Prise og sendt til København. Der blev lovet os Prisepenge, men vi fik ingen, heller ikke siden.

Den 9. Maj mellem 10 og 11 Formiddag saa vi Østrigernes Skibe komme sejlene imod os. Der blev Liv og Røre. Hvordan det gik med Middagsmaden, som vi stod for og skulde have, husker jeg ikke. Vi skulde ellers have Grød til Middag. Men vore 3 Skibe fik Ordre til at sejle op og lægge sig Side om Side. Saa blev Maskinerne stoppet et Øjeblik, mens vor Chef, Orlogskaptajn *Suenson*, stod op paa Vagtsbænken paa „Niels Juel“ og holdt en Tale til os. Han var en Kærnesvend at se til. „Der har vi Østrigerne, Folk!“ sagde han. „Nu møder vi dem; jeg stoler paa, at I vil være med at kæmpe lige saa flinkt som vore tapre Kammerater ved Dybbøl!“ Da vi saa begyndte at raabe Hurra, slog han ud med Haanden, idet han sagde: „Hys—hys, Folk, det gemmer vi til siden!“

I Kølvandslinie sejlede vi nu imod Fjenden. Og da vi var Fjenden saa nær som 3000 Alen, begyndte vi at skyde. „Hejmdal“, som jeg var paa, led mindst,

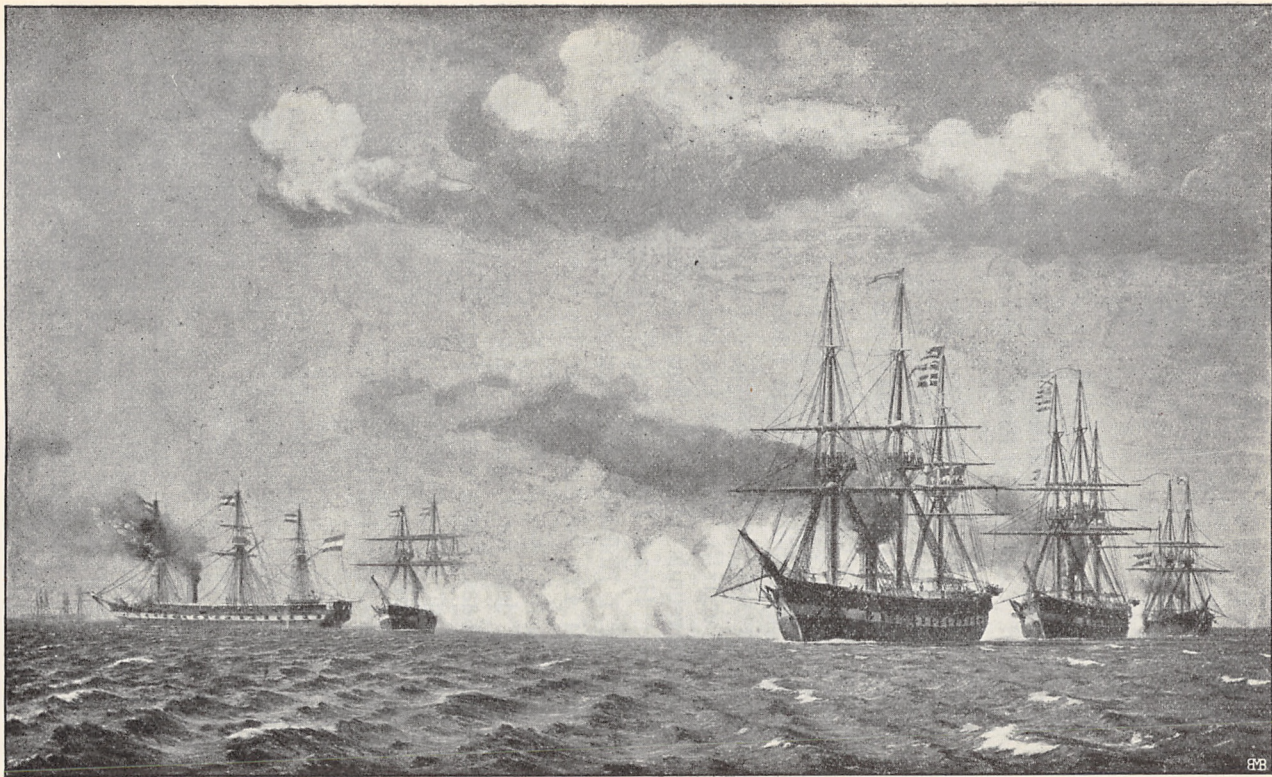
da det havde saa lavt et Skrog. Der blev en voldsom Jubel, da vi opdagede, at det fjendtlige Skib „Schwarzenberg“ var skudt i Brand. Vor lille Opvarter, Ferdinand, blev ramt i Hovedet af en Granatstump, og vor Baadsmænd fik Ansigtet skrabet af noget Tovværk, der faldt ned, ellers havde vi ingen saarede paa „Hejmdal“. Flaget blev skudt ned for os, saa en Mand maatte staa og holde det for os for at vise, vi endnu havde det i Behold. Vi drev Østrigerne ind i Nærheden af Helgoland, saa maatte vi ikke komme dem nærmere. Henad 5-Tiden ophørte Slaget. Vi havde paa alle tre Skibe 14 døde og 54 saarede, mens Østrigerne havde 40 døde og 89 saarede.

Da vi d. 11. Maj sejlede ind til Kristianssand i Norge for at begrave vore døde, blev vi modtaget paa det bedste. Den 13. Maj foregik den store Begravelse. Der var siden Slaget d. 9. Maj død en Mand paa Sygeafdelingen, saa der var 15 af vore, der blev lagt ned i Norges Jord. Gaderne i Kristianssand var den Dag bestrøet med Blomster og Grønt. En Mængde norske Soldater paraderede, og bagefter Kisterne gik der et vældigt Folketog af Folk fra Byen og Omegnen. I de Dage, vi laa i Kristianssand, holdt jeg mest af at gaa Ture paa Fjældene; jeg holdt ikke af at sidde paa Værtshusene.

Samme Aften, som den store Begravelse havde fundet Sted om Dagen, lettede vi Anker for at sejle til København. Det var Fredagen før Pinse; og efter Bestemmelsen skulde vi være i København Pinsedag Kl. 1. „Hejmdal“ gav Salut til de norske Kanoner, da vi i den smukke Nat i Kølvandslinie stod ud fra Kristianssand. Vi var glade over, at vi nu skulde hjemad. Da vi Pinseformiddag saa den sjællandske Kyst, laa alt saa grønt og yndigt for os. Det var,

som om vi kom fra den kolde Vinter til den milde Sommer. Ved Helsingør blev vi modtaget med Jubel. Folk kappedes om at raabe Hurra for os. Jeg har aldrig oplevet Mage til Fest og Modtagelse som den, der mødte os ved Kronborg og København. Vi blev omringet af Folk i Baade; der kastedes Blomster og Kræmmerhuse op til os paa Skibene. Da vi sejlede ind paa Københavns Rhed, kom Kongen ud og tog imod os, og en uhyre Mængde Mennesker stod inde paa Land og ventede os. Da vi endelig kom i Land, blev vi overalt, hvor vi kom frem i Gaderne, budt Cigarer og Forfriskninger saavel af Mænd som af Kvinder. Blot vi i vor Hue havde Mærket „Niels Juel“, „Jylland“ eller „Hejmdal“, blev der vist os al Ære. Københavnerne var forfærdelig gæstfrie imod os; de tog ikke nær saadan imod Landsoldaterne, da de hen paa Sommeren vendte hjem fra Krigen.

„Hejmdal“ maatte nu en Maanedstid ind i Dokken for at reparere efter et Skud, der havde ramt det midt paa Skroget under Helgolandskampen. Vi fik saa en lille Orlov og var hjemme nogle Dage. Da jeg siden igen kom med „Hejmdal“, laa vi en Tid i Østersøen. Jeg blev først hjemsendt, da Freden var sluttet.“

Kampen ved Helgoland d. 9. Maj 1864.

II.

Minder fra 1864,

meddelt ved Pastor *Gjevnøe*, Grevinge.

Nedskriveren af disse Linjer har lige siden sin Barndom levet med Minderne fra vort sidste Krigsjaar, der paa en Gang var saa sørgeligt og dog gemmer paa mangen en lysende Daad, og som paa saa mange Maader har sat sit Spor i vort Folks Liv. Tit har jeg siddet paa min nu afdøde Faders Knæ og hørt ham fortælle om de Begivenheder, hvori han som menig Soldat ved 18. Regiment tog Del lige fra d. 2. Februar ved Mysunde til d. 29. Juni paa Als, hvor han blev saaret. Hvad Fader fortalte, hører imidlertid ikke hjemme i Holbæk Amts historiske Aarbog, da Fader boede i Præstø Amt. Naar jeg her minder om det, gør jeg det dels af sønlig Trang til at ære min Faders Minde, dels fordi denne tidlige Indlevelse i Krigsminderne maaske kan være en Slags Undskyldning for og Forklaring paa, at jeg her vil prøve at gengive nogle Krigsminder fra gamle Krigere i Grevinge Sogn, som i Aar kan fejre Halvhundredaaret for deres Deltagelse i Krigen.

Mine Hjemmelsmænd er fhv. Menig *Anders Larsen* af 18. Regiments 4. Kompagni, nu Aftægtsmand i Atterup, og i Særdeleshed fhv. Underkorporal *Niels Petersen* af 3. Regiments 1. Kompagnis 1. Deling under den senere saa bekendte Højskoleforstander fra Hindholm, den Gang Løjtnant *Chr. Nielsen*. N. Petersen er nu Parcellist i Frenderup. Ved Krigens Udbrud laa disse to Regimenter, der under Navn af 2. Brigade

stadig fulgtes ad i Krigen, Syd for Slien for at bevogte Ejdergrænsen eller maaske rettere den østlige Del af Egnen mellem Ejderen og Dannevirkestillingens venstre Fløj med Knudepunktet Mysunde. Men Brigaden havde Ordre til at trække sig tilbage til Mysundestillingen, naar Fjenden rykkede frem over Ejderen, hvilket skete d. 1. Februar, Krigen's første Dag.

Den Dag laa 18. Regimens 4. Komp., hvor And. Larsen stod, paa en stor Gaard 1 Mils Vej fra Eckernførde. „Det kan nok være, vi fik travlt“, siger A. L. „Der var jo ikke andet at gøre end at løbe, og vi løb, saa det kunde forslaa.“ Fjendens Rytteri sværmede om Kompagniet baade paa Vejen og Markerne. Hvad det var for nogle Karle, véd han ikke, kun syntes han, at de havde røde Huer paa. Det, han bedst erindrer fra denne Løbetur, er, at saa snart de var komne frem ad Vejen, faldt nogle mægtige Espetræer ved Vejkanten som paa Kommando ind over Vejen fra begge Sider. Og de faldt virkelig paa Kommando. Sagen var, at Ingeniørerne i Forvejen havde været virksomme med Økser og Save. Træerne stod faldefærdige, og naar de nu bragtes til Fald, skete det, for at de skulde hindre Fjenden i i en Fart at komme frem med sit Artilleri. Man forstaar, at de mægtige Stammer har dannet en ordentlig Hindring, og var end vort Krigsberedskab i det store saare maadeligt i denne sørgelige Krig, saa viser et Træk som dette, at hvor det stod til Folkene selv, forstod de nok at benytte sig af de naturlige Dæknings- og Forsvarsmidler.

Kompagniet naaede Mysunde og kom ind i Skanserne og var med i Kampen; men hvorledes den forløb, kan Anders Larsen ikke mere huske i Enkeltheder. Han véd jo nok, at Kampen ved Mysunde var heldig og hæderlig for vore Vaaben — men „det var jo sta-

dig tilbage“, siger han. Det er det Indtryk, som har bidt sig fast hos denne Menigmand. Fra Mysunde blev han sendt tilbage fra Fronten med et daarligt Ben. Han var en Tid i København og kom først til Hæren igen, da den laa paa Als. Denne lange Fjær-nelse fra Ildlinjen havde han ikke noget imod, og naar man betænker, at han blev kaldt hjemme fra 2 Maane-der efter sit Bryllup, og at hans unge Hustru ene skulde passe Hjemmet og en gammel syg Kvinde, saa forstaar man ham jo nok. Og man forstaar, at hans gamle Hustru endnu ved Tanken om, at han atter maatte tilbage til Fronten, kan udbryde: „Saa var den Glæde forbi!“ Det var nok ikke saa rart i hendes Stilling at vide sin unge Husbond foran Fjendens Kanonmundinger.

*

Underkorporal *Niels Petersen* laa med sin Deling i Eckernførde By ved Krigens Udbrud. Delingen havde i de sidste Dage været optaget af at dække de Inge-niører, som skulde lave Vejene Syd fra til Eckern-førde til med Miner, som skulde eksplodere, naar Fjenden drog frem over dem. „Men han var ikke saa tosset at komme den Vej“, siger N. P., og alt det gode Sprængstof kunde saaledes været sparet. Det var forresten ikke saa rart for den brave Løjtnant Nielsen og hans Folk at være i Eckernførde; for Be-folkningen var i den Grad tysksindet, at den i den første slesvigske Krig havde hældt kogende Vand ned i Hovedet paa de danske Soldater, naar de passerede Gaden, og derfor havde Løjtnant N. forbudt sine Folk at gaa paa Fortovene. Man kan ikke undres over, at Soldaterne længtes bort fra saadan en Ravnerede.

Og bort kom de, og det i en Fart. Fjenden var gaaet over Ejderkanalen, de vestligere danske Tropper

var gaaet til Mysunde, og Nielsens Deling var nær bleven afskaaret og fanget. I strakt Løb maatte de bene ud ad Halvøen Svansen til Kappel tæt ved Sliens Udløb; dèr kom de over Slien paa en Slags Slæbebro, som blev trukken frem og tilbage ved Tov, og nu kunde de hvile ud. Men længe varede det ikke; de fik snart Meddelelse om, at Fjenden gik mod Mysunde; dèr skulde de være med at modtage ham, og d. 2. Februar om Formiddagen gik det igen i strakt Løb Syd paa langs Sliens Bred. „Vi var rasende trætte“, siger Niels Petersen, „da vi naaede Broen over til Mysunde, vi kunde næsten ikke mere; men da vi kom ud paa Broen, fløj en fjendtlig Granat saa lavt hen over min Sektions Hoveder, at hvis vi ikke havde bukket os saa dybt for den, som vi kunde, saa var Hovederne nok gaaet med den. Det kan nok være, det lettede; nu var Trætheden forbi, og det var helt velgørende at lade sig dumpe ned i den ventende Skanse, skønt Fjenden var udenfor, og det var ikke Behageligheder, han opvartede os med. Tre Gange stormede Fjenden mod Skansen; men hver Gang blev han dreven tilbage, og vi holdt Stillingen, skønt vi var faa mod de mange, og Dagen efter kom Kongen ud til os og sagde: „Jeg takker jer, Folk, fordi I kæmpede saa godt i Gaar!““ Ja, man forstaar, at vore brave Jenser var glade! De havde ærligt fortjent deres Konges Tak!

For sit eget Vedkommende erindrer den gamle Underkorporal ikke nogen Enkeltheder fra Kampen ved Mysunde; han har aabenbart været saa optaget, at det hele kun staar for ham som et samlet Indtryk, hvad man atter og atter møder hos de gamle Soldater. „Og nu kan det nok være, det gik glittert hele Dagen“, siger han efter at have berettet om, hvordan de plumpede ind i Skansen uden at vide, hvilken Afdeling de

kom sammen med. Men saaledes gik det til, at han kom til at opleve et særdeles smukt Træk. Det var 3. Regiments 5. Kompagni, de var komne til, hvis Kaptajn var den indtil Dødsforagt tapre Kaptajn Swane (?). Under hele Kampen stod Kaptajnen fuldstændig blottet oppe paa Skansens Brystværn og fyrede uafbrudt paa Fjenden nedenfor, saa hurtigt som 8 à 10 Mand nede i Skansen kunde lade og række ham deres Rifler. (Det var jo gammeldags Forladere, vore Folk havde, saa der skulde Tid til at lade. Fjenden havde derimod moderne Bagladerifler). Det kan man kalde Dødsforagt, saa det forslaar, og det er jo aldeles uforstaaeligt, at Manden ikke blev skudt. Det kom sandelig ikke af, at Fjenden sparede paa Blyet.

Medens vi er ved Kaptajn Swane, maa vi have et Par andre Bemærkninger med om ham, som Niels Petersen har fortalt. „Det eneste, man kunde indvende mod Manden“, siger N. P., „var, at han satte saa mange Folk til; for han havde nu den Mening, at naar han blot havde to eller tre Mand med sig, kunde han gaa paa, hvad det skulde være. Men de andre var ikke saa usaarlige, som han var.“ En Gang ved Dybbøl var det dog ved at gaa ham nær nok. Han var udækket som sædvanlig, da kom der en Riffelkugle og gik ind under hans Ærmeopslag ned langs Haanden og beskadigede Pegefingern, saa Blodet drev af den. „Av for“, udbrød den tapre Kaptajn, „jeg tror, det Skidt skyder med skarpt!“ Lægen vilde have ham forbundet og fjærnet; men det var der ikke Tale om. Han vikledede en Klud om den saarede Finger, og saa var han igen paa sin Plads. Det kan man kalde en Vovehals!

Der blev ikke megen Tid til Hvile for de brave Mysundefolk efter Kampen, og med Forplejningen var

det saa som saa. „Vi spiste, naar vi havde noget“, siger N. P. kort. Nej, nu gjaldt det at sætte Skansen i Stand til et nyt Angreb, som man vidste vilde komme. Ustandseligt blev der arbejdet, en Times Hvil kun en Gang imellem, medens andre arbejdede, og da de naaede d. 5. Februar, var Skansen i Orden. Den var mere end dobbelt saa god nu, som den var d. 2. Februar; kunde de den Gang holde Fjenden Stangen i den, hvad kunde de saa ikke nu? De brave Folk var stolte af deres Skanse! Men ak, deres Arbejde skulde ikke have Lov at blive prøvet! Netop som Skansen var færdig, kom Befalingen til Tilbage-toget fra Dannevirke. „Aa, sikken en Sorg“, siger N. P.; den gamle Krieger kan endnu ikke tænke paa det uden med Smerte; da han sagde de Ord til mig, var det med bævende Læber og Taarer i Øjet. „Vi forstod det ikke, vi syntes, det var splittergalt; men siden lærte vi, at det nok alligevel var det rigtige; det var kun os, som ikke havde Forstand paa det. Vi havde jo for mange imod os, Stillingen var for lang. Vi var der jo nok; men vi havde ingen Reserve bag os, og det kunde ikke gaa i Længden“, siger N. P. Han kunde ogsaa have nævnt, at Forplejningen var for daarlig og Indkvarteringsforholdene fortvivlede; men for denne gamle Soldat var det blot dette: „Vi var for faa!“ Hvad de skulde udstaa af Sult og Kulde, tænkte han ikke paa, det skulde de kun bære som Mænd!

Mysundebrigaden gik gennem Angel lige til Flensborg og kom paa den Maade ikke ind paa Hovedhærens Vej, hvor Tilbage-togets Rædsler var værst. Men det var slemt nok endda, selv om de ikke havde Fjenden at slaas med, som Max Müllers stolte Brigade maatte tage Dødstaget med ved Sankelmark.

„Det regnede og frøs paa én Gang“, siger N. P. „Vore Klæder var stivfrosne. Vi gik 5—6 Mand i Række og holdt fast i hverandre for at staa fast paa den spejlblanke Vej; faldt én, maatte hele Rækken med ned. Der kom Vogne bag efter, som skulde tage dem op, der ikke kunde mere. Men jeg holdt det dog gaaende, og vi naaede endelig Flensborg. Det var en mærkelig By. Der løb en Aa gennem den. De, der boede Syd for Aaen, var tyske. Husene var som til-lukkede, vi saa ikke et eneste Menneske. Det var den Modtagelse, de gav de danske Soldater, som trængte til Hjælp, sultne og forkomne som vi var. Men da vi kom over i den nordlige Bydel, saa det anderledes ud. Der stod dækkede Borde langs Gaderne, og Folk vidste ikke, hvor godt de skulde gøre det for os, og inden vi drog derfra, hældte de vore Feltflasker fulde, saa vi blev godt beværtede. Det var ogsaa godt nok, for nu skulde vi danne Bagtroppen, og jo længere vi kom frem mod Dybbølstillingen, des flere var der kommen foran os, og de havde taget alt spiseligt, hvad der var at faa, saa Beboerne bogstavelig ikke havde noget selv. Men vi slap da igennem.“ Fra denne Tur erindrer N. P., at han havde et Stykke Rugbrød gemt i sit Tornyster, „for man vidste jo ikke, hvad der kunde komme paa“. I flere Dage havde Brødstumpen ligget gemt og glemt; men Sulten hjalp paa Hukommelsen, og glæde-straalende sagde han til sin Broder Hans (fjr. nedenfor), at han havde jo Brødstykket. Nu huskede ogsaa Hans det. Op kom det, og kammeratlig blev det tørre Brød delt med hver Mand i Sektionen, ja, endog Kommandersergenten tog glad til Takke med en Bid. Sulten er et godt Krydderi!

Efter Ankomsten til Dybbølstillingen skulde Løjtnant Nielsens Kompagni være med at danne Forpost-

kæde, og N. P. fulgte nu sin kære Løjtnant ud for at finde passende Forpoststillinger. De fandt én, som de syntes saa ualmindelig godt om, lun og dækket og dog med god Udsigt ved Hjørnet af en Skov (vistnok Ragebøl). Dér stillede Underkorporalen Skrædderen fra Engelstrup, en nu afdød Mand. Men det kan ogsaa være galt at have en god Plads, det maatte Skrædderen og hans Kammerat sande. Da næste Afløsning kom, var Skrædderen saa godt gemt, at Afløsningsføreren ikke kunde finde ham. „Og de glemte Skrædderen“, siger N. P. med et Smil. Det førte til, at den stakkels Skrædder maatte blive paa Posten i fire Timer i Stedet for én, og han blev først afløst, da N. P. igen efter Tur kom som Fører for Afløsningen.

Mange Enkeltheder husker Niels Petersen ikke fra Dybbølstillingen. Naar han var der ude, var han mest i Skanse 2, hvor den brave Løjtnant *Anker* havde Kommandoen. Han fik der en Gang Lejlighed til at se Anker flyvende vred. Det var den Dag, da Fjenden førte sine svære Kanoner i Stilling paa Halvøen Broager. 16 Heste havde de for hver Kanon, saa det var nogle ordentlige Kammerater. Det var det svære Broagerskyts' Opgave at bestryge vore Skanser i Flanken, og det blev ikke mindst disse Batterier, der gjorde det af med vore Skansers Modstand, ligesom ogsaa Sønderborg og Broen derover til fik sin Bekomst derfra. Alt dette saa Anker straks med sit skarpe Artilleristøje, derfor rasede han over, at han ikke maatte skyde dem ned under Transporten af Kanonerne, hvad han let kunde have gjort med sine gode, riflede Bagladekanoner, de bedste i hele Dybbølstillingen. Men han maatte ikke! Hvorfor? Ja, det kan N. P. og mange andre ikke svare paa den Dag i

Dag; man maatte vist „ikke irritere Fjenden“, som det hed, og som Soldaterne spotvis atter og atter gentog det mellem hinanden. Men han generede sig rigtignok ikke for at irritere os, da han først havde bragt sine Stykker i Stilling! Dette Forbud mod at skyde paa Fjenden, som ogsaa gjaldt Infanteriet, kunde N. P. ikke forstaa, og jeg husker godt, at min afdøde Fader ogsaa harmede sig over det. En Dag førte det da ogsaa til, at 3. og 18. Regiment nægtede at gaa over til Skanserne fra Als, hvis de ikke maatte skyde, og nogle andre Afdelinger kom saa derover i Stedet for den Gang, siger N. P. Forbudet blev næsten konsekvent gennemført i hele Stillingen, undtagen selvfølgelig paa selve Slagdagene. „Vi stod paa Skansernes Brystværn“, siger N. P., „tæt udenfor gik de tyske Infanterister og gravede sig Huller i Jorden, hvor de siden hen stod og skød os ned; men vi maatte ikke forhindre det ved at skyde paa dem.“ Manglede man Ammunition, var det Diplomatiets Kunster, eller hvad var det? Jeg har aldrig hørt noget ordentligt Svar derpaa; men jeg har hørt mange gamle Soldater klage og harmes over det. Om Fjendens Jordhuller ytrede Løjtnant Nielsen flere Gange til N. P., at det nok var Nedgangen til Miner, som skulde sprænge hele Stillingen i Luften. Deri fik han dog ikke Ret.

Niels Petersen gjorde dog ogsaa af og til Tjeneste i de andre Skanser. Den værste Dag, han mindes fra Dybbøl, var d. 10. April. Den anser han i det hele for den værste Kamp, han var med i under hele Krigen. Den Dag skød Fjenden Dybbøl Mølle ned. „Kanonskuddene faldt saa tæt som en livlig Geværild; det var ikke let at finde Dækning i denne Krydsild (fra Fronten og Broager), og mangan Soldat sønderreves af Sprængstykkerne“, siger O. Vaupel om denne Dag

(Kampen for Sønderjylland 1864, Side 240). Det var ikke saa underligt, at N. P., som var ude i det Haglvejr, syntes, at det var lige haardt nok. Et Par Træk husker kan allerbedst; men det ene kræver lidt Forklaring for at forstaas.

Underkorporal Niels Petersen havde en Broder ved sammé Kompagni, *Hans Petersen*, der senere døde som Husmand i Sneglerup; men han stod som Menig ved en anden Deling før Krigens Begyndelse. De to Brødre vilde gerne være nær sammen, og de gik da til Kaptajnen og bad om, at Hans maatte komme op i Niels' Deling og ved hans Sektion. Først sagde Kaptajnen Nej. „Tror De, det skulde være godt, at De skulde se Deres Broder blive skudt ned for Deres Øjne eller han Dem“, svarede han Underkorporalen. Siden besindede han sig: „Ja, ja, naar I saa gerne vil være sammen, skal I faa Lov til det, naar I selv kan ordne det med en anden Mand, som er villig til at bytte.“ Glade blev de; de gav en Mand hver 2 Rd., og saa var den Handel sluttet. Han blev Fløjmand i Niels' Sektion, og de to Brødre fulgtes saaledes broderligt ved hinandens Side Krigen igennem, og de blev skaanede for at se hinanden falde; ingen af dem blev ramt. Kaptajnen var stolt af Broderparret; flere Gange præsenterede han dem for andre Officerer, som udtalte, at det vist var enestaaende i hele Arméen, at to Brødre saadan stod Side om Side, selv om der selvfølgelig var mange Brødre med ved Hæren.

Saaledes stod Brødrene ogsaa ved hinandens Side d. 10. April i en af Løbegravene ved Dybbøl. Pludselig faldt en Granat tæt ved dem; den hvislede og sydede og ventede kun paa at springe i Tusinde Stumper og Stykker. Hans foreslog, at de skulde løbe, inden den sprang; men det vilde Niels ikke.

Han havde set, at Granatens Fængrør vendte lige imod dem, og saa vidste han af Erfaring, at Stumperne ikke vilde flyve saa meget i Retning af dem. Det sagde han til Hans, og de blev staaende. Brødre som de var, faldt de tavse i hinandens Favn, og saaledes stod de Favn i Favn, ventende paa, at det hvislende Uhyre skulde gøre sin Gerning. Et smukt Billede i Sandhed baade paa kærligt Brodersind og mandig Beslutsomhed! Da Granaten var sprunget, klagede Hans sig; men paa Niels' Spørgsmaal, om han var saaret, svarede han, at det blot var nogen Jord og Grus, der var faret ham i Ansigtet. Men nu kunde det nok være, at Brødrene kunde løbe. De fandt et Hul i Skansevolden med ca. 1 Alen Jord over, hvis Loft udgjordes af Brædder og Planker. I dette Hul sad allerede flere Soldater gemte. Den Slags Huller var de ynkelige Gemmesteder, som Folket havde tilbudt de Soldater, der vovede Livet for deres Land. Der sad de nu og red Stormen af, medens Granaterne spillede udenfor. Det gjaldt jo kun at søge Dækning, det var ikke en Fodfolkkamp, saa frem skulde de ikke. De slap begge uskadte ogsaa den Gang. Men saadan gik det ikke alle i Jordhullerne. I et af dem i deres Nærhed slog en Granat den Dag igennem, og næsten alle dets Beboere blev dræbte eller lemlæstede.

En Kendsgerning, som min Fader ofte dvælede ved, naar han fortalte om Dybbøl, tager Niels Petersen ogsaa op, den nemlig, at naar 18. og 3. Regiment var paa Forpost ved Dybbøl, kom det altid til Forpostfægtninger, medens de andre Afdelinger næsten altid ved Afløsningen meldte, at alt havde været roligt. Fader antog altid, at det kom af, at 18. Regiment frem for de andre danske Afdelinger bar Schakoer som Hovedbedækning; dem kunde Fjenden kende, og

3. fulgte altid 18. Den Forklaring har nok noget paa sig; men N. P. giver en Tilføjelse, som gør Sagen mere forstaaelig. „Det kom af“, siger han, „at de kendte os fra Mysunde, hvor vi pryglede dem; det kunde de aldrig tilgive os.“ Begge Forklaringer falder godt sammen og udfylder hinanden.

Ved selve Stormen paa Dybbøl d. 18. April var Brødrene i Skanse 8, der laa længst borte fra Broen til Sønderborg, saa de havde langt at løbe, før de naaede ind til Als efter Stormen. Men ogsaa det slap de vel fra, skønt deres Afdeling var en af de sidste, som kom over til Sønderborg. De kom iøvrigt fra hinanden paa den Tur. Da N. P. forlod Skanse 8, maatte han springe over en Grøft paa Farten mod Als. Under Springet mærkede han, at der var noget, som smuttede mellem den øverste Del af hans højre Øre og Hovedet, og hver Gang han tænker paa det, kan han endnu mærke, at det smutter. Det var en Riffelkugle, som ramte den Mand (Jørgen fra Næsset), som sprang efter ham, i Kravebenet, saa han plumpede i Grøften, men dog kom op og ind til Als ogsaa. N. P.s Kaptajn sprang ogsaa, men forstuede sin ene Fod i Springet, og nu maatte Niels paa hans Befaling lede ham ind til Brohovedet. Det var en drøj Tur, det gik saa smaat, og det gjaldt at skynde sig, for Fjenden var bagefter. Da Niels udtalte sin Formodning om, at de vilde blive fangne, svarede Kaptajnen roligt: „Det skal De ikke sige, De véd ikke, hvad der er lavet for at opholde dem, inden de naar os.“ Og han fik Ret. De satte Kursen mod Alssund, dør løb de dækkede af den høje Klint paa spidse Pæle, som var rammede ned og ragede et Kvarter op over Jorden for at hindre Fjenden, men nu hindrede dem. Nedenfor Klinten laa en saaret Mand; han greb fat i N. P.s Kappe, han

vilde med; men Niels havde nok i Kaptajnen, han maatte ryste den anden af sig. Det gjaldt at redde sig selv! Ved Ankomsten til Brohovedet saa Niels *General du Plat* med flere Officerer holde der til Hest. Et Øjeblik efter styrtede Generalen dødelig saaret af Hesten tæt ved N. P. Generalen blev liggende, Tyskerne tog ham; men 8 Dage efter sendte de ham død over til Als i en pæn Kiste, og N. P. var selv med at præsentere Gevær for den døde General ved Ligets Modtagelse.

Paa Als blev Niels syg, saa han var ikke med i Kampen, da Øen blev taget. Han havde skrantet i længere Tid, var træt og kunde ikke spise. Han meldte sig til Lægen, men denne vilde nødig have ham paa Lasarettet, da Smittesygdomme, især Tyfus, rasede paa alle Lasareterne, saa det var bedre at være udenfor end indenfor Lasareternes Porte. Tilsidst viste det sig, at det havde været Mæslinger, der havde staaet N. P. i Kroppen; de slog nu ud, og han kom paa Augustenborg Slot som Patient. Der laa han d. 29. Juni, da Als faldt. En Del af Patienterne undgik ikke det tyske Fangenskab; men da Lægen kom og sagde til dem, at de, der troede, at de kunde staa op, nok maatte gøre det paa eget Ansvar, saa stod Niels op med sine Mæslinger og kom i Tøjet. Han vilde ikke ende Krigens som Tyskernes Fange, selv om han var syg! I Gaarden holdt der Vogne, som skulde køre de syge til Udskibningsstedet ved Høruphav, hvorfra de skulde sættes over til Fyn. Lægen havde givet dem Tilladelse til, at de maatte lade deres Oppakning ligge, bare de kom afsted. Denne Tilladelse benyttede vor brave Underkorporal paa sin Maade. Han tog sit Gevær og sin Sabel og Patronerne af Tornystret; men Tornystret selv med alt hans eget Tøj lod han ligge.

Hvor smukt et Træk! Et godt Udtryk for den rette Soldateraand!

Men endnu var Niels ikke færdig med Fjendens Kugler! Der var 12 à 13 Mand paa Vognen, deres Kusk var tysksindet. Paa Turen kom de ind i en snæver Gyde med levende, højt Hegn paa begge Sider, og pludselig opdagede de, at Kuglerne hvirvlede hen over dem fra *begge* Sider; de kørte i deres egne og Fjendens Kugleregn! Nu var gode Raad dyre. Kusken vilde ikke fremad, han ønskede dem vel i Fangenskab. Men de kraftigste blandt dem lærte ham snart, hvad han skulde. De smed ham uden videre af Vognen og truede med at køre selv, igennem vilde de, mens der var Vej. Kuren hjalp paa Stymperen, han kravlede slukøret op igen, og nu kunde han piske paa Hestene, saa det gik i flyvende Karrière gennem det farlige Sted, og de naaede Skibet og dermed Frihed for det tyske Fangenskab, som var dem saa forhadet.

En stor Glæde har det været mig at sidde og høre paa den gamle Mands troværdige Fortælling, og dobbelt kært var det mig, fordi han ikke i mindste Maade selv fremhævede de smukke Træk, som jeg har tilladt mig ovenfor at sætte en Streg under. Maatte nu ogsaa Læserne paaskønne den jævne Mands sanddru Fremstilling af sine Minder! Det er en Lykke for et Folk at have mange af den Slags Mænd; af saadanne Minder kan der gro Daad i kommende Slægter! Vi unge og yngre skylder de gamle at ære dem og deres Minder; vi skylder dem Tak for deres Daad!

III.

Fra 64.

Efter Optegnelser af *H. Jensen*, Knabstrup Teglværk
(død d. 30. Januar 1914).

Meddelt ved Pastor *P. H. Petersen*.

Efter Kong Frederiks Død d. 15. November blev jeg indkaldt til Tjeneste ved 8. Regiments 5. Komp. Jeg mødte i Kiel, fik udleveret udmærket Tøj til at gaa Vinteren i Møde med; det var sørgeligt at se, hvor slet mangan Soldat blev ekviperet. Da Holsten blev besat af Eksekutionstropperne, maatte de danske Tropper, der laa dernede, trækkes tilbage til Slesvig og Dannevirkestillingen. Alt laa i et Kaos ved Stillingen, Barakkerne kun halvt færdige, frøs gjorde det 14 à 16 Grader, og vi Soldater døjede Kulde Dag og Nat. Ved Dannevirke talte vor nye Konge Christian IX smukt til Hæren og Soldaterne. Hans Tale greb mig i den Grad, at jeg ligefrem kom til at elske denne Danmarks ridderlige Drot. Ingensinde kunde jeg tænke mig andet end, at Kong Christian vilde sit Folks og Lands Gavn og Vel. Dagen kom, at Stillingen maatte forlades; den kunde umuligt holdes midt i Vinterens Hjerter af den lille danske Hær; en Strækning paa 7 Mil. Slien var tilfrossen, saa Fjenden kunde saamænd godt gaa over Isen og omgaa os, ja, bryde Hul hvor som helst i Stillingen. Hærføreren de Meza trak Hæren tilbage d. 5. Februar, hvorved han reddede den fra at overgive sig. Tilbagetoget var et fuldstændigt Virvar; paa Landevejen laa i det glatte Føre her og der en falden Hest, en syg og træt Mand, en Bagagevogn, en Kanon o. s. v., bar Elendighed i det hele. Ved

Sankelmark og flere Steder gjorde de Danske Modstand, men Fjenden rykkede med sit fortrinlige Skyts frem saa hurtigt, at vor Afdeling kom i udmattet og ynkelig Tilstand til Dybbøl og Sønderborg. Af vort Kompagni var der, da vi gik over Broen til Sønderborg, kun en Snes Mand og Kompagnichefen, alt det øvrige, henved 150 Mand, var tilbage, nogle fangne eller faldne, andre trætte og forkomne.

I to Dage og Nætter, ja, jeg kan sige næsten tre Dage, fik vi hverken Spise eller Drikke. I Byen var intet at opdrive, thi der var mange Afdelinger foran os, og de havde gjort tomt Bord hos Beboerne. Vi kom ud paa Als, efter at det meste af Kompagniet var samlet; men heller ikke der, hvor vi indkvarteredes, en 8 à 10 Mand, var Brød at faa. I en noget fraliggende Præstegaard var jeg saa heldig at faa et stort, rundt, hjemmebagt Rugbrød, og nu var der ingen knap Tid længer, thi Smør, Ost, Kaffe m. m. var at faa i den tæt ved liggende Kro.

Efter en Dags Ophold gjaldt Turen Dybbøl, hvor Infanteriet maatte gøre Skansearbejde. Nu maatte der gøres noget, nu var Tiden inde til at forbedre Stillingen for de faa Penge, Rigsdagen havde bevilget — dejlig Rigsdag, nydelig Rigsdag overfor Fædrelandet og dets Sønner. De sagkyndige havde for Aaringer tilbage forlangt en passende Sum til Dybbøls Istandsættelse med Skanser og tidssvarende Skyts, men det kunde nok den opofrende Rigsdag ikke indlade sig med. —

Fjenden begyndte at skyde, og Tid efter anden blev det mere og mere trykkende for os Danske, thi vort Skyts duede aldeles ikke paa lang Afstand. Flere smaa Træfninger fandt Sted, men det endte i Reglen med, at vi maatte trække os tilbage bag Voldene. En

Aften, efter at Feltraabet var givet, blev jeg med Patrouille sendt ud at efterse en Del af Vedetkæden. Paa Vejen derud gik alt godt, Vedetterne var paa deres Post og Kæden i Orden. Det var et forfærdeligt Mørke den Aften, ikke en Stjerne eller Lys viste sig, ikke et Træ eller noget, som i mindste Maade kunde retlede os. Vi kom ind i den tyske Kæde, men slap ud igen, og omsider, efter lang Gaaen frem og tilbage, opdagedes et Lys, som vi, og som det viste sig med Rette, antog for at komme fra Dybbøl Kirke. Nu kunde vi orientere os, og efter 10 Minutters Gang traf vi vort Kompagni. Jeg meldte os tilbage til Kompagniføreren og fortalte alt, som det var gaaet. Han svarede, at han vidste nok, at det havde været et usædvanligt Mulm og Mørke, og at det var godt, vi ikke var bleven taget til Fange. Vi trængte til lidt Mad, men fik ikke Tid til at spise; thi Kuglerne peb om Ørene paa os, og vi kommanderedes i Kæde og ud at slaas med Pikkelhuerne. Vi opnaaede god Dækning bag et Hegn, og efter stærk Skydning en Times Tid trak Prøjerne sig tilbage. Den hele Nat stod Kompagniet imidlertid samlet og beredt til Kamp. Vejret var frygteligt med Snesjap og Nedbør. Jeg støttede mig op til mit Gevær med begge Hænder over Bøsepipen og sov, paa hvilken Maade man ofte fandt Lejlighed til i staaende Stilling at tage en lille Lur. Jeg drømte, at en Kammerat faldt ved min Side, og i samme Øjeblik kom en yndig ung Kvinde, hvis Øjne lyste af Fædrelandskærlighed, bøjede sit Hoved ned mod den blødende Mand, udstrakte sin Haand og sagde: „Tak for din Udholdenhed og store Trofasthed mod vort kære Danmark!“ Nogle Dage efter faldt virkelig en Kammerat, ramt af en Granat, lige ved min Side, men jeg mærkede intet til den ædle

Dannekvinde. Det var i de Dage baade sikkert og sandt, at Danmarks Kvinder med den stille, dybe Fædrelandskærlighed ofte gik hen over Rækkerne, bedende og ønskende os Lykke og Sejr.

Den 17. Marts kom vort Regiment i en haard Dyst med Fjenden, men som sædvanlig fik Tyskerne Overtaget, begrundet paa deres hurtige Skydning. Blot vi havde haft Bagladere, vilde vi sikkert have magtet Pikkelhuerne mere end én Gang, hvad ellers ikke skete. Vor Regimentskommandør, Oberst *Hveberg*, faldt den Dag ramt af tre Kugler og døde, inden der naaedes ind til Sønderborg. Han var sikkert en udmærket Officer, meget human overfor sine undergivne. Jeg var i Slesvig flere Gange Ordonans hos ham, og det var mig en Glæde at besøge hans Ordre og Meldinger videre omkring. Efter endt Arbejde gav han gerne et godt Glas Vin. Paa denne Dag, d. 17. Marts, maatte vi hurtigt trække os tilbage bag Skanserne og Voldene, og en lille Times Tid laa vi der pustende af Anstrængelse. Derpaa kom vi ind i Dybbøl Møllegaard, satte Geværerne i Pyramide og skulde dér have Kvarter for Natten. Det regnede ganske forfærdeligt. Efter at Geværet var ordnet med Prop i Bøssepipen og et Lærredsstykke om Laasen, saa det til enhver Tid var brugbart, gik jeg op i Hovedbygningen for at finde Ly. Men her var syge og saarede; jeg forføjede mig da fra den Elendighed og gik ned i Stalden. Op mod Gavlmuren smed jeg mig, en Hest stod i Baasen; jeg sov hurtigt ind af Træthed, og om Morgenens, da jeg vaagnede, havde det gode Dyr ikke saa meget som rørt mig med en Fod. Den snusede til mig, da jeg begyndte at røre mig, jeg klappede den, gik, og dermed var det Selskab slut.

Vi kom tilbage til Skanserne og stod til Skive

for Fjendens Granater den Dag. Om Aftenen blev vi afløst og ført ind til Als for at ligge i Kantonnement. Med 10—12 Mand blev jeg indkvarteret hos flinke Gaardmandsfolk i Lysabild, der opvartede os med al den Kaffe, vi vilde drikke, uden Betaling. I Storstuen lagdes tør Halm, og alt var saa dejligt, som det kunde ønskes. Som vi var ved at lægge os, kom jeg i Tanker om, at der manglede en Mand. Jeg spurgte om V. L., og om ingen havde mærket til ham, thi det forekom mig, at han hørte os til, da Kompagniet skiltes. Nogle sagde, at de havde set ham, andre ikke. I en Fart hængte jeg Kappen over mig, ud af Døren og ned ad Stien, vi var kommen ad. Her træffer jeg Manden siddende op imod en høj Sten; han var til daglig noget mat, og der, hvor han sad, havde han sikkert i Nattens Løb kreperet. Jeg tog ham ved Armen og hivede ham hjem i Kvarteret, hældte noget varmt i ham, løsnede hans Klæder, trillede og tumlede noget med ham, lagde ham godt tilrette i Halmen. En Mand fik jeg til at børste hans Støvler, efterse hans Gevær, og om Formiddagen, da vi skulde stille, saa han helt kvik ud. Det fulgte af sig selv, at han var mig meget taknemlig, og jeg var glad ved at have hjulpet en Kammerat paa Fode igen.

En Uges Tid gaar hen, i hvilken Fjendens Granater flyver og farer omkring os. 2. April kommer, da Prøjserne prøver at tage Dybbøl. Vort Infanteri, deriblandt vor Brigade, gjorde vel nogen Modstand, men da Fjenden med sine stærke Kolonner kom nærmere, og vort Artilleri paa nært Hold gjorde ypperlig Besked, kastedes de med et voldsomt Brag tilbage. Skydningen fortsattes imidlertid fra deres Side med stor Kraft, og vor Stilling blev mere og mere utaalelig, eftersom vi ingen Modstand kunde gøre. I Løbe-

gravene var ikke til at være, og bag Skanserne var ikke Ly og Dækning. Den 18. Aprils Morgen kommer, og Fjenden rykker frem med store Kolonner, stormer og tager Stillingen. Der faldt mange paa begge Sider. Det var ingen let Sag at komme over Broen til Sønderborg, og mange Danske blev Fanger. Dermed var Dybbøl tabt, og et nyt Nederlag ramte os Danske, hvilket sikkert ikke var sket, om vi havde været forsynet med bedre Skyts.

Vor Brigade kom til Fyn i Omegnen af Strib, Faaborg og Svendborg. Der blev vi modtaget med største Gæstfrihed; hvor vi kom, viste Beboerne megen Forekommenhed imod os. Der blev talt om Begivenhedernes Gang paa Krigsskuepladsen og om vort sørgelige og store Nederlag. Kvinderne var hensynsfulde, de sagde, at Prøjserne havde langt bedre Skyts end vore Soldater, var flere i Antal og maatte gaa frem og sejre. De paaviste, at Danskerne havde vist Mod, Koldblodighed, Troskab, og de haabede, at den Dag nok kom, da Danmark igen kom paa Fode og fik det tabte tilbage og vandt Oprejsning. Mændene kritiserede over Ledelsen og meget andet, som de forresten ikke havde synderlig Forstand paa.

Vi begyndte at drage hjemad. I Odense indkvarteredes vi en Dag, jeg med 10 Mand hos Baronesse Schaffalitzky, og al den Stads, der blev gjort af os, var virkelig for meget. Marchen gjaldt Nyborg, derpaa til Søs over Storebælt, med Bane til Roskilde. Derfra marcherede vi til Hillerød, hvor vi afleverede vore Militærsager og hjempermitteredes.

Boligskik i Kalundborgegnen i ældre Tid.

Meddelelser fra Kalundborg og Omegns Museum. I.

Ved *J. S. Møller.*

„Med rivende Hast forsvinder de gamle Gaarde med alle deres Oplysninger om vort Lands Kulturhistorie, og det er ikke for meget sagt, at det er en national Pligt at studere dem saa grundigt som muligt, inden det er for sent, en Pligt, som ikke kan opfyldes ved nogle faa Fagmænds Arbejde, men kun derved, at de mange yder deres Hjælp.“

Chr. Axel Jensen.

Jørgen Olrik.

Indledning.

Den Omstændighed, at der her paa Egnen fandtes en særlig Boligskik, der ligesom „Nationaldragten“ endnu ikke helt er forsvunden, om end begge Dele nu kun fører en døende Tilværelse, var i høj Grad medvirkende til, at man i 1908 turde indlade sig paa at begynde Arbejdet for Oprettelsen af et lokalt Museum i Kalundborg. Planen var i første Linie at genfremstille typiske Interiører fra Omegnen af Byen og at samle i størst mulig Udstrækning de Dragter m. m., der endnu fandtes rundt om i Hjemmene, hvor de daglig var udsat for Tilintetgørelse eller dog Ødelæggelse.

Museet er nu naaet til en *foreløbig* Afslutning af dette Arbejde, der selvfølgelig har krævet talrige Undersøgelser af Boligerne o. s. v. i hele Egnen og Indhentning af mangfoldige mundtlige Oplysninger. Det er paa Grundlag heraf saavel som paa Grundlag af de Genstande, der er indkomne til Museet, at den følgende Redegørelse er udarbejdet.

Inden jeg imidlertid gaar over til denne, anser jeg det for nødvendigt — for Forstaaelsens Skyld — at give*) en ganske kort Redegørelse for de danske Boligskikkens Historie gennem Tiderne. Der kan hertil være saa megen mere Anledning, som vore gamle Bøndergaardes Bygningsskik af mange Grunde frembyder meget af stor kulturhistorisk Interesse.

Den sammenbyggede, klinede (eller murede), fir-længede Bindingsværksgaard har været Boligtype her i Landet i en meget tidlig Tid — endnu længe før Danmark ophørte at naa fra Ejderen til Hallands Nordspids; man kan altsaa sige, at det er en dansk, en national Boligtype; den var da ogsaa forskellig saavel fra den saksiske Gaard som fra den højskandinaviske (norske og svenske) Gaard. Alle lignede de i en fjærn Fortid hinanden i, at de var skorstensløse Røghuse, hvor Arneilden brændte frit paa Gulvet.

Forskellen mellem den danske Type og den saksiske var, at den danske Gaard laa solret, 3: fra Øst til Vest, at Indkørslen laa paa Længdesiden, og at Skillerummene gik tværs over Huset; det saksiske Hus havde derimod sin eneste Indkørsel i Gavlen, der vendte mod Bygaden uden Hensyn til Verdenhjørnerne; det var et stort treskibet Rum uden gennemgaaende Skille-

*) Efter R. Mejborg, Troels-Lund, Chr. Axel Jensen, Jørgen Olrik, Folkemuseets Kataloger o. a.

rum paa tværs, saaledes at det blev et *fælles* Opholdsrum for Mennesker og Dyr og tillige var Opbevaringssted for Sæd og Hø. I den danske Gaard havde Mennesker, Dyr og Sæden *hver* sit Rum.

Det saksiske Hus fulgte dog med den tyske Kultur udover Grænsen indtil op mod Slesvig og Dannevirke.

Forskellen mellem den danske og den højskandinaviske Bondegaard var, at denne bestod af vidt spredte Træhuse — hvert til sit Brug; det var Blokhus, bygget af svære, vandret og over hinanden liggende, tilhuggede Bjælker, *Buller*. Taget bares af svære Bjælker, *Aaser*, hvis Ender hvilede paa Gavlene, medens Taget i den danske Gaard bares af „Spærtaget“, hvis Bjælker hvilede paa Langvæggene.

Selv om nu Vægmaterialer her i Danmark, Bindingsværket med lerklinede eller murede Tavler, er meget gammelt — ja, vel altid har været anvendt her, da man allerede i *Stenalderen* har brugt Huse med *jordgravede Stolper*, hvis Mellemrum i hvert Fald for en Dels Vedkommende har været udfyldt med Lerklining paa Vidjefletning, har dette Materiale dog ikke været eneraadende; i Oldtid og Middelalder — saa længe Skovene var mægtige — har *Blokhuse*, hvis sidste Rest her i Landet findes i Gaasetaarnet ved Vordingborg, sikkert været de herskende, de i Tal overvejende; de har indenfor det gamle danske Riges Omraade holdt sig længst i Halland. Jævnside med disse og antagelig efterhaanden afløsende disse brugte man Stolpehuse, hvori Mellemrummene mellem Stolperne var lukket med Planker (*Bulvægge*); de krævede noget mindre Træ. Saadanne findes endnu særlig i Skaane og det nordøstlige Sønderjylland. Først i det 16. Aarh. begyndte de træbyggede Huse for Alvor at vige for de lerklinede og murede Bindingsværksbygninger.

At Bygningsskikken her i Landet i Oldtid og Middelalder ogsaa paa anden Maade har lignet den skandinaviske, hvis Gaarde jo bestaar af ret vidt spredte, talrige Huse — hvert til sit Brug — fremgaar bl. a. af forskellige *sproglige* Udtryk*). Det gamle Ord „*Salhus*“ betyder det Hus, der rummer „Salen“, hvilket er et fællesgermansk Ord, der er Oldtidsnavnet for det fælles Opholdsrum, førend Ordet „*Stuen*“ trængte frem; dette Ord genfindes endnu i det jyske Ord „*Sals*“, der betyder Stuelængen. En anden jysk Benævnelse paa det samme er „*Frammers*“, „hvilket Ord er det samme som det gammeldanske „*Framhus*“, d. v. s. det Hus, der ligger fremme, det forreste Hus; det har altsaa oprindelig betegnet en hel Bygning, sikkert den samme som „*Salhuset*“, altsaa Beboelseshuset“.

Ogsaa Køkkenet — det gamle „*Ildhus*“ eller „*Stegershus*“, „*Stegers*“ — har udgjort et Hus for sig. Senere smeltede Køkkenet sammen med Salhuset (Framhuset) til ét Hus — endog nogle Steder til ét Rum. Ogsaa „*Bagers*“ og „*Bryggers*“ har oprindelig været anbragt hvert i sit Hus. „*Laden*“, „*Stalden*“ (∩: Hestestald) og „*Fæhuset*“ har antagelig ogsaa været anbragt i særskilte Huse, hvilket disse Benævnelser netop tyder paa.

Alle disse Bygninger er da efterhaanden bleven sammenbyggede, og den typiske *firlængede* Gaard er opstaaet — en Udvikling, der i hvert Fald for en stor Del synes at være fuldbyrdet før Middelalderens Slutning. Iøvrigt er den *firlængede* Gaard ikke den eneste Gaardtype her i Landet; andre Typer er lige saa gamle, maaske ældre: de *trelængede* Gaarde, Vinkelgaardene,

*) Efter *Jørgen Orlriks* Foredrag om vore Bøndergaardes Bygningsskik. (Udg. af „Dansk historisk Fællesforening“ 1912.)

Parallelgaardene og endog den énlængede Gaard. Den énlængede Gaard kunde minde om det saksiske Hus; men i det danske Hus var der dog Tværskillerum, og Mennesker og Dyr o. s. v. havde hver sit Rum, selv om Taget var fælles.

Selve *Boligens Indretning* har ligeledes i Tidernes Løb undergaaet betydelige Omdannelser.

I *Oldtiden* bestod Beboelseshuset (Vaaningshuset, Indhuset) som nævnt af et eneste fælles Opholdsrum — *Salen*; Taget dannede Loftet; Vinduer fandtes ikke. Midt paa Gulvet fandtes den aabne *Arne*, hvor Ilden brændte, og hvorfra Røgen bredte sig ud i Rummet for efterhaanden at søge ud gennem en Aabning i Taget: *Ljoren* (Lyren), der kunde lukkes med en Lem; herigennem og gennem Døren, naar denne var aaben, fik Stuen — **Arnestuen**, som den kaldes — alt sit Lys.

Bohavet bestod af vægfaste Bænke langs de 3 af Stuens Vægge; Højsædet var paa Gavlbænken, foran hvilket Bordet stod; midt paa Højsædet var Husbondens Plads. Her sov han og hans Kvinde, medens Husfolket havde Natteleje paa de andre Bænke.

I *Middelalderen* afløstes efterhaanden Salen af *Stuen*. Ordet „Stue“ betyder antagelig et Rum, der kan opvarmes; paa Oldnordisk hedder det „stofa“; den var forsynet med *en stenumret Ovn*, der dog kunde holde noget paa Varmen, hvilket Arnen jo ikke kunde. Oprindelig stod Ovnen i Stuens Midte, ligesom Arnen gjorde; langs Væggene løb en Forhøjning — en „*Pal*“; endnu i Begyndelsen af det 19. Aarh. fandtes paa Mors Ordet „Pal“ som Navn paa en Forhøjning langs den ene Væg. Et saadant Rum var oprindelig alene anvendt som *Badstue*, men det gik altsaa senere over til at blive Opholdsrum, idet Ovnen da flyttedes fra

Midten hen til Stuens sydvestlige Hjørne. Men endnu bredte Røgen sig frit i **Ovnstuerne** ligesom i Arnestuerne for sluttelig at søge ud gennem „Lyren“ i Taget. Røgen sved i Øjnene, og Træk var der i Huset, naar Døren aabnedes. En stor Forbedring var derfor Indførelsen af *Skorstenen*; Ordet „Skorsten“ kommer af „Skurstain“, d. v. s. Stenen, hvorpaa Ilden „skørnes“ c : antændes; senere gik Ordet over til blot

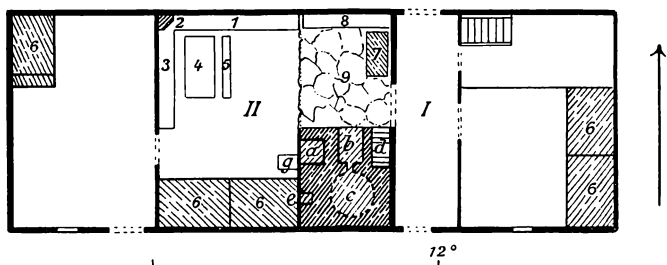

Fig. 1. Grundplan af Vaaningshus i Halland
(efter R. Mejborg).

I: Forstuen. — II: Stuen. a Vinterskorsten, b Sommerskorsten, c Ovn, d Trappe, der førte op til et Rum over Ovnen, hvor omstrefjende Folk tidligere anvistes Natteleje. 1 Nørrebænk (for Bordenden var Husbondens Plads), 2 Vraaskab, 3 Gavlbenk (Bænk for Mænd og Gæster), 4 Bord (Kistebord), 5 Forsæde, 6 Senge, 7 Kætteskab (til de Kar, Kander og Krus, der brugtes daglig), 8 Kættehylde (til blanktskurede Spande), 9 „Kætte“, c : en stenbrolagt Plads foran Ovnen. I Tagets Sydside fandtes Stuens eneste Vindue.

at betyde Røgpiben. Skorstenen begyndte allerede i den ældre Middelalder at trænge herind i Landet Syd og Vest fra; den trængte da ogsaa ind i Stuen saavel som i Stegershuset; men snart smeltede — som anført — hos Bønderne Stegerset sammen med Salhuset til ét Hus — ofte til ét Rum. *Stuen blev da en Forening af Salen og Stegerset, den blev baade Køkken og Opholdsrum paa én Gang*, hvilket saaledes kendes fra Samsø og Skaane.

I saadanne Stuer (se Fig. 1) stod Bordet ved Gavlæggen foran *Gavlbenken*, hvor Sønnerne og det

mandlige Tyende sad, medens *Højsædet* var flyttet hen til Enden af den *nordre Langbænk* i Stuens nordøstre Hjørne længst fra Indgangsdøren og fra Ovnene, der jo stod i Stuens sydvestlige Hjørne tæt ved Indgangsdøren.

Kvinderne stod eller sad foran Bordet paa en løs Bænk. Den *sydlige Langbænk* benyttedes til Sovepladser.

Skorstenen var jo et umaadeligt Fremskridt; den hindrede Røgen i at brede sig frit i Rummet, men ledte den i Begyndelsen op under og i en senere Tid helt gennem Taget ved Hjælp af Skorstenspiiben; den var i Begyndelsen gerne opført af Ler, Piiben var dog ofte kun af Træ; først senere — i det 16. Aarh. — begyndte man at mure den op.

Skorstenen muliggjorde, at Lyren kunde undværes, og at der i Stedet derfor kunde anbringes *Vinduer* i Stuen; der anbragtes da ét Vindue i den søndre Tagflade. I Halland hedder det indre Rum mellem de to Tagflader „*Loft*“ ligesom paa Dansk og Norsk, men det kaldes dog ogsaa „*Vinden*“, og Lysaabningen heri hed da „*Vindöga*“, Vindøje, et Ord, der saaledes faar en god Mening, og hvis Borgerret i det danske Sprog derved tillige er et Bevis paa, at Vinduerne ogsaa i det egentlige Danmark oprindeligt har været anbragt i Taget. Paa Svensk skelnedes mellem „*Vindöga*“ og „*Fönster*“, et Ord, der kommer af det latinske „*fenestra*“ — et Hul; *Fönster* betyder et Vindue i *Husvæggen*. Vinduet lukkedes tidligere af den klare Hinde om Koens Foster („*Sejrsskjorten*“), senere ofte af tynde Hornplader. Først efter Aar 1500 begyndte Glasruder at finde Anvendelse i Købstæder.

Antagelig jævnsides med denne Udvikling gik man ogsaa over til at anbringe Stegerset ved Siden af

og foran Stuen i Stedet for inde i denne. Stegerset begyndte nu at kaldes *Køkken* (af det latinske Ord „coquere“, at koge); da det laa foran Stuen, kaldtes det ogsaa *Frammers*; det var fremdeles tillige eneste Indgang til Huset (Fig. 2). Saaledes er efterhaanden

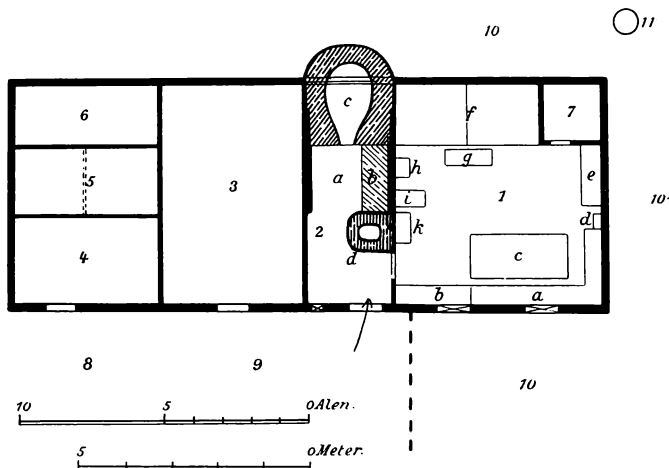

Fig. 2. Hus paa Jordløse Tved fra Slutningen af 18. Aarh.
(efter Fru Karoline Graves' Angivelser).

1: Stue. a Bænk, b Gaasebænk, c Bord (med Krydsfod), d Uhr, e Slagbænk i Form af en Dragkiste, f Senge, g Kiste, h Stol (Hængeskab ovenover), i Bilægger, k Tranike. 2: Skorstensrum med Skorsten [a], Arne [b], Bagerovn [c] og Bryggerkedel [d]. 3: Lo. 4: Fæhus. 5: Rum til Faar og Gris. 6: Tørvehus. 7: Spise- og Mælkekammer. 8: Mødding. 9: Brølægning, der gik hen til en Laage i Havediget ligefor. 10: Have. 11: Brønd.

det gamle Salhus eller Framhus sunket ned til at blive Køkken, den Gang Stuen blev tilbygget. Fra Skorstenen i Køkkenet kunde Stuen da opvarmes ved en *Bilæggerovn*, der vel oprindelig har været lerklinet eller opført af Lerpotter eller beklædt med glacerede „Kakler“ i forskellige Mønstre (heraf Ordet: Kakkellovn); Kaklerne har næppe været anvendt synderligt paa Landet. Jernovnene dukkede først op omkring

Aaret 1550, men var meget dyre, saa de først sent trængte ud paa Landet i Bondehjemmene.

Fra Skorstenen kunde man ogsaa opvarme baade Bagerovnen og Bryggerkedlen. Bagere og Bryggere voksede altsaa sammen med det centrale Ildsted (se Fig. 2).

Nu begyndte man ogsaa at anvende *lukkede Sovepladser* — dels som *Alkover*, der ofte havde et Trappetrin foran, dels som *Himmelsenge* med Omhæng — Spærlagen — der var delt i 2 Gardiner og Kappe med Fryndser; ogsaa disse fandtes oprindeligt paa Stuens sydlige Væg — Lyset kom jo ovenfra gennem Lyren eller gennem Vinduet i det sydlige Tag. Da Vinduerne imidlertid i sin Tid flyttedes fra Taget ned paa Væggen, de skulde jo sidde i Sydsiden, *maatte de lukkede Senge flyttes, og de flyttedes da saavel i Jylland som paa Øerne fra Stuens sydlige til dennes nordlige Væg; men som Følge heraf maatte Mandens Bænk — Højsædebænken — Nørrebænken — blive til Sydbænk; tillige blev de allerfleste Steder her i Landet Bordet drejet, saaledes at det fra at have staaet i Nord—Syd (foran Gavlbænken) kom til at staa i Øst—Vest (foran Sydbænken); i disse Stuer blev Gavlbænken da til Bordendebænk, hvor Husbonden tog Plads, medens de øvrige Mandfolk maatte sidde paa Langbænken under Vinduerne (se Fig. 2 a).*

Senere deltes Køkkenet i 2 Rum: det *egentlige Køkken* og *Bryggerstet*, hvor Bryggerkedlen stod; denne kaldes ogsaa Grukedlen (Ordet „Gruen“ er oprindeligt = den i Midten noget udhulede Arne). Men under Bryggerkedlen fyredes der endnu fra Skorstenen, ligesom Bagerovnen fremdeles som Regel udmundede her (se Fig. 8). Skorstenen var og blev det centrale, det eneste Ildsted, ligesom Arnen havde været det i de

tidligste Tider; den var paa en Maade Husets Hjerter, hvorfra Liv og Varme strømmede ud til alle Sider. Ogsaa et lille *Kammers*, der brugtes til Forraadskammer (Fig. 2), og en *Kælder* (af det latinske Ord: cella) fik man i en forholdsvis tidlig Tid.

Hermed er Udviklingen naaet op mod forrige Aarhundredes Begyndelse. Langt yngre (Fig. 8) er nemlig „*Øverstestuen*“, der ikke indeholdt nogen Ovn og ikke brugtes til Beboelse — den gav blot Plads for Kister og Skabe med Husets Forraad af Linned og andet Tøj — ligesom *Forstuen*, der kom, da man syntes, at det ikke længere var fint nok at gaa ind i Stuen gennem Køkkenet; men det jyske Ord for Køkken: *Frammers*, minder os endnu om, at dette en Gang har været anderledes. Iøvrigt findes særlige Forstuer heller ikke alle Vegne endnu (se Fig. 2).

En endnu langt yngre Dannelse — tilhørende forrige Aarhundrede — er *Storstuen*, der brugtes ved Gilder og iøvrigt var Gemmested for Kister og Skabe o. l.; derved blev den tidligere Øverstestue til „*Mellemstue*“; den forsynedes ofte med en Ovn og med „finere“ Møbler — den blev til Husets fine Stue (se Fig. 15 og 18*).

Gaardtypen i Kalundborgegnen.

Efter i det foregaaende i store Træk at have givet en Fremstilling af Udviklingen skal jeg gaa over til en nærmere Undersøgelse af de stærkt svindende Rester af tidligere Tidens Bygge- og Boligsæt paa disse Kanter af Landet; der vil herunder blive Lejlighed til dels at se Hovedtyperne, saavidt de endnu kan skelnes, og at bestemme deres Plads i Landets gamle

*) I næste Aargang af „Fra Holbæk Amt“.

Bygningsskik, dels til at se mange Eksempler paa de Rudimenter, de „Lævn“, der er lige saa vigtige for Forstaaelsen af Bygningsskikkens Udvikling, som de er det for Forstaaelsen af Udviklingen af levende Væsener. Allerede i det foregaaende har der jo været fremdraget mange Eksempler fra Sproget paa saadanne „Lævn“.

Det er med rivende Hast, de gamle Gaarde forsvinder. Her rives en hel Gaard ned og giver Plads for en ny, der fornyes én eller flere af de gamle Længer; og selv om de gamle Huse endnu bevares og bruges en Tid, omdannes de dog: der indrettes nye Kostalde f. Eks., Køkkenerne er forlængst alle omdannede, Sengene flyttes ud af „Stuen“ og anbringes i særlige Sovekamre, moderne Møbler anskaffes, større Vinduer anbringes i Huset o. s. v. Paa Røsnæs findes der kun ganske faa Gaarde, der staar blot nogenlunde uforandrede, og i Egnen Øst*) for Kalundborg er Forholdet i saa Henseende ikke anderledes — tværtimod; det er her saaledes rent undtagelsesvis, man ser en Gaard med Alkove-Sengene inde i „Stuen“ — hvilket dog endnu ses ret hyppigt paa Røsnæs.

Men endnu kan Ejerne dog nøje angive de Ændringer, der har fundet Sted i Bygningernes Indretning og i Møblernes Anbringelse, siden Ejendommen byggedes. Det har saaledes været muligt at udarbejde nogle Grundplaner af Gaarde saavel fra Røsnæs som fra Egnen Øst for Kalundborg, hvilke sikkert ret nøje svarer til den Skikkelse, de tidligere har haft. Med et Par enkelte Undtagelser er de Grundplaner, som illustrerer denne Afhandling, udarbejdede af mig paa

*) Saavel her som i det følgende forstaas herved baade Egnen Øst og Syd for Kalundborg.

Grundlag af egne lagttagelser og efter indgaaende Samraad med de paagældende Ejere.

Gaardtypen her paa Egnen er udelukkende den sammenbyggede, firlængede Bindingsværksgaard. Vel findes her ogsaa trelængede Gaarde; men disse er da altid mindre Gaarde, der ikke har haft Brug for 4 Længer; der findes naturligvis ogsaa Boelssteder, hvis 2 Huse er byggede i Vinkel; enkelte Steder har jeg set dem ligge parallelt med hinanden. Énlængede *Gaarde* findes absolut ikke. De ejendommelige *Tvillinggaarde*, der svinder mere og mere, findes ogsaa i ringe Tal repræsenterede her; Stuehusene i disse er byggede i umiddelbar Forlængelse af hinanden; de faar da en ualmindelig Længde; den ene Side-Længe er fælles. Paa en *Tvillinggaard* i *Ulstrup* har hver Gaard sin Halvdel af denne Længe — delt paa tværs; den ene Halvdel har da Vinduer og Døre ind mod den ene Gaard, den anden Halvdel har Dørene ind mod den anden Gaard, medens den første Halvdel her ganske er uden Døre eller Vinduer. I én nu nedreven *Tvillinggaard* i *Ellede* tilhørte Fælleslængen alene den ene Gaard; den anden Gaard var altsaa her i Virkeligheden trelænget — om end tilsyneladende firlænget; men Fælleslængen havde ind mod denne Gaard naturligvis hverken Døre eller Vinduer. I en *Tvillinggaard* i *Bjergsted* var der en Mur til Adskillelse mellem Gaardene, der da var trelængede.

Gaardene laa altid *solret* — og det ligger de ældre Gaarde endnu. Paa *Røsnæs* laa Stuehuset altid mod Syd; Øst for Kalundborg laa det som Regel mod Nord, ofte dog mod Syd, sjældent mod Øst eller Vest. *Portens* Beliggenhed rettede sig naturligvis efter Vejens;

snart anbragtes den for Enden af Stuehuset mellem dette og den ene Udlænge, snart i en af Sidelængerne, snart i den modstaaende Længe.

De tre Udlænger er nu næsten altid helt sammenbyggede, medens Stuelængen ofte er fjærnet fra de øvrige ved smalle Smøger, der kan lukkes med Laager; men tidligere var Reglen den, at *alle* fire Længer var helt sammenbyggede; dette findes endnu enkelte Steder — men ret sjældent; Adgangen til Gaardene var da tidligere alene gennem Portene.

Murene var og er af *Bindingsværk med lerklinede Tavl* (se Fig. 3). Bindingsværket bestaar af tarvelige, ret spinkle Fyrretræsstolper; ret sjældent ses Egetræsbindingsværk i Stuehusene. „*Stolperne*“, hvoraf der findes én for hvert Fag, hviler lige paa Grundstenene, „*Syldstenene*“ (her paa Egnen kaldes disse ogsaa „*Vederlag*“); der findes saaledes ingen Fødrem. Stolperne er opad fældede sammen med *Bjælkerne* (disse er skrammede over Siderne af Stolperne); Bjælkeenderne rager ret langt udenfor Muren og er lige afskaarne. Midt paa Muren findes „*Løsholterne*“, der her paa Egnen kaldes „*Binding*“, og som er tappede ind i Stolperne; de deler Muren paa langs i en „*Ovenvæg*“ og en „*Nedenvæg*“. Murens øverste Afslutning dannes af „*Remmen*“, der her ogsaa kaldes „*Lejen*“; i denne er Stolperne tappede ind; en Træbolt over Lejen sikrer Forbindelsen. Skraastivere findes ikke — undtagen sjældent ved Hjørnerne — saa lidt som kortere Stolper mellem Løsholten paa den ene Side og Remmen, respektive Grundstenene, paa den anden. Tavlene bliver saaledes ret store, $1-1\frac{1}{2} \times 2\frac{1}{4}$ Alen*).

*) En Sammenligning mellem Bindingsværkshusene i Kalundborg By og Omegn viser en forskellig Konstruktion, f.

Paa hver Bjælke anbringes et Par „Spar“ eller „Spær“.

Naar Bygningen paa denne Maade var rejst, skulde der „støjles“ og „lægtes“ til Væg og Tag. Foruden de sædvanlige vandrette Lægter anbragtes tillige enkelte skraatløbende over flere Fag: „Rilægter“

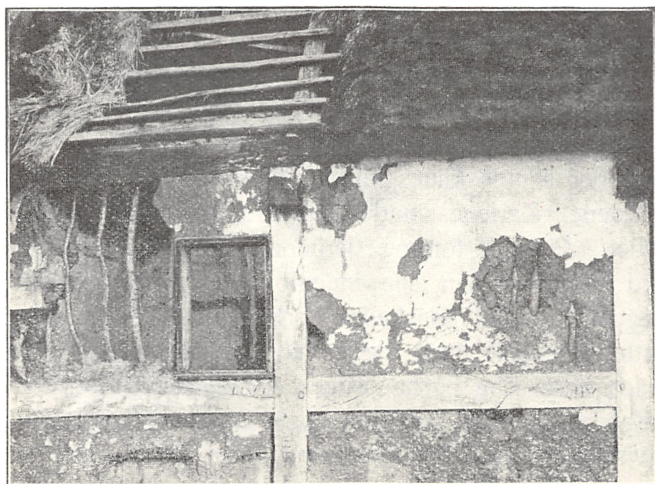

Fig. 3. Væg af et Hus i Forfald.

Billedet viser Bindingsværkkonstruktionen, Støjlerner, Klining, Voksbordet, Skalken o. s. v.

for at stive det ofte skrøbelige Tagværk af. Til „Støjlerne“ (saaledes kaldes de Øst paa, medens de paa Røsnæs kaldes „Stej“) var der i Forvejen anbragt Huller i „Lejen“s og „Bindingen“s underste Flader, medens sidstnævntes øverste Flade var forsynet med en Rende; Støjlernerne, der var runde, kun lidet tilhuggede Stokke f. Eks. af Bøg og af meget forskellig Tykkelse,

Eks. er Bjælkeenderne i Byen altid tappede ind i Stolperne, naar der ikke findes „Knægte“.

anbragtes da med de øverste Ender i Hullerne, medens deres nederste Ender, der var kileformet tilhuggede, bankedes ind i Renden og paa de flade Grundsten, saaledes at de kom til at staa godt fast. For yderligere at lette Lerets Vedhængen ved Støjlerne brugte man ofte at flette Pilevidjer mellem disse eller at vikle Halmbaand om dem; Reglen var dog vist, at man ingen af Delene brugte.

Klining foretoges her — som andetsteds — af Pigerne. Leret var i Forvejen godt æltet — undertiden iblandet gammel Tækkehalm, Grus og Smaasten. Den Dag, der skulde klinies, mødte Piger og Karle fra Nabo-gaardene. Karlene skulde bringe Leret frem til Arbejdsstedet. Pigerne foretog derimod *Klining*. To stod altid sammen, den ene indenfor, den anden udenfor Væggen. Leret klaskedes paa med Hænderne og glattedes ogsaa med disse naturlige Redskaber; der kunde hertil dog ogsaa bruges et „*Pudsebrædt*“. Naar Væggene saa var tørrede i nogle Dage, slog de naturligvis en Masse Revner; disse fyldtes da, og det hele oversmurt med en tyk Lervælling for at faa en jævn Overflade; hertil brugtes en udslidt Kalkekost; dette kaldes at „*svømme*“. Kalkning brugtes ikke i tidligere Tid; men i mange Aar er Gaardene overalt — *ogsaa paa Bindingsværket* — bleven hvidkalkede ved Pinse-dagstider.

Naar man klinede, lavede man sine Steder, f. Eks. i Tærskeloer, en lille rund eller firkantet Aabning, der undertiden forsynedes med en Luge; den kaldes en „*Glug*“, og den skal dels give lidt Lysning i Rummet, dels muliggøre Gennemtræk, naar Sæden skulde kastes. Forøvrigt kunde det ogsaa være heldigt af anden Grund at have en saadan lille Aabning i Gaardens udvendige Mur: der skulde dog være ét Sted, hvorigennem Trold-

tøjet kunde slippe ud af Gaarden! Et gammelt Ord siger: „Man kan vogte sig for dem, som paa Gaden gaar, men ikke for dem, som i Gluggerne staar!“ Dette Mundheld viser, at Gluggerne ogsaa kunde bruges til noget helt andet. Undertiden sattes der under Kliningens et Stykke tykt „Knopglas“ i Glughullet.

Naar Kliningens var til Ende, holdtes der *Klinegilde*; man spiste, dansede og drak — det sidste endda saa grovt som en Gang, da Karlene ved et Klinegilde paa Røsnæs blev saa fulde, at kun én kunde gaa hjem; om Pigerne meldes intet ved denne Lejlighed.

En anden Art Lervægge brugtes enkelte Steder — men kun sjældent, da der skulde meget Ler til; de havde en mægtig Tykkelse, og at lave dem kaldtes at „*stampe Væggene op*“ — en Proces, der vel nærmest kan sammenlignes med Cementstøbningen. I saadanne Vægge var der intet Tømmer.

Paa de nederste Ender af Spærene fastgjordes der et Stykke Træ — en saakaldt „*Skalk*“ —, hvorpaa de to Lægter, der bar det lange Tag-skæg, var fastgjort. Mellem Lejen og nederste Lægte paa Spærene blev der et Rum, der aflukkedes med et Brædt eller store flade Lersten — undertiden kun med store Halmvisker; denne Aflukning kaldes „*Voksbord*“*). Under eller i *Tagskæget* anbragte man ofte forskellige Redskaber som Kalkekosten, Lestrygen o. l. Men ogsaa af Overtro anbragtes her Genstande; saaledes beskyttede en Visk Halm af „*Ligstraet*“, der var sat fast her under Lægten, mod Lynild (*Aarby Sogn*). I samme Øjemed tjente ogsaa en Stenkile an-

*) Jysk: „*Ovsbord*“, o: Brættet, der lukker for Tagets Frem-spring udover Væggen; „*Bord*“ = Brædt; „*Ovsen*“ = gl. dansk Benævnelse for Tagskæg.

bragt under Tagskæget over Døren (*Sorø—Slagelseegnen*).

Paa Grænsen mellem Gavl og Mur og ofte midt paa Muren, f. Eks. under Vinduerne, er der anbragt et nedad skraatstillet Brædt: „*Vandbrædt*“ (se Fig. 6 og 7). Væggene var ofte — særlig under Vinduerne og paa Vestgavlen — beklædt med Langhalm eller Rør, der var fastholdt af Granrafter; saadan Murbeklædning ses hist og her endnu — særlig paa mindre Huse; den lunede naturligvis godt og beskyttede Murene mod Slag af Regnen, hvortil ogsaa saavel det lange Tagskæg som Vandbrædterne tjente.

Gavlene ses oftest lodrette, undertiden ses dog ogsaa, spredt over hele Egnen, Skraagavle, Valmgavle. De lodrette Gavle er som Regel bræddeklædte, undertiden er de klinede op til Hanebjælken. Langs nedad hver Side anbringes en „*Vindske*“ — et Brædt, der slaas fast paa Enderne af Lægterne og holder paa Taget; de er nedad gerne ganske lidt krummede udad — men er ikke forsynet med udsavede Profiler. Skraagavlene er ofte klinede helt op til Taget (se Fig. 7). Gavlene støjledes ligesom Muren, men her udfyldtes Rummene mellem Støjlerne (der her var længere) med de saakaldte „*Stoplinger*“, der var snoet sammen af Ærtehalm eller Hø eller af en strid, grov Halvgræsart, der vokser i Kærenge, og som Kreaturerne nødtigt æder; den gaar kun meget langsomt i Forraadnelse. I Gavlen er der gerne anbragt en stor eller to mindre Luger — i Stuelængen et lille Vindue. Til Oplysning af Loftsrummene kan der ogsaa være ganske smaa Aabninger i Gavlene.

Taget er tækket med Halm eller Rør; Rygningen er dækket af Straa eller Kløvertang, fastholdt af „*Tagryttere*“. Fra *Værslveggen* berettes om en ejendomme-

lig Overtro i Forbindelse med Kragetræerne: Naar det trak længere ud med, at Døden kom og befriede den dødssyge, end denne ønskede, vendte man Kragetræerne en halv Omgang, saaledes at den Gren af dem, der før vendte mod Nord, kom til at vende mod Syd — og omvendt!

Paa Taget ses ret ofte en eller flere Træluger („Lemme“) i en Træramme lige over Muren; Taget

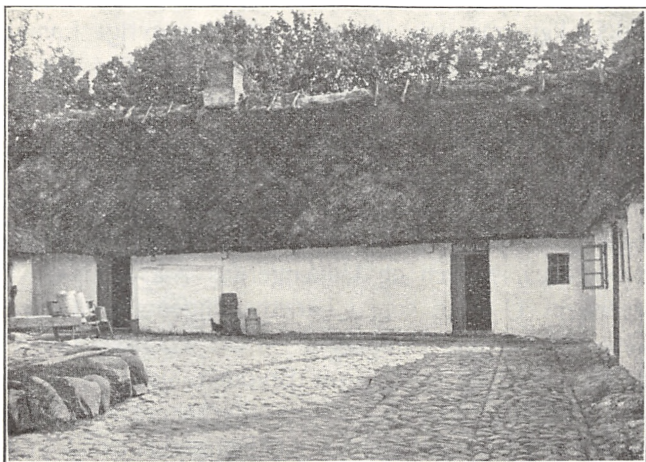

Fig. 4. Stuehuset i Gaarden i Kongstrup.

danner en lav Hvælving over dem; de kaldes mærkeligt nok her ikke Kvist — men „*Tvist*“. Paa Stuehuset ses undertiden en *Tvist* med et lille Vindue i.

Ofte er den regelmæssige firkantede Gaardform noget dækket af *Til- og Udbygninger*; naar der var for lidt Plads, formerede Husene sig ikke blot ved Enderne (se Fig. 7), men ogsaa paa Siderne, ligesom ved en Art Knopskydning. Udvidningerne paa Siderne, der aldrig strakte sig i hele Husets Længde, dækkedes gerne af Taget i umiddelbar Fortsættelse af det egent-

lige Tag; de kaldes „Luder“ og hjalp paa Husenes ringe Bredde: 7—9 Alen; de fandtes særlig paa Udhusene; paa Stuehuset fandtes der dog meget ofte ét Udskud, én Lude, nemlig den, der rummede Enden af Bagerovnen, der oftest ikke kunde rummes indenfor Husets egentlige Vægge (se Fig. 4 og 2). Oftest var dette Udskud saaledes, at Taget, der fortsatte sig ned over Enden af Ovn, blev baaret af 2 Stolper. Ofte ses nogle mindre Huse til Redskaber og andet, en Svinestald f. Eks., liggende helt afsondrede fra de øvrige Længer. Ved alle disse Udbygninger og Tilbygninger faar de gamle Gaarde ofte en morsom og malerisk uregelmæssig Form.

Skæve, lave og smalle er de gamle Bygninger. *Fagene* har ingenlunde altid den samme Længde; som Regel er de dog paa ca. $2\frac{1}{2}$ Al. Stuelængens *Bredde* er gerne ca. 9 Alen og Udlængernes 7 à 8 Alen. En Bredde af 11 Alen som i Ladebygningen i en Gaard i *Ellede* er en ren Undtagelse. I de Gaarde, der var bygget i det 18. Aarh., var Bredden sjældent over 7 Alen. Senere forøgedes denne efterhaanden langsomt. *Højden* under Bjælkerne er i Udlængerne ca. $2\frac{1}{2}$ Al., i Stuelængen ca. 3 Al. — ofte dog adskilligt mindre.

Dørene er altid lave — i Stuelængen saaledes ikke synderligt over $2\frac{1}{2}$ Al.; altid skal man bukke sig dybt, naar man skal gennem Dørene, ligesom man maa vare sig for ikke at støde Panden mod Bjælkerne. Ogsaa *Portene* er lave — ikke højere end Murene; altid maa man næsten knække helt forover, naar man skal køre ind gennem de gamle Porte; man risikerer ellers en alvorlig „Huskekage“.

Vinduerne var overalt smaa; hvert Fag bestod af 2 som Regel seksrudede Vinduer; dog har enkelte Rum som Bryggers, Spisekammer o. l. kun halve Fag. Kun sjæl-

dent ses endnu blyndfattede Ruder. Som Regel ser man i de gamle Gaarde nu Vinduer af højest forskellig Størrelse og Form; i Beboelsesrummene er Vinduerne med de smaa Ruder nu ofte erstattede af større Vinduer med store Ruder. I Vinduernees Anbringelsesmaade er der en ejendommelig Forskel mellem Røsnæs-boliger og Gaardene Øst for Kalundborg. Øst paa fandtes der i Stuelængen næsten ingen Vinduer mod

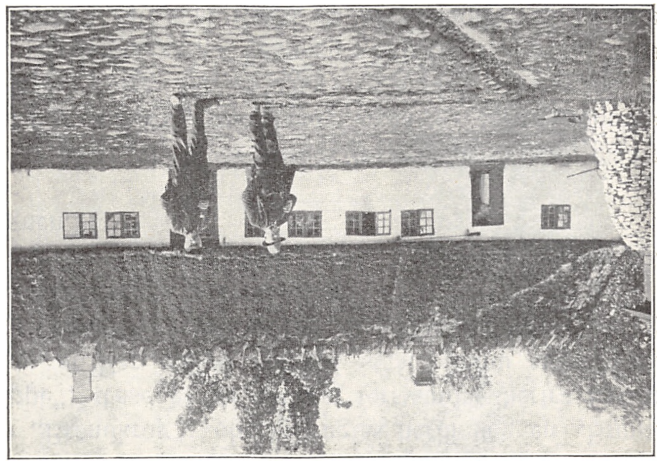

Fig. 5. Stuehuset i „Bredstenggaard“ (Gaardsiden).

Haven; Gaardene her havde saa at sige alle sine Vinduer vendende indad mod Gaarden (se Fig. 5); de ligner herti de gamle midtsjællandske Gaarde. Paa Røsnæs (og Sejerø) fandtes tidligere overalt og findes endnu ganske faa Steder alle Vinduer vendende mod Haven, medens kun et enkelt lillebitte et vendte mod Gaarden (Fig. 4 og 6). Røsnæsgaardens Stuelænge gjorde udadtil et venligt smilende Indtryk, selv om Vinduerne ogsaa ved nærmere Eftersyn viste sig at være sikrede med forsvarlige Jernstænger (f. Eks. Gaarden i Ellede); Gaardene

Øst paa gjorde derimod udadtil et mere afvisende, fæstningsagtigt Indtryk.

Møddingen laa tidligere inde i Gaardene; men allerede for længere Tid tilbage — en Menneskealder eller saa — er de flyttede udenfor de aller fleste Steder.

Brønden fandtes som Regel tidligere foran Bryggersdøren i Haven; senere flyttedes den ofte ind i Gaarden; den var kampestenssat. Vandet kunde løftes op med en „Brøndkrog“; oftest brugtes hertil dog en „Brøndvippe“; disse er nu omtrent forsvundne herfra Egnen. Kun et Par enlige Stykker staar endnu som Minde om Fortiden i *Ellede* og *Asminderup* Byer — og maaske enkelte andre Steder.

Om *Sulehuse* véd ingen noget at sige her paa Egnen.

Naar en Gaard eller et Hus skulde bygges, maatte man først have Træet hentet hjem — med Naboernes Hjælp — fra Skoven eller Købstaden. Fæsterne fik af Herskabet gerne Tømmeret tildelt fra Skoven; dette Tømmer var som Regel en eller anden Art Løvtræ; ellers var det oftest Gran eller Fyr. Endvidere skulde Ejeren om Sommeren have lavet Lersten til Ovnen og Skorstenen, der altid opførtes af soltørrede Lersten. Naar Huset da skulde bygges, maatte først „Huggeren“, som Tømreren kaldtes, tildanne Træet; med Nøjagtigheden tog man det oftest ikke saa nøje. Saa rejste man Stolperne og anbragte heri „Lejen“ og „Bindingerne“; dernæst anbragtes Bjælkerne og Spærene. Ved *Rejsningen* hjalp Gaardens Folk og ofte Naboerne; derpaa hejstes Rejsekrans og holdtes der „Rejsegilde“. *Tækningen* foretoges af Tækkemanden, assisteret af Gaardens Folk; han fik Betaling for hver

„Ladgang“. Langhalmen lagdes i Lag, og for hvert Lag lagdes en „Tækkekæp“, der bandtes fast med „Simer“, som var snoede af Halm.

Opmuringen af Skorsten og Ovn foretoges af særlige Specialister paa dette Omraade — egentlige Murere fandtes tidligere ikke paa Landet. Uden paa den murede Ovn lagdes et tykt Lag stampet Ler. *Ler-*

Fig. 6. Stuehuset i Gaarden i Kongstrup (Havesiden).

Vinduerne til venstre er ny. Paa Stedet, hvor Vandbrædtet er afbrudt et Stykke (til højre), har „Havedøren“ været, men er senere tilmuret.

gulvene lagdes af Gaardens egne Folk. Først lagdes det tørre Ler (der forinden helst skulde have „faaet Frost“) ind paa Jorden i det paagældende Rum; derpaa vandedes det godt og bearbejdedes kraftigt med et tungt Redskab af Træ, hvis underste Flade var skarpkantet, hvorfor den kaldtes „den Trekantede“ (*Røsnæs*); endelig jævnedes Leret ved Bankning med „Loklappen“ — en tung Træklods paa et Skaft.

Naturligvis maatte man aldrig paabegynde Bygge-

foretagendet en Mandag — lige saa lidt som man overhovedet begyndte større Arbejder som Saaning eller Høst, Vævning af „en Læng“, eller om Efteraaret begyndte at karte eller spinde en Mandag; men dette er jo noget, der fremdeles synes at være rodfæstet Overtro saavel i By som paa Land.

Vel er den gamle Gaard skæv, lav og snæver; men der er dog en vis sluttet og ædel Holdning over den; den ligger aldrig højt og frit med Udsigt til alle Sider; den søger tværtimod gerne en Lavning i Jordsmonnet og er yderligere omgivet med en Krans af høje Popler eller Pil (Fig. 7), der ogsaa hindrer Udsigten; men de giver Læ for Vinden og endda i Tilgift Ved til Ovn og Arne. Den er noget duknakket; den bærer endnu Præg af Stavnsbaandets og Hoveriets Tider; men den er ogsaa lun og hyggelig — og den er først og fremmest en lille Verden for sig selv — et virkeligt Hjem, der tillige var Beboernes Værn og Værge baade mod Trolدتøj og Stimænd.

Stuehuset.

I sin mest udviklede Form indeholder Stuehuset („Stu'længen“) følgende Rum: Forstue, Dagligstue („Stuen“), Mellemstue, Øverstestue, Køkken, Bryggers, Spisekammer („Kammers“), Ølkammer med og uden Kælder, Pige-kammer samt undertiden et Saltkammer. Men ingenlunde alle gamle Gaarde har saa mange Rum (se Grundplanerne); Storstuen er jo en ret ny Dannelse; Forstuen ligeledes, men den gaar dog langt længere tilbage med sin Oprindelse; som anført i Indledningen har Indgangen tidligere været gennem Bryggersdøren, hvilket endnu finder Sted her paa

Eggen i mindre Huse. Ingen her paa Eggen erindrer at have hørt Tale om skorstensløse Huse her.

Dørene er som anført lave, *Dørtrinene* laa ca. 7 Tmr. over Gulvet, ja, i Forstuen maatte man endog træde ca. $\frac{1}{2}$ Al. ned, naar man skulde ind ad *Døren*. *Gulvene*, der vel oprindelig har været den bare Jord, bestod allerede i en *meget* tidlig Tid af stampet Ler, der jo paa sine Steder blev stærkt slidt og hullet, hvorfor *Vuggen* f. Eks. ogsaa maatte anbringes paa

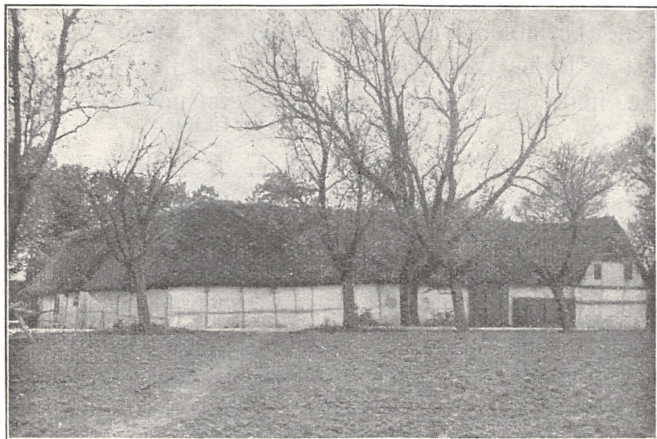

Fig. 7. Gaarden i Kongstrup — set fra Vejen.

Østre, nordre og Gavlen af vestre Længe ses. Lugerne i Muren paa østre Længe er nyere.

et Lad, ellers vilde Barnet blive rystet alt for meget — det kunde være galt nok endda; vaskes kunde disse Gulve jo heller ikke, men fejes og bestrøs med fint, hvidt Sand kunde de da. Det var dog et stort hygiejnisk Fremskridt, da de erstattedes med Bræddegulve, der nu er de eneraadende; undertiden ses dog Murstengulve i Stuen. I Køkken, Bryggers og Forstue brugtes og bruges fremdeles „Stengulv“ af runde Brosten.

De to væsentligste Rum i Huset var jo Dagligstuen — „Stuen“, som den hed — og Køkkenet (med Bryggers); det er de ældgamle Rum; det er da ogsaa særlig her, at Arven fra den fjærne Fortid endnu viser sig. Her paa Egnen er der imidlertid to forskellige Typer af „Stuer“ — Røsnæsstuen og Stuen fra Egnen Øst for Kalundborg; de maa derfor skildres hver for sig. Derimod er der ingen Væsensforskel i Indretningen af Køkkenet og de øvrige Rum, som derfor ogsaa kan beskrives under ét. Her paa Egnen kendes ingen Eksempler paa, at Køkkenet og Stuen har udgjort ét Rum, derimod kan man i gamle Husmandshuse finde, at Køkkenet og Bryggers udgør ét Rum (Fig. 2).

Forstuen.

Men lad os træde ind i Huset gennem „Fo'stuen“. Undertiden kan denne være bygget ud i Gaarden som et *Bislag* („Bislav“); men dette synes dog at have været sjældnere. Døren var en „Halvdør“, der dog forlængst alle Vegne er erstattet af en Heldør eller smalle Fløjdøre, undtagen i Husmandshuse. Over Døren findes et ganske lavt Vindue — lige saa bredt som Døren; Glasset heri har ofte været „Knastglas“. Over Døren *kan* der ligeledes findes en *Hestesko*, der skulde være funden; og ret ofte — selv endnu — kan der i Døren findes „*Staal*“ i Form af en Stoppenaal, der er sat ind i en Revne i Døren eller i Dørkarmen. Begge Dele skærmede mod det onde. Stoppenaalen var vistnok mest et Værn mod Heksene. Kom en formentlig Heks ind ad Døren, skulde man skyndsomst kaste en Synaal foran hende; *var* hun en Heks, kunde hun ikke træde over den. Over Døren til Smedjen, til „Huggerens Værksted“, hos Træskomand, Væver og andre Haandværkere anbragtes der ogsaa en Hestesko. Den

bragte Held i Arbejdet. Iøvrigt finder man jo endnu Hestesko anbragt rundt om baade i By og paa Land; de kan endog findes anbragt paa Lokomotiverne! — Vi maa passe paa, naar vi træder ind, at vi ikke gaar paa Næsen, thi, som alt sagt, Fodtrinet er (var) meget

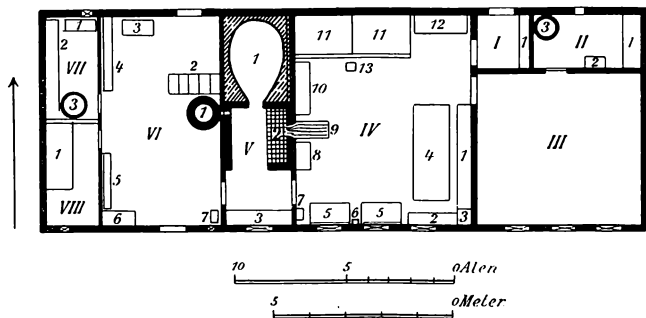

Fig. 8. Grundplan af Stuehus paa Ellede Mark
(bygget 1835).

I: Forstue. 1 Kasse til Gulvsand. II: Kammers (Ølkammers); her fandtes Ølbænk [1] med 3 Øltræer, Brændevinstønden [2], en Karstol („Hoknop“ — en svær Træklods paa 3 Ben), der anvendtes til Fodstykke for Ølbrygningskarret [3]. III: Øverstestue (Storstue) med Kister, Dragkiste m. m. IV: Stuen. 1 Langbænk (Gavlbenk), 2 Bordendebænk (søndre Bænk), 3 Vraaskabet, 4 Bord, 5 Kister, 6 Stol, 7 Uhr, 8 Tranikebænk, 9 Bilægger, 10 Gaasebænk, 11 Senge, 12 Skab (Skænk), 13 Husmoderens Lænestol. V: Skorsten (Køkken). 1 Bagerovn, 2 Arne, 3 Bord (Skabbord). VI: Stegers (Bryggers). 1 Bryggerkedel, 2 Loftstrappe, 3 Vask, 4 Bord med Tallerkenrække over, 5 Hønsbænk (3 Rum) med Karrække oven over, 6 lille Bord, oven over en Pyramide, 7 Tørvekasse. Paa Midterbjælken Hylder til Skotøj. VII: Spisekammer. 1 Bord, 2 Øllad til Ølfjerdinger (var tidligere anbragt i Ølkammerset), derover Hylder, 3 Saltmadskar. VIII: Pige-kammer. 1 Seng. — Gaarden staar i det væsentlige uforandret; for faa Aar tilbage er Sengene skilt ud fra Stuen, der nu tildels er møbleret med nye Møbler. Køkkenet er rekonstrueret. Bagerovnen naaede paa Grund af Husets ualmindelige Dybde ikke udenfor Husmuren.

højt — $\frac{1}{2}$ Alen eller saa — og Gulvet er lagt af runde Brosten.

I Forstuen fandtes — alene paa Grund af dens Lidenhed — intet af Betydning: en Træknage til lidt dagligt Tøj, undertiden en Kasse med Gulvsand, en lille Hylde o. l. I Gaardene er der altid en Forstue; i Husmandshuse var (og er ofte endnu) Indgangen almindeligvis gennem Stegerset. Ordet „Frammers“ (se

foran) kendes dog ikke her som Benævnelse for dette Rum.

Røsnæsstuen.

Det er en stor Stue paa 3 à 4 Fag (se Fig. 8, 9 og 10); nu er den kun paa 3 Fag; tidligere skal den ofte have været paa 4 Fag; den indtager hele Husets Bredde og er iøvrigt ens hos Husmanden og hos Gaardmanden. Undertiden kaldes den „Borgerstuen“, som Regel hedder den dog blot „Stuen“.

Det ejendommeligste for Røsnæsstuen er, at *den har bibeholdt den gamle, middelalderlige Boligtype, kun med den Ændring, som hidrører fra Vinduernes Anbringelse i Væggen i Stedet for i Taget* (se Side 81), idet Bordet staar langs Gavlvæggen (der her er en Tværvæg), og Højsædebænken, Husbonds Plads, er for Enden af Bordet mod Stuens sydøstre (*Raklev Sogn*) eller sydvestre Hjørne (*Røsnæs Sogn*). Alene herved har Røsnæsstuen stor kulturhistorisk Interesse; den er snart sagt den eneste Boligtype af den Art her i Landet (se Side 84); dens nærmeste Slægting er Hallandsstuen (Fig. 1); lægger man Grundplanen af denne ved Siden af Grundplanerne af Stuerne i Ellede eller Kongstrup (Fig. 8 og 15), ser man let Slægtskabet; Forskellen er egentlig blot den, at Sengene (og Ovnen) i Hallandsstuen er vendt mod Syd, medens de paa Røsnæs er vendt mod Nord, og at der i Hallandsstuen ikke er nogen Mur mellem Skorstensrummet (*Køkkenet*) og Stuen, om end Grænsen mellem dem dog var angivet ved en Stolpe.

Naar man kommer ind i Røsnæsstuen fra Forstuen, har man i *Raklev Sogn* Sengene paa højre Haand, i *Røsnæs Sogn* derimod paa venstre Haand; denne Forskel, der synes at være ganske konstant, hidrører fra, at Forstuen i *Raklev Sogn* ligger Øst for

Stuen, i Røsnæs Sogn derimod Vest for denne, medens Skorstenens Plads forholder sig omvendt. I Hallandsstuen laa Skorstensrummet Vest for Stuen ligesom i Raklev Sogn. Denne Forskel ses tydeligt ved Sammenligning af de to Grundplaner (Fig. 8 og 15). *Døren* findes paa Endevæggen ved Siden af Døren til Øverstestuen. Naar Forstuen ligger i et Bislag, kan man dog

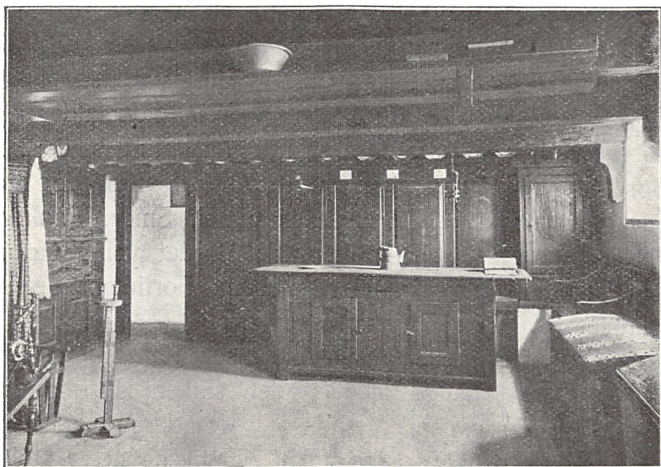

Fig. 9. Røsnæsstuen i Kalundborg Museum.

komme ind paa Langvæggen mellem Endevæggen og Skabet.

Bag „den lange Bæk“, der var Mændenes Bæk, findes et højt, grønmalet Panel, dekoreret med Blomster i Kranse i livlige Farver (Bondemaling), Forbogstaver og Aarstal. For et Par af Felternes Vedkommende har den Maler, der har malet Museets Paneler, aabenbart haft pompejanske Motiver til Forbillede. Paa Panelet hænger opadtil nogle blanke Messingstager, Krus, smaa Billeder el. lign. For Bordenden staar Husbondens Bæk med Rygstød og Armlæn — „Bordende-

bænken“; den kan tillige huse nogle Gæs og er da en Gaasebænk. Paa hele denne Endevæg findes en Række finere Fajancetallerkener — særlig har *Kellinghusens* Fabrikat været meget yndet hertil; tidligere var det mere Tintallerkener, der brugtes. Over Dørene, der findes paa denne Væg, er der ligeledes en malet og dekoreret Remliste.

Bordet er som Regel et stort Kistebord, der vel ikke er ejendommeligt alene for Røsnæs, men dog aldrig findes i Egnen Øst for Kalundborg; saadanne Borde brugtes allerede i den yngre Middelalder og hører denne Stuetype til. Undertiden findes der et Bord af nyere Type med store Skuffer. I Bordet opbevaredes bl. a. den Måd, det Brød, Smør, Paalæg, der just brugtes i Husholdningen; Bordet var i Grunden Nutidens Spisekammer, medens Fortidens Spisekammer kun var et Forraadskammer.

I Hjørnet mellem Bænkene staar *Vraaskabet*, der her kaldes „Hængeskabet“; det skiller Husbondens Plads fra de øvrige Mænds — Kvinderne sad ikke ned ved Bordet; de stod op! Hængeskabet er malet paa lignende Vis som Panelet; det brugtes til Mandens Dokumenter, Penge og Almanakbundet.

Ved Siden af Indgangsdøren og umiddelbart op til denne findes „*Skabet*“, „*Skænken*“ (Fig. 9), der er malet paa samme Maade som Panelet: grøn Bundfarve og Kranse og Buketter af Blomster i livlige, røde, gule o. l. Farver. Det kan enten være en fritstaaende Skænk, undertiden et fritstaaende Skab, eller det kan være et fast Skab, hvor der blot er en Forside, der da kan være i Plan med Sengenes Forside, medens det løse Skab er trukket noget tilbage. Det er forsynet med Hylde og 2—5 Døre, hvoraf den midterste kan slaas ned som en Klap. Her opbevaredes bl. a.

Brændevinsklukflasken, Glas o. l.; her laa forneden ogsaa de kunstigt syede Vognhynder.

Sengene, der er høje, er forsynede med et Trappetrin foran — „Fodtraad“*) kaldet — ligesom Alkovesengene ofte i tidligere Tid. Der er ingen Himmel over dem, og de gaar ikke helt op til Loftet — kun til Bjælkernes Underside; korte er de som Sengene

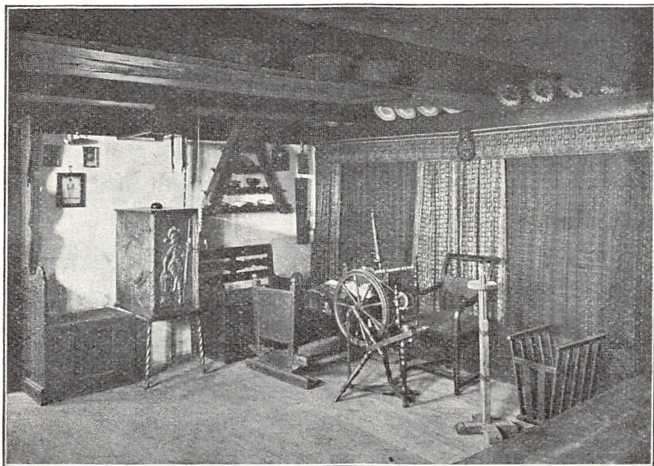

Fig. 10. Røsnæstuen i Kalundborg Museum.
Sengene og Køkkenvæggen.

altid i tidligere Tid. Der findes 2 Senge med Foderne mod hinanden; Sengestokkene er sammenhængende; Skillerummet gaar ikke helt op til Loftet. Foroven er der en malet Remliste, hvorpaa *Omhængt* er anbragt; dette bestaar dels af en fælles Kappe med hvid Blondebort forneden og en smal, rød Bort foroven, dels af Gardiner, der er ret smalle og hænger

*) Jeg har ikke truffet nogen — selv gamle Folk — der kan erindre, at dette Fodtraad har været kaldt „Brudeskammel“, saaledes som Folkemuseets Katalog angiver.

ret langt fra hinanden. Mellemrummet mellem disse dækkes af „*Sengklædet*“, der er et, i smukke røde, grønne o. lign. Farver vævet, uldent Tæppe i Drejlsmønster, „Hjulrejt“, af egenartet Udseende og vistnok særegent for Røsnæs; Omhænget er derimod af blaat, „trykket“ Lærred; „Sengklæderne“ kan tages ned. Over Sengene saavel som over Skabet er der ogsaa anbragt en Række Tallerkener. I den senere Tid er der i Stedet for Tallerkenerne over Sengene ofte anbragt et udsavet, profileret Topstykke. Paa Sengenes Remliste findes 3 fine, store Messingkroge, f. Eks. i Form af stiliserede Hestehoveder, hvorpaa Pyntehaandklæderne kan hænges. Midt paa Køkkenvæggen (Fig. 10) staar *Bilæggeren*; over denne er under Loftet anbragt 2 Stænger, hvor vaadt Tøj kan hænges til Tørring. Paa Bilæggeren laa der Sten til at varme de kulfrosne Hænder og de kolde Senge med, og der laa „Glittestenen“ til Kjolerne. Mellem Ovn og Sengene staar en *Gaasebænk* og over denne en „*Pyramide*“; og mellem Ovn og Køkkendøren staar „*Tranken*“, Tranikebænken (se Fig. 10), der er et ældgammelt Møbel, som oprindeligt har været Højsædebænk, og hvis høje, udskaarne Sidestykke — Traniken — i Middelalderen adskilte Husbondens Plads fra de øvrige Mænds Plads. Paa samme Væg staar endelig „*Sejerværket*“, Uhret, mellem Køkkendøren og Væggen. Foroven findes ogsaa her en malet og dekoreret Remliste, hvorpaa der hænger blanke Lysestager, Strygejern, Manglefjæl, Tinkrus o. s. v. Andre blanke Ting er anbragt paa Vraaskabet, der paa Festsdage er smykket med et linned „Skabsstykke“ med „Trender“. I Stuen findes endvidere paa Sydsiden 2 *Kister* med en *Stol* imellem og over denne et lille *Spejl* paa Væggen.

Foran Sengene staar Husmoderens *Lænestol*; Vuggen kan den flittige Mo'r bevæge med højre Fod,

medens hun træder Rokken med venstre. *Billeder* var der kun yderst faa af — og var der nogen, var de meget smaa; der var heller ikke synderlig Plads til dem. Paa den ene af Bjælkerne er der anbragt Hylder til Mælkefadene og Sibøtterne; her stod Mælken om Vinteren for at trække Fløde; den bragtes derpaa hen i Mælkekamret. Her laa ogsaa Husets lille Bibliotek, bestaaende af Bibelen, en Huspostil og en Salmehog o. l. Af Siddepladser er der endnu Sengetrappen — det var Børnenes Yndlingsplads. Paa Bordenden ved Indgangsdøren hang Husfaderens Støvler, og under disse stod et lille Lurfad, „Kattefadet“, med Føde til Mis.

Bord, Bænke, Uhr og Vugge samt Sengene og Døre og Loft, der er af Brædder, er malet brunrødt; Loftet var dog ikke altid malet, men havde da i Tidernes Løb faaet et brunligt Udseende. Vinduerne er malet lyseblaa. Kun faa *Potteplanter* anvendtes: Geranier (*Geranium Radula*), Tøffelblomst (*Calceolaria*), Gyldenlak og „Semperfi“ (3: Aloearter).

Belysningen udgjordes af Tranlampen eller af en „Lysekroner“ af Jern, der kunde anbringes, hvor der var Brug for den, f. Eks. foran Bilæggeren, omkring hvilken Livet om Vinteraftenerne naturligvis samlede sig. Husmoderen havde derimod ved Siden af Rokken en „Lysemoder“, der stod paa Gulvet; ved Hjælp af „Profitten“*) kunde man brænde selv de mindste Stumper Tællelys — thi „det er jo Profitten man skal leve af“, siger det gamle Ord.

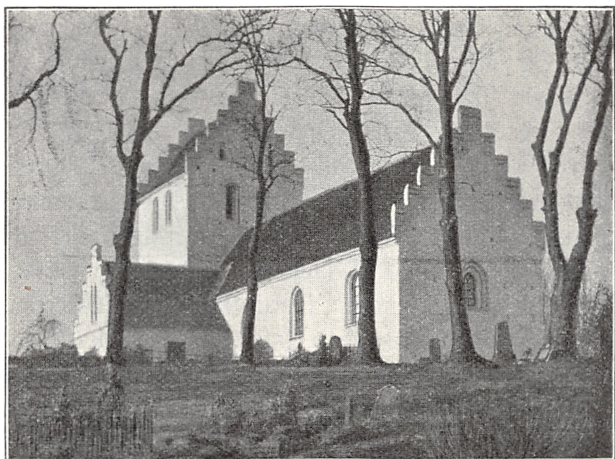
Sengetøjet bestaar af svære Dyner, gerne af ulden

*) En Profit er et Stykke Træ, der kan sættes ned i en Lysestage; opad er denne Træprop forsynet med en lille flad Skaal af Jern eller Messing, hvorpaa nogle Metalpigge er fastgjort. Paa disse anbringes Lysestumpen. Den kan dog ogsaa være af Malm eller Messing helt igennem.

Hvergarnsvævning („firskaffet“) med farvede Striber paa hvid Bund; der hører som Regel en Overdyne og 3 Underdyner, 1 à 2 Langpuder og 4 Hovedpuder til en Seng. Endvidere et Par Blaarlærreds Lagener. Vuggetøjet bestod ogsaa af Puder af det samme svære uldne Stof; Hovedpuden var dog betrukken. Vuggen dækkedes af et uldent Tæppe, vævet i Drejlsmønster.

Stor, anselig og meget smuk var Røsnæsstuen; der var Holdning over den paa Grund af dens gamle Kultur, der havde fæstnet sig gennem de mange Aar, den havde levet sit Liv. Ens var den saa at sige overalt — ens i alle Enkeltheder —, men kunde naturligvis variere *noget* i Størrelse og Udstyr — alt efter Formueomstændighederne. Hyggelig var den tillige. Uden at eje pragtfulde Møbler — sjældent kunde Vraaskabet være et godt udskaaret Stolpeskab — besad den baade Stil og god Smag. Nu kan den i sin Helhed kun ses paa Museet; den faar dør minde Samtiden om, at det ikke er nok at kaste den gamle Boligkultur over Bord; dermed er den gode Smag desværre ogsaa ofte vist Vintervejen; det vil endnu vare en god Stund, før der skabes en ny og god Boligkultur til Erstatning for den gamle, der svandt.

(Fortsættes i næste Aargang.)

Skamstrup Kirke.

Af Provst *Henry Larsen.*

Da for godt og vel 70 Aar siden den lærde Sognepræst i Holbæk, Dr. J. H. Larsen, som har indlagt sig stor Fortjeneste af disse Egenes Stedbeskrivelse, kom til Skamstrup Sogn paa sin Undersøgelsesrejse, kunde han ikke noksom rose Sognets Naturskønhed — „de mange dejlige Prospekter fra Sognets mange høje Banker“ — men han var mindre opbygget ved den Tilstand, hvori Skamstrup Kirke den Gang fandtes. Ikke fordi den var forfalden; nej, paa en Maade var der kostet ikke saa lidt paa den; men det var gjort uden den rette Indsigt. Sidst i det 18. Aarhundrede havde den som Godsejer udmærket dygtige og virksomme Konferensraad Hansen paa Frydendal († 1796) ladet Kirken „modernisere“, bl. a. ved at nedbryde

dens takkede Gavlkamme. Det var jo ganske at betage Kirken dens Anseelse, fandt Dr. Larsen med Rette. Og inde i Kirken fandt han det gamle Alter med Tavle fra 1488 aldeles skjult af et nyt, hvis Tavle forestillede Kristi Opstandelse, malet af Høyer. Og over det i græsk Stil opbyggede nye Alterpartis Gesims var anbragt „et i udmærket Grad smagløst Englepar“ holdende Kalken, og derover igen „Trinitets-symbolet med Gloria“. Det har aabenbart været en nydelig S sammensætning! Dertil kom paa Alterbordet „en bronceret Kristusfigur“ (af Gibs). Endvidere forargedes han over, at der var indrettet Stole til Præst og Degn „højst upasselig“ ved Siden af Alteret, saa der ikke var fri Gang om bag dette. Fremdeles over, at der paa Døbefonten var et Døbefad „af Tin fra Blyalderen“ (!) og ikke et af Messing. Derimod roste han det pragtfulde Purpurfløjls Alterklæde med Guldgaloner (hvor mon det er blevet af?) og anerkendte, at den daværende Godsejer, Kammerherre van Deurs, i 1838 havde skænket Kirken et Orgel med Indskrift til Minde om Stavnsbaandets Løsning; og han bemærkede, aabenbart ogsaa med Anerkendelse, at Kirkegaarden var planeret og inddelt til Familierne i Sognet, og at der var hele tre indhegnede Begravelsespladser, hvoriblandt én for den sidst (1831) afdøde Sognepræst Schonning.

Naar nu Læseren indbydes til gennem den følgende Beskrivelse at besøge Skamstrup Kirke, maa først nævnes, hvad der falder i Øjne paa lang Afstand, at Kirken igen har faaet den Prydelse, man berøvede den, da man i Paryktidens Slutning lod Ragekniven gaa hen over Kirkens Hoved og skar de takkede Gavle af — Kirken har i 1913 paany faaet

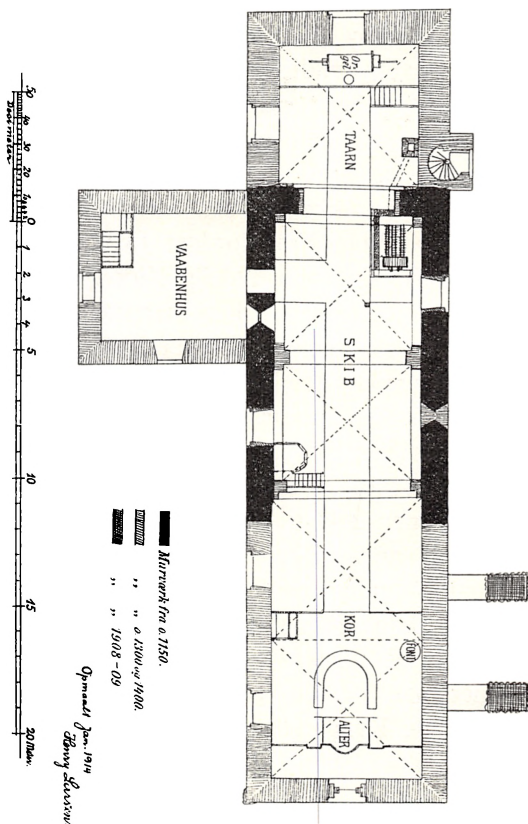
Gavlkamme paa Taarn, Kor og Vaabenhus, afsluttede med aftrappede Tinder*).

Paa Grund af sin høje Beliggenhed, henved 70 Meter over Havet (altsaa meget mere end „den synlige Kirke“ i Kundby, som kun ligger nogle og tredive Meter over Havet), vilde Skamstrup Kirke kunne ses endnu videre omkring, end Tilfældet er, dersom ikke hele Egnen var saa højtliggende og fuld af „Bjerger“, især mod Vest og Sydøst, delvis kransede af Skove, saaledes at Kirken ikke let ses fra de Kanter. Men kommer man ad Vejen fra Nordøst (Mørkøv St.) eller Øst (Nørreskov), ser man tydelig Kirkegaardens vidtstrakte Ringmur og selve Kirken med dens høje Taarn dukke frem bag de gamle Asketræers skærmende Slør.

Kirkebygningens forskellige Dele stammer fra forskellige Tider. *Ældst* er det *midterste af Kirken*, som jeg paa Grundplanen har givet *sort* Farve. Nu er hele Kirken med Taarnet 31 Meter lang; men deraf er kun 13 Meter fra den ældste Tid, antagelig opført inden 1150. De sjællandske Bygmestre var nogle rene Stymper i Sammenligning med Jyderne til at tumle med Kampesten. Skønt Skamstrupegnen har været rig paa Kampesten, hvad mangfoldige endnu bevarede Stendiger vidner om, og der saaledes var Bygningsemne nok til at danne Kvadersten af, har man her ligesom

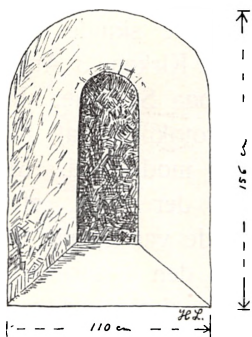
*) Jeg benytter Lejligheden til at henlede Opmærksomheden paa nogle Oplysninger om Trappetinder, som er fremsat i *Axel Jensens* og *Rondahls* særdeles interessante og lærerige Bog „Stilarternes Historie“. Trappetinderne hørte oprindeligt ikke hjemme i den saakaldte „gotiske“ Kirkebygningkunst, men kom ind som Efterligning af Vigkskaarene („Kreneleringerne“) i de middelalderlige Borgmure og derfor i Førstningen med et Skydeskaar i hver Tinde; senere udnyttedes de rent dekorativt.

de fleste Steder paa Sjælland benyttet opsamlede Marksten, ikke altfor store, som man murede op, enten helt utildannede eller kun raat tilhuggede, i over en Meter tykke

Mure, som takket være den fortrinlige Kalk dog stod fast nok, i hvert Fald saa længe der var Bjælkeloft i Kirkerne, og Vinduerne kun var smaa. Værre blev Forholdet, naar man senere — i 13. og 14. Aarh. — indbyggede tunge *Hvælvinger* af Sten og brød større Vinduesaabninger i Murtværket.

Hvorledes de ældste *Vinduer* har været i Skamstrup Kirke, kan endnu ses i Sydmuren, ikke indvendig fra, da Hvælvingskapperne dækker derfor, men fra Vaabenhusloftet; der ses en af de gamle Vinduesaabninger, kun 0,95 Meter høj og 0,85 Meter bred. Vinduet har siddet meget højt, omtrent 3 Meter over Jorden. Et lignende Vindue har siddet i Skibets Nordvæg, hvor det forlængst er bleven tilmuret (se Grundplanen), og et tredje har vel siddet i Syd, omtrent hvor der nu er et Vindue mellem Vaabenhus og

Prædikestol. Og saa har der desuden været 2 eller 3 smaa Vinduer i det gamle Kor, som maa antages nedbrudt Aar 1450 for at erstattes af de nuværende to høje Hvælvingsfag, hvoraf det ene danner en Forlængelse af Skibet, og det andet udgør Koret, uden nogen særlig Adskillelse mellem disse Bygningsdele.

I den gamle Del af Kirken er der antagelig i Aarene mellem 1300 og 1350 indbygget Hvælvinger i Stedet for Bjælkeloftet. Hvælvingerne bæres af 3 Gjordbuer, der spænder tværs over Skibet, og 2 Par Skjoldbuer langs Væggene. Disse Buer hviler paa Piller af Munkesten i Hvælvingsfagenes Hjørner, opført uden Forbindelse med den gamle Kampestenmur*).

*) Uvidenhed om denne Byggemaade kunde let have kostet et Par Arbejdere Livet. Da der i 1909 skulde graves ud til Fyrgrav under et nyt Varmeapparat, undergravede Murerne uforsigtigt Hjørnepillen, som de tænkte i „Forbandt“ med den øvrige Mur; den skred ned og trak to halve Hvælvingskapper med sig — heldigvis først om

Hvælvingerne er Krydshvælv med kuplede Kapper, og Hvælvingsribberne er dannet af smukt profilerede Sten; til Issepunktet er der $5\frac{1}{3}$ Meter. I den yngre Del af Kirken, nemlig de 2 østlige Hvælvingsfag, er Hvælvingerne bygget samtidig med og hvilende paa selve Ydermurene uden Skjold- eller Gjordbuer; Ribberne er af utildannede Mursten, altsaa med simpel firkantet Profil, og der er omtrent $6\frac{1}{3}$ Meter til Issepunktet.

Disse Hvælvingers Tryk har voldet en Del Vanskeligheder i Aarhundredernes Løb; Revner og Forskydninger i Murværket har fundet Sted, og til Tider har man været ængstelig for, at det hele skulde styrte ned. En Tid lang var der inde i Kirken 3 Ankerbjælker, som skulde holde sammen paa Sagerne. Indtil Aaret 1883 ses der af Synsprotokollen at have været en Støttestøtte mod Syd og to mod Nord. Men disse Støttestøtter sank, efter hvad der siges, efterhaanden bogstavelig talt i Graven; de var nemlig ikke ført ned til fast Bund, dybere end den i Aarhundredernes Løb gennemgravede Jord, og derfor sank de, saa der blev Aabninger mellem „Støttestøtterne“ og Kirkens Mur. Saa var de aabenbart ingen Nytte til og blev helt fjærnede. Men for paa forsvarlig Maade at sikre Murene opførtes paa Kirkens Nordside i Aaret 1908 efter Arkitekt Clemmensens Anvisning to nye Støttestøtter eller rettere svære Stræbebuer (thi der er forneden en $1\frac{1}{2}$ Meter bred Gang mellem dem og Muren); de hviler paa et 2 Meter dybt betonstøbt Grundlag, saa de skal nok lade være med at synke.

Taarnet er opført af Kamp og Munkesten. Et Munkestens Trappehus er indbygget i Nordsiden af

Aftenen, efter at Arbejderne var gaaet; ellers var de bleven knust under Murmasserne.

Taarnet. Saavel Taarnets som Korets Gavle har oprindelig haft høje smalle gotiske Blendinger; men de udmuredes, den Gang man „moderniserede“ Kirken. Det var jo ogsaa saa rart, at man — samtidig med at blive moderne — kunde spare en Del til Vedligeholdelse af de pyntelige, men for Vejr og Vind jo noget udsatte Kamtinder og Blendinger.

Hvad Vinduerne angaar, er der nu kun i Østgavlen et (nyere) *spidsbuet* Vindue, som nogenlunde er indpasset i den gamle *spidsbuede* Vinduesaabning med dens Munkestensfalse. Men til de Forsyndelser, som i Uforstand er øvet mod Kirken, hører ogsaa, at alle de andre Vinduer er støbte *rundbuede* Jernvinduer, som uden smaaligt Hensyn til de bevarede Spor af gamle *spidsbuede* Indfatninger er anbragt baade i Taarn og Skib og Kor — og i False, som er trukne i Kalkpuds! Det maa haabes, at der ad Aare kan blive Raad til at faa dette bragt i bedre Orden.

Taarnets nye takkede Tinder er ligesom Korets og Vaabenhusets opført af Munkesten, dækket med Munketegl. Men desværre kunde Gavltrekanternes Blendinger ikke genfremstilles, fordi Vestgavlen helt er ommuret og Blendingernes Spor udslettet. Ogsaa er det beklageligt, at Taarnets Sydmur i 1877 helt er ommuret med Anvendelse af smaa Mursten i Stedet for store Munkesten. Taarnets Højde er til øverste Tinde $19\frac{3}{5}$ Meter. Hele Kirkebygningens Længde, med Taarnet, er udvendig 31 Meter, indvendig $28,64$ Meter. Bredden er imod Vest (Taarnet) $8,11$ Meter, imod Øst (Koret) $7,95$ Meter udvendig; indvendig i Koret $5,88$ Meter, men i Taarnet kun $5,47$ Meter paa Grund af Taarnmurens større Tykkelse ($1\frac{1}{3}$ Meter).

Vaabenhuset er opført af raat tilhugne og kløvede

Kampesten og Munkesten foroven, antagelig samtidig med Taarnet omkring Aar 1450.

Har den anselige Kirkebygning saaledes i det Ydre, trods det der er udført i 1913, endnu sine arki-

tekoniske Mangler, som kun tildels vil kunne afhjælpes i Fremtiden, virker den dog smukt i Landskabet.

Og i *det Indre* er der i de senere Aar udført et Arbejde, som gør Kirken til en Seværdighed af Rang.

Det begyndte helt eventyrligt. Anledningen var nogle mistænkelige Revner i Forbindelsen mellem de

østlige Hvælvinger. Ved deres Istandsættelse blev jeg opmærksom paa Spor af *Kalkmalerier*. En hurtig Undersøgelse overbeviste mig om, at der næsten overalt under Hvidtekalken skjultes Kalkmalerier. Jeg telegraferede straks samme Dag (det var 1. Juni 1908) til Nationalmuseet. Inden Aften var Dr. Mackeprang paa Pladsen, og saa gik det løs hele 3 Dage i Træk — 4 eller 5 Mand paa en Gang i Arbejde med at undersøge og afbanke overalt, hvor man kunde tænke sig at finde noget — hvor vi saa ud af Kalkstøv allesammen! Det var saa spændende som nogen Opdagelsesrejse! Her en Blomst eller en Ranke eller et helt Træ; her en Engel, der en Djævel; her et Hus, der et Skib; her Paradis, der Helvede. Mange Steder var der kun tynde Lag Hvidtekalk, den ældste Kalk var forlængst faldet af, og ny Hvidtning havde fundet Sted — og der var det fortvivlende langsomt at faa at se, hvad der gemte sig under det tæt bindende Dække. Andre Steder var der en ærværdig halvfjerdehundredaarig Kalkskorpe, som løsnedes i haandsbrede Flager, og en Løve og en Grif viste deres dristig svungne gotiske Linier for vore undrende Øjne.

En grundig Undersøgelse foretoges et Par Maanedere senere af den særlig sagkyndige, Figurmaler *Eigil Rothe*, og han kom til det Resultat, at Malerierne for en stor Del var saa ejendommelige, at de fortjente at bevares og istandsættes paa offentlig Bekostning. Nationalmuseet gjorde Indstilling desangaaende, og der bevilgedes 2000 Kr. til Arbejdet.

I Sommeren 1909 udførtes saa hele Afdæknings- og Istandsættelsesarbejdet af Maler Rothe og hans to Medhjælpere. Det var dog kun de to midterste Hvælvingsfags Billeder, som istandsattes; ikke de i Koret og i første Hvælvingsfag, nærmest Indgangen

fra Vaabenhuset. Dels var der ikke Penge nok til at udføre det hele, dels var Billederne i første og fjerde Hvælvingsfag af forholdsvis mindre Interesse og nogle desuden i saa slet Forfatning, at de ikke kunde istandsættes.

Idet jeg nu gaar over til at beskrive Billederne, vil jeg tage dem i Rækkefølge fra det første Hvælvingsfag (nærmest Vaabenhuset) til det fjerde og sidste (Koret).

I *første Hvælvingsfag* var Hovedemnerne Synd, Død, Opstandelse, Dom. Den *vestlige Kappe* var meget ødelagt, men syntes helt at have været dækket med Billeder af mærkelige Stormaander og basunblæsende Engle (Johs. Aab. 7,₁; 8,₆) — det har været som et Forspil til det øvrige. I *Nordkappen* var til venstre Syndefaldet: indenfor en Mur med Skydeskaar i middelalderlig Borgstil saas Kundskabens Træ med Eva paa den ene, Adam paa den anden Side; Slangen (med Menneskeansigt og lange Dyreøren) havde snoet sig om Træets Stamme og rakte sig ned mod Evas Øre. Til højre i samme Kappe var fremstillet de Dødes Opstandelse; man saa fire nøgne Mennesker rejse sig op af nogle firkantede Kasser, hvis Laag skødes til Side. *Østkappen* viste Dommen. I Midten tronedes Kristus i Mandorla, iført grøn Kappe med hvidt For og om Hovedet grøn Glorieskive uden Kors; Kristus var malet med rødgyldent Haar og Fuldskæg, og Hænderne var løftede til Understøttelse for 2 Sværd, der udgik fra hans Aasyn (andetsteds, f. Eks. i Jyderup Kirke, et Sværd og en Liliestængel; sml. Johs. Aab. 1,₁₆ og 19,₁₅). Paa Sæder med høje Fodskamler sad de 12 Apostle til højre og venstre for Kristus; en med Nøgle, en med Kors, de andre med Bøger; 6 gullokkede, 2 graahaarede, 2 hvidhaarede; nogle havde hvide Glorier

med rød Kant, andre grønne. De var iklædt baade Kjortler og Kapper i hvide, røde og grønne Farver.

Nederst i nordre Kapeflig saas to smaa uforklarlige Skikkelser.

I *søndre Kappe* var afbildet de fordømtes Pinsler. Længst til venstre saas en uhyggelig stor Djævel med Kohorn og en lille Hale og væbnet med en vældig Morgenstjerne. En mindre Djævel jog fortabte Syndere hen mod Helvedhuset, gennem hvis brede, aabne Fløjdøre man fik Indblik i det rædselsfulde Indre med utallige, der pintes i Luerne, hvor de var bundne med en tung Lænke, der var fastgjort i Halen paa en hæsellig Dørvogter med lange Horn, lang Hale og lodne Ben med tre Kløer. I et Billede ved Siden af saa man en Del fordømte blive kogt i en stor paa Kedelkrog op-hængt Gryde, som tre smaa graa Djævle rørte rundt i med Forke, mens en nøgen rødhaaret Mand paa en stor Kasse (Satan paa Tronen?) sad og saa fornøjet til. Hele denne Uhygge blev dømt til Overhvidtning paany, saa nu ses i det Hvælvingfag kun Buerne og Ribberne (disse sidste med et mærkelig lunefuldt omskiftende Mønster) genopmalet, som de oprindelig har været, tilligemed den pyntelige Roset i Hvælvingens Issepunkt, dannet af fire Palmetter med røde Stængler og grønne Blade.

Under en Gjordbue med smukt malet Palmetranke kommer man saa ind i *det andet Hvælvingfag*, som er af overordentlig Interesse.

Paa *den østlige Hvælvingsskappe* ser man to enmastede Skibe, baaret højt op paa vildt brusende Bølger. Raasejlene er hejst, og Farten gaar strygende for Vinden. Det bageste Fartøj har højt opragende drageprydede Stævne; Skibsskroget er klinkbygget med tydeligt angivne Nagler; det har ikke Styreaare, men rigtigt

Ror. Raasejlet er til at rebe, og Raaen, det hænger i, holdes ind til Masten ved en Rakke med Kugler. Masten ender i et latinsk Kors, under hvilket en hvid- og sortstribet Vimpel med enkelt lang Tunge. Om Bord er foruden Styrmanden syv Mand, væbnede med Sværd, Spyd, pigget Kølle og Laasbue; paa Hovedet spids kalotformet Hjelm med Brynjehætte under. En af Mændene staar med højre Arm slynget om Masten.

Alle ser de ud over Bagbordssiden frem mod det foran sejlene Skib.

Dette Skib har ikke synlige Dyrefigurer i Stævnene (maaske dog en Antydning over Forstavnen af noget, der kunde se ud som et Oksehoved); men det er særttegnet ved en højt paa Forstavnen anbragt Platform, grøntmalet og lignende det øverste af et tindekranset Borgtaarn; og under Platformen hænger et stort Anker med Stok og Flige. Masten bærer et meget stort Raasejl, fint prydet med smalle røde og grønne Striber, og til at rebe ligesom paa det andet Skib. Over Raaen hænger

en Udkigskurv; oven over den en stor grøn- og rød-
stribet Vimpel med enkelt lang Tunge, og i Toppen af
Masten et Sankt Georgs Kors. Af Besætningen ser
man kun noget af tre Mand dybt nede i Skibets For-
rum; hele Stykket mellem Masten og Agterstavnen op-
tages af et højt Kastel, hvis Sider har tre vandrette
Bælter, malet med rødt, hvidt og sort; øverst en Skjolde-
rand. Paa Styrmandens Plads staar en enkelt Krieger
med spids Hjelm og en Laasbue i Haanden; han sigter
bagud. Det øvrige Mandskab maa tænkes gemt under
Dækket.

Hvad er nu det for en Sejlads, vi her ser af-
malet?

Det er en Fremstilling af det *gamle Folkeviser-
emne*, som er bevaret os i tre Tekster fra 16. Aar-
hundrede, og som besynger *Hellig Olavs og hans
Broder Harald Haardraades Kapsejlds* — — den, der
naaede først til Trondhjem, skulde være Konge i Norges
Land. Vi vil nu ikke gaa for strængt i Rette med Folke-
visen for dens historiske Unøjagtigheds Skyld; Harald
Haardraade var kun et Aar gammel, da Olav blev
Norges Konge i Aaret 1016; i Virkeligheden var det
med Brodersønnen Magnus den Gode, at Harald en
Tid havde Strid; og det var Svend Jarl, hvem Olav i
sin Tid overvandt ved Næssene i Tønsbergfjorden, efter
at Olav først havde været til Gudstjeneste (Palmesøndag
1015 eller 16). Men lad os nu høre, hvad det er, den
Skamstrup Maler har ladet sig fortælle og prøvet at
gengive paa Hvælvingsskappen.

Parterne var enige om, „hvilken af os bedst sejle
kan, han skal være Konge i Norges Land“. Men saa
siger Harald: „Hver Mand sejler, som han har Baad,
og ikke vil jeg sejle med dig, uden du vilt skifte Skib
med mig“. Saa bytter de Skibe, og Harald faar

„Ormen hin snare“ (det er altsaa Skibet med Dragestavn), mens Olav maa tage „Oksen hin lade“. Men Olav vil have Guds Velsignelse med til Færden. „Først ville vi til Kirken fare, før vi røre Sejl eller Aare“. Han gaar hen over Kirkegaarden, mens „Guldgisel skinner af hans fagre Haar“. Og skønt et Bud melder, at Harald er ved at stikke i Søen, bliver Olav ved sit. „Lad dem sejle, der sejle vil; Messen ville vi lyde til. Messen er vor Herres Ord; Svende! tager Vand! vi gange til Bords! Vi gaa til Bords og faa os Mad! siden saa ville vi Stranden ad!“ Omsider gik de ud, hvor Oksen laa. „De til Stranden udbaare deres Anker og deres Aare“. Og saa løste de deres Fæste og løb ud af Nøste. Men nu gjaldt det jo om at faa Oksen til at rende. Olav klappede den og snakkede opmuntrende til den. Og det kunde nok behøves, for Skibsdrengen, som var sendt op i Udkigskurven over Raen, meldte: „Jeg ser op under Norges Land Silkesejl med Guld i Rand — jeg ser nu Ormen skride hardt under Norgelands Side“. Saa klappede Olav Oksen paa Lænde: „bedre maat du frem rende“ — og det hjalp. Den tog til at skride, saa Bølgerne stod skumhvide efter den. Ja, „Oksen tog til at bisse, saa de Baadsmænd kunde ikke paa Bunken staa“. Olav maatte binde sine Folk fast eller stuve dem ned under Dækket. Ogsaa Styrmanden er ved at gaa fra det, og saa maa Olav trække sine „smaa Handsker“ af og selv tage Styret — og han sætter Kursen lige mod Trondhjem, over alle Bjerge og Klipper, saa Smaatroldene forskrækkede løb ud, og den gamle Troldkælling arrig raabte: „Sankt Olav med dit røde Skæg, hvi sejler du gennem vor Stuevæg!“ Men han manede hende ned, saa hun blev til Sten. Og som Tegn paa, hvilken vidunderlig Fart Oksen skød, siger saa Visen: „Sankt

Olav stander ved Sejletræ, spænder han Buen for sit Knæ. Han skød ud over Fremmerstavn, Pilen faldt bag Oksen i Havn“. Altsaa løb Skibet hurtigere end Pilen, som, skønt skudt frem efter, faldt i Vandet bag ved Oksen. Og saa ender det med, at Olav ved Herrens Hjælp kom tre Dage før Harald til Maalet; og paa et andet Billede, til venstre for Sejladsen, i den nordlige Kappe ses Olav sidde med den norske krumme

Økse i Haanden paa en prægtig Trone, og ved Siden af den en heraldisk Ørn med to Hoveder — „det er saa favrt i Trondhjem at hvile“.

Det er ikke til at tage fejl af: Skibet med det store Anker, Udkigskurven over Raaen, de faa Mand synlige, den enlige Skikkelse paa Styrmandens Plads med Bue i Haand — — det er „Oksen“. Kun synes Maleren at have misforstaaet Verset om Pilens Flugt, siden han lader Olav pege agterud med Buen. Men ellers kan der ingen Tvivl være om, at det er Folkevisens Emne, der er illustreret. Maaske var Skamstrup

Kirke viet til Hellig Olav, siden Billedet har saa fremtrædende en Plads i Kirken. Men i hvert Fald skulde Skamstrup Menighed ved at se Billedet erindres om, at Kirkegang sinker ikke, og at kun den Færd, som velsignes af Gud, føres lykkelig til Ende — — trods alle Trolde.*)

I den nordlige Hvælvingskappe ses foruden Kong Olav et Billede af *Mikael i grøn Kjortel og med grøngyldne Vinger, staaende med en Vægt i Haanden*. Den ene Vægtskaal, hvori fire Sjæle (afbildet som fire Barnehoveder) hviler, viser sig at give Udslag til den rette Side, skønt tre Smaadjævle klynger sig til den modsatte Skaal med de onde, mørke Gerninger i og gør alt for at tyngde den ned.**)

*) Det samme Emne, Kapsejladsen, findes ogsaa behandlet i et Kalkmaleri i *Højby Kirke* i Odsherred; og et beslægtet Emne fandtes 1864 i *Vallensbæk Kirke* (Olav sidder i kongelig Dragt i sit Skib, mens en Havfrue og en Havmand søger at forstyrre dets Sejlads og gør Besætningen søsyg), men blev desværre paa Københavns Magistrats Foranstaltning overhvidtet ligesom de andre gamle Malerier i Kirken i Aaret 1867.

***) Hermed kan sammenlignes den gamle Folkeviser:

De satte den Sjæl paa Vægtskaal og vog,
haver du noget syndet, jeg faar dig vel dog!

Der kom tre Bloddraaber paa Vægtskaalen ned,
saa alle Helvedes Aander gruede derved.

Den Tid den Sjæl havde Regnskabet gjort,
saa slap hun dog indenfor Himmeriges Port. —

Af og til er det en enkelt god Gerning, der gør Udslaget, saaledes i det *islandske Sagn* om Præsten, der i Drømme saa en stor Vægt, hvor Engle lagde de afdødes gode Gerninger i den ene Skaal, mens Djævle lagde de slette Gerninger i den anden; til at opveje disse var der kun en lille Stump Brød, som den afdøde gerrige Mand en Gang havde givet en sulten Tigger. Djævlene begyndte allerede

Paa den vestlige *Hvælvingskappe* er malet nogle mærkværdige Dyrebilleder. Man ser en stor *Løvinde*, som med skinnende rød Tunge slikker sine tre smaa Unger, mens hun sender meget bistre Blikke til den modstaaende Figur, et forfærdeligt Fabeldyr med brusende Vinger og vældigt Næb og et Par Forben med Rovfugleklør, mens Bagbenene har Hestehove. Det er en „*Grif*“. Begge Figurerne stammer sikkert fra det middelalderlige Værk „*Fysiologus*“ og sigter til den gamle Fortælling om Løvens Unger, der vækkes til Liv og faar Øjnene op ved, at Moderen aander paa dem og slikker dem; og under hendes Beskyttelse er

at fryde sig, men Englene sagde: lad os vente paa Dommen! Saa blev der stor Stilhed. Med et faldt et Guld-stykke ned fra Himlen ved Siden af Brødet, Skaalen sank, Djævlene flyede, og Englene udbrød i Sejrsraab.

Et lignende Emne er behandlet bl. a. i *Ballerup Kirke* i et Maleri fra Tiden omkring Aar 1500 og i *Aarhus Domkirke* fra omtrent samme Tid, kun at i disse Billeder en Sjæl ses i Vægtskaalen i Stedet for de gode Gerninger (se *Magnus Petersen: Kalkmalerier*, Side 15 og Side 84 og Tavle XXVII og XXXIX); to lignende Billeder med Sjæl i Vægtskaalen, men fra ældre Tid (Aar 1350 ligesom i Skamstrup Kirke) er fundet i *Risinge Kirke* i Østergötland og i *Floda Kirke* i Södermanland (Svenska Fornskrift-Sällskapet's Samlingar IV, 1 S. 20). I et svensk Haandskrift om „Gerningarnes vågskål“ sættes Udfaldet i Forbindelse med, at „den milde Mø Maria“ lagde sin Haand i Skaalen ¶med de gode Gerninger, saa de vejede mere end Synderne.

Forestillingen om Sjælens Vejning er ældgammel. Fremstillinger deraf findes baade paa gamle *græske* Vase-malerier, hvor Hermes har Mikael's Plads ved Vægten, og i den *ægyptiske* „Dødebog“, hvor Horus og Anubis besørger Sjælens Vejning paa Sandhedens Vægtskaal, mens Thot skriver Resultatet op paa sin Tavle, alt i Overværelse af 42 Bisiddere.

de i Sikkerhed for Griffen. Den kirkelige Anvendelse af disse Billeder er denne, at Gud giver sine smaa Liv og Aande og alle Ting og forsvarer dem mod Djævelens Angreb. Billederne er af stor og ejendommelig dekorativ Virkning, og deres Lige findes mig bekendt ikke i nogen anden dansk Kirke.

Paa den *sydlige Kappe* i dette Hvælvingsfag er der malet fire enkelte Skikkelser uden paaviselig indre Forbindelse: en skægget *St. Peter* med Nøgle, iklædt gul Kjortel og hvidgrøn Kappe; en *Biskop* med hvid Mitra, iført gul Overklædning og hvidgrøn Underklædning; i Haanden har han en Bispestav, der ender i et Vindrueblad; saa en nu utydelig, næsten aandeagtig fremtrædende *Laurentius* med Jernrist i Haanden; og endelig *en Mand med gylden Bispehue* (men Ansigtet ganske ødelagt, da man uden at ane hans Tilværelse jog Jernet, der bærer Prædikestolens Himmel, gennem Hvælvingskappen netop paa det Sted); han støtter sig med højre Haand til en Stav, der ender i en Dusk Egeblade, og løfter den behandskede venstre Haand.

Den øvrige dekorative Udsmykning af dette Hvælvingsfag vil tildels kunne ses af de her gengivne Billeder, hvad angaar Former og Linier. Farverne er rigt afvekslende og smukt sammenstillede. Forskellig Planteornamentik er benyttet; Akantus- og Palmetrunker, Træer og Blomster; Forsiderne af Gjord- og Skjoldbuer er malet som Marmor i mange lyse, brogede Farver. Hele Udsmykningsmaaden, baade hvad Figurer og Ornamentik angaar, viser tydelig, at Kalkmalerierne i Kirkens første og andet Hvælvingsfag stammer fra Tiden omkring Aar 1350.

Naar vi kommer ind i *tredje Hvælvingsfag*, møder os en hel anden Malemaade. Billederne her er fra en senere gotisk Tid, omkring Aar 1450. I Ribbernes Skæringspunkt er en stor Roset omgivet af Løvværksfrise og udenom den en Akantusranke. Med Rosetten som Midtpunkt er saa iøvrigt alle de mange Billeder ordnede i 2 Kredse, en højere og en lavere, adskilt ved røde Zigzaglinier. Nedadtil begrænses alle Billederne af en Akantusfrise i rødbrun Farve og for-

skelligt gotisk Bladværk samt paa Nord- og Sydvæggen en Slags Tæppefrise. Medens Billederne i forrige Hvælvingsfag stod frit og selvstændigt paa de ellers forholdsvis bare Kappesflader, er det, som om Opgaven i dette Hvælvingsfag har været ikke at levne en eneste tom Plads; hvor der ikke er Figurer eller Bygninger eller Blade, er der malet en Mængde Stjerner, saa det hele flygtig set gør Indtryk af et broget vævet Tæppe, som ganske skjuler Hvælvningernes Murværk.

„Et ejendommeligt Stykke Middelalder i Billeder“, saaledes betegnede Maler Eigil Rothe det straks ved sin første Indberetning derom, og han føjede til, at Billedrækkerne paa udpræget Maade gik ind som Led i en særlig Gruppe sjællandske Kalkmalerier fra Midten af 15. Aarhundrede, der har sine ganske bestemte Karaktertræk, ligesom han betonedede, at et nærmere Studium deraf vilde bidrage væsentlig til Overblik over hele vort middelalderlige Kalkmaleri.

Hvad Emnerne angaar, er der en rød Traad gennem alle Fremstillingerne i dette Hvælvingsfag: Frelseren, som fødtes til Verden, skal tilbedes og æres af Mennesker baade i deres Liv og ved deres Død; hvor store Trængsler og Lidelser end Jesu Fjender vil paaføre hans Disciple, er de under Herrens velsignende Haand og bevares tro til Døden.

I den nordlige Hvælvingskappe ses i øverste Kreds: *Bebudelsen* til den knælende Maria, hvem Englen hilser med *ave gracia* „hil dig — Naade“); dernæst *Besøget* hos Elisabeth (Maria som Jomfru med løst Haar, Elisabeth med Koneklæde); dernæst *Maria knælende foran det lille nyfødte Barn*, som ligger, kun klædt i Solstraaler, nøgent paa et grønt Tæppe, mens Okse og Æsel staar ved Krybben og ser til.

I underste Kreds kommer efter hinanden ridende

de hellige tre Konger, en ung og skægløs paa hvid Hest, en midaldrende med brunt Haar og Skæg paa rød Hest, og en gammel med graat Haar og Skæg paa en Graaskimmel; hver af dem har i venstre Haand en stor vasselignende Opsats, der maa tænkes som Gemme for Gaverne til Barnet. Udenfor et Borgtaarn længst til højre og med Armene høfligt hilsende korslagt over Brystet ses en fjerde Konge (*Herodes*).

Mellem Bueslagene, der adskiller Billederne, er malet Englehoveder.

Under Hvælvingskappen paa selve Murvæggen var et Billede af Kongerne, som ofrede Barnet deres Gaver; men dette Billede kunde ikke bevares (lige saa lidt som tilsvarende Billeder, bl. a. af den hellige Sebastian, paa Sydveggen); dertil var Muren ikke i sin Tid behandlet omhyggeligt nok, inden Malerierne blev udført.

Paa *den østlige Kappe* ses i øverste Kreds nogle Billeder, som er en stor Sjældenhed, og hvis Betydning jeg først efter lange Undersøgelser kunde faa fastslaaet. Intet tilsvarende kunde paavises nogetsteds herhjemme. Længst til venstre en *Barselstue*. En fornem Kvinde med Matroneklæde og Dronningekrone hviler paa en Seng, som dækkes af et meget stort og pragtfuldt Sengetæppe; Jordemoderen præsenterer det lille svøbte Barn for den kongelige Fader, som med udbredte Hænder er rede til at modtage det. Næste Billede: *en Amme knæler ned ved Vuggen*, men opdager til sin Forfærdelse en hæslig Skifting i Vuggen i Stedet for det rigtige Barn; dette har en Djævel taget i sine Arme og spaserer af Sted med det gennem Luften i Højde med et stort Træs Krone; paa den anden Side af et Højdedrag kommer en *Biskop* vandrende; han holder Bibelen i højre Haand, Korsstav i venstre, og har tredobbelt Pavekrone paa Hovedet. Længst til

højre ser man ham *døbe det lille Barn*, som nøgent og med Glorie om Hovedet holdes af en Diakon over en Døbefont, medens en anden Diakon staar bagved Biskoppen.

Da Billedrækken nedenunder omhandlede Laurentius' Historie, laa det nær at formode, at den øverste Billedrække ogsaa paa en eller anden Maade maatte have Tilknytning til Laurentius. Gaadens Løsning fandt jeg ved at gennemgaa „*Ett forn-svenskt Legendarium*“, udgivet af *George Stephens* efter gamle Haandskrifter, Stockholm 1847, hvori bl. a. „*Sagan om Sankt Stephanus*“. Der fortælles heri, at Kejserens Datter Eudoxia var syg og kun kunde faa Helbredelse, hvis den hellige Stefans Ben førtes til Rom. Romerne hentede Sankt Stefans Levninger og vilde føre dem til Kirken *S. Pietro in Vincoli*; men Stefan vilde hvile nær Sankt Laurentius. Da man saa førte ham derhen, kom Eudoxia til og blev helbredet. Om selve

Gravlæggelsen fortæller Legenden naivt rørende følgende: „Da de aabnede Sankt Laurentii „Skrin“, favnede Laurentius kærligt sin Ven Stefan og flyttede sig lidt i Kisten hen mod den anden Side og gav Stefan Sengerum høs sig“ — og saa sluttes der: „salig er du, Rom, som har baade Stefan fra Jerusalem og Laurentius fra Spanien i een Grav, ja, i een Kiste“.

Saaledes knyttedes der for Oldkirkens og Middelalderens Bevidsthed en Forbindelse mellem disse to Martyrer, Stefan og Laurentius, skønt der laa over 200 Aar mellem deres Levetid. Og nu viser det sig ogsaa, at de gaadefulde Billeder svarer til, hvad der i det svenske Legendarium fortælles om Stefans Ungdom efter et Pergamentshaandskrift fra den hellige Birgittes Kloster i *Vadstena*, hvor det blev skrevet Aar 1503*).

De rige og fornemme Ægtefolk, *Simon* og *Perpetua*, fik som Svar paa deres Bønner en Søn. Da han blev født, hørtes Røsten af en Engel, som sagde, at Drengen skulde kaldes *Stefanus* (det græske Ord for Krans), og ligesom Abel var den første Martyr i det gamle Testamente, skulde Stefanus blive det i det nye. Nu da Drengen var født, kom Djævelen en Nat lønlig og tog ham ud af Vuggen og lagde et Afgudsbillede af Sten i Stedet. Djævelen bar Drengen ud til Havet for at drukne ham. Men Gud, „som ikke svigter nogen, der haaber paa ham“, vilde ikke tilstede det,

*) Haandskriftet findes nu i Linkøping. Stedet begynder saaledes: „*Hær æpther skriffwas aff tæs helga herrans sancte staffans föslo oc wngdoms oppbørian*“ — og da det maaske kan interessere en og anden at se en Prøve af Sproget den Gang, afskriver jeg de første Linier: „*Thz war i ierwsalem en friboren man oc riker, symon aat nampne, fødher i anthiochia mz sinne hwstru som kallades perpetua. Tæssen leffdo æpther moysy lagom . . .*“

men tvang Djævelen til at lægge Drengen i Trajans Rige udenfor den græske Biskops Port. Da Biskoppen om Morgenen hørte Drengens Røst, troede han først, at det var et Spøgelse; under from Bøn nærmer han sig, ser Barnet og siger med hjertelig Glæde: „Jeg takker dig, Gud, at du har givet mig en Søn uden Synd.“ Saa navngiver han ham Natanael („Guds Gave“) og opfostrer ham og lærer ham Loven, saa ingen overgik ham i Kundskab. Videre fortælles, hvorledes en Engel en Nat aabenbarer for Stefan (Natanael), hvem der var hans Forældre, og hvorledes de sørgede over Tabet af ham. Saa rejser han med den græske Biskops Tilladelse til sit Hjem, brænder Afgudsbilledet, som Djævelen havde lagt i Vuggen, kommer i Skole hos „Doktor“ Gamaliel, hvor han bl. a. træffer Paulus, bliver saa af Filip ført til Kristus og bliver hans Discipel, prædiker efter Kristi Opstandelse flere Steder, bliver Diakon i Jerusalem — — og saa slutter denne Ungdomshistorie med disse Ord: *„Oc swa ær hær nw sakt aff tæssens helga herians wngdom, æn huilken en som mera wil aff honom wetha tha ganghe til apostla bokenna“* (∴: Apost. Gern. 6—7 Kap.).

Trods enkelte Afvigelser fra Fortællingen — i hvert Fald som den foreligger i den svenske Tekst — kan der ikke være Tvivl om, at Maleren har villet gengive Hovedpunkterne af Stefans Ungdomshistorie. Og fra Stefan, den første og berømteste kristne Diakon og Martyr, gøres saa Overgangen til de følgende Billeder, der fortæller os om *Pave Sixtus' og Diakonen Laurentius' Martyrdød* og hvad mere dermed staar i Forbindelse. Det er et Stykke af Oldkirkens Historie i Midten af 3. Aarhundrede, som føres frem for os. Kristendommen havde den Gang vundet betydelig Udbredelse i Rom; man har beregnet, at Menigheden

maaske kunde tælle o. 50,000 Medlemmer, eller en Tyvendedel af hele Roms Folkemængde; bl. a. var der 7 Overdiakoner som Ledere af Fattigforsørgelsen. Ogsaa ved Hoffet var der mange Kristne. Saa udstedte Kejser *Decius* i Aaret 250 en Befaling om at fornægte Kristus og ofre til Roms gamle Guder; og rundt om i Kejserriget blev snart især Biskopper og Præster forfulgt og dræbt. De følgende Kejsere *Gal-lus* og *Valerianus* gik videre i samme Spor. I Aaret 258 kom Valerians Edikt, at alle Bisper, Præster og Diakoner straks skulde henrettes. De kristne romerske Riddere skulde miste deres Ejendom, og hvis de alligevel ikke vilde fornægte Kristus, skulde ogsaa de straffes med Døden. Fornemme kristne Kvinder og Hoffolk skulde landsforvises. I Henhold hertil blev Roms Biskop *Sixtus 2.* fanget og dræbt. Da han skulde gaa Døden i Møde, sagde Diakonen *Laurentius*: „Hvor gaar du hen, min Fader, uden din Søn? Hvor iler du hen, hellige Præst, uden din Diakon? Du plejede jo aldrig at frembære Ofret (Nadveren) uden en Medhjælper. Den, du har betroet Indvielsen af Herrens Blod, den, som i Fællesskab med dig har maattet udføre Nadverhandlingen, nægter du at udgyde Blodet i Fællesskab med dig.“ *Laurentius* ønskede altsaa at følge sin Biskop i Døden. *Sixtus* svarede, at det skulde han ogsaa faa Lov til om 3 Dage; men først skulde han uddele alt Kirkens Sølv og Guld til fattige Folk. Saa blev *Sixtus* halshugget og *Laurentius* fængslet af Øvrigheden, for at han kunde blive tvunget til at udlevere Kirkens Formue. Men da var det, at han pegede paa Menighedens fattige og sagde: se, der er Kirkens Skatte! Efter mange forskellige Pinsler blev tilsidst *Laurentius* levende brændt.

Af denne historiske Kærne er saa efterhaanden

Legendedigtningens mangegreneede frodige Træ vokset op. Efter gamle svenske Haandskrifter fra o. 1350 har Stephens gengivet de forskellige Sagn, og da det maa antages at være den Form for Fortællingerne, som har været mest yndet og kendt her i Norden, lægger jeg dem til Grund ved Fortolkningen af Billederne, som nu skal omtales.

I *søndre Hvælvingsskappes* øverste Billedkreds ses to Fremstillinger: 4 uvæbnede Mænd fører Paven frem for Kejseren, der sidder paa sin Trone i prægtig Dragt med Sværd og Liliescepter i Haand. I det andet Billede har Kejseren aflagt sin Kejserkaabe og gaar ud at se paa, hvorledes Bødler hugger Hovedet af Paven; det afhuggede Hovede ligger paa Jorden — stadig med Pavekronen paa — og Ansigtsudtrykket er salig smilende; Guds velsignende Haand er udrakt fra Skyen derover.

I nederste Billedkreds, baade i østlige og sydlige Kappe, er der ialt *otte Billeder af Laurentius Martyrium*: 1. To væbnede Krigsknægte puffer Laurentius (i Diakonragt) frem for Kejseren, der sidder paa Tronen med Liliescepter i Haand; 2. Laurentius uddeler Gaver til de fattige; 3. Laurentius forhøres atter af Kejseren, hvem han forklarer, hvad der er Kirkens Skatte, de fattige tog Pengene med til Himlen; 4. Laurentius er afklædt bunden til en Søjle, en Bøddel slaar ham med Ris, en anden hudfletter hans blodige Krop med en trestrengt Svøbe, mens Kejseren med Sværd i Haand nyder Skuespillet; Laurentius har Smil paa Ansigtet; over hans Hoved ses Guds velsignende Haand; 5. en ung uvæbnet Mand med ædelt Ansigt fører Laurentius ind i Fangeborgen; 6. to Bødler slaar Laurentius med svære Køller, efter at de har trukket hans Klæder op over hans Hoved; 7. to andre Bødler har stillet den

mishandlede, nu helt afklædte Mand i en Tønde og overhælder ham med Olie af store Øseskeer; 8. Laurentius ligger over Ilden paa en Jernrist, to Bødler vender med Forke hans Legeme, Kejseren med Sværd i Haand ser til.

Herefter følger saa 6 Billeder, 3 i hver Kreds, paa *den vestlige Hvalvingskappe*; Forklaringen til dem maa søges i, hvad Legenden véd at fortælle i Tilknytning til Laurentius' Martyrium.

Den Mand, som satte Laurentius i Fængsel, var en kongelig Foged, *Hippolyt* (eller Ypolit). Han saa først med Undren Laurentius helbrede en blind Fange. Og da han gentog Kejsereens Begæring til Laurentius om at faa Kirkens Skatte at se, svarede Laurentius: vil du blive Kristen, saa skal jeg vise dig herlige Skatte; og saa længe prædikede Laurentius for Hippolyt, at denne lod sig kristne ved Daab. Han var ogsaa villig til at bekende sin Kristendom for Verden; men Laurentius bad ham vente lidt og nøjes med at hylde Kristus i sit Hjerte, indtil han blev kaldet til at dø for Kristus. Ogsaa en Ridder ved Navn *Romanus*, som saa Laurentius taalmodig lide, kom til Troen i samme Stund og bad om Daab; han bar selv Vand ind i Fængslet, som Hippolyt vogtede, faldt Laurentius til Fode og modtog Døbelse af ham. Da Kejseren fik det at vide, lod han Romanus piske og halshugge.

Om Hippolyt fortælles videre, hvorledes han var Vidne til Laurentius' Død*) paa Jernristen og derefter

*) Det er her, der berettes om den mærkelige Samtale mellem Laurentius og hans Plageaand Valerian: Laurentius siger: „Vide skal du, elendige, at din Ild gør mig sval, men brænde skal din Sjæl evindeligt; thi Herren véd, at jeg fornægter ej hans Navn; jeg gaar Jesus Kristus i Møde, og selv om jeg steges her, takker og lover jeg Gud . . .“.

sørgede for, at Liget blev jordet med Ære. Da Kejsere-
ren bebrejdede ham denne Deltagelse, svarede Hippo-
lyt, at han havde handlet som god kristen Mand. Saa
raabte Kejseren, som han var gal, og lod Tænderne
slaa ind i Munden paa ham og bød ham ofre til
Guderne, ellers skulde han miste Livet ligesom Lau-
rentius. Hippolyt svarede, at han vilde være salig,
om han maatte lide Martyrium som Laurentius. Saa
lod Kejseren sine Bødler hænge ham op og flaa Kødet
af hans Krop med Jernhager. Men Hippolyt vedblev
at bekende, han var Kristen. Saa lod Kejseren ham
atter klæde i Ridderdragt og tilbød ham sit Venskab,
om han vilde lyde. Hippolyt svarede, at han var Guds
Ridder, ikke anden Mands. Da Kejseren fik at vide,
at hele Hippolyts Husstand var gaaet over til Kristen-
dommen, vilde han tvinge dem til at ofre. Paa alles
Vegne svarede Moderen *Concordia*, at de vilde hellere
dø ærligt med deres Husbond end leve uærligt. Saa
blev de alle dræbt. Men Hippolyt lod han binde ved
Fødderne til „utamme“ Heste, som blev drevet hen,
hvor Torn og Tidsel voksede, indtil Hippolyt opgav
sin Aand i Guds Hænder. —

Af de 6 Billeder paa den vestlige Hvælvingskappe
har man heri Forklaringen til de fire: 1. En Mand i
verdslig Dragt (Romanus) føres af en væbnet Knægt
frem for Kejseren med Sværd i Haand. 2. I Kejsere-
ns Paasyn flænses et Par Bødler med Jernkroge i en
nøgen Mandskrop (Hippolyts). 3. En Mand i verdslig
Dragt (Romanus) halshugges med Sværd, mens Kejse-
ren med glædestraalende Ansigt ser til. 4. En Mand

og han følger til (man kunde næsten sige: med Galgen-
humor): „Den ene Side har du nu stegt, vend Braden
og æd den Del, som er stegt!“

(Hippolyt) i lignende Dragt som der, hvor Laurentius førtes i Fængsel, slæbes bunden ved Fødderne til to Heste hen over ujævn Jord.*)

Tilbage er endnu kun to Billeder til venstre i nederste Kreds. En Kvinde med hvidt Hovedklæde og bøjlet Krone føres af to Knægte frem for en Fyrste (Kejser), der bærer Sværd og Liliescepter. I næste Billede halshugges Kvinden med Sværd af en Bøddel, mens Herrens Haand velsignende rækkes ned mod hende.

Det er et Billede af *Kerilla*, Kejserinde Trifonias Datter.

Legenden lader baade Decius og Valerian dø under skrækkelige Pinsler af Djævelen som Straf for Drabet paa Martyrerne (i Virkeligheden blev Kejser Valerian fangen paa et Krigstog i Persien, og Perserne gemte i lange Tider i et af deres Ildtempler den afflaaede Hud af denne Kejser, der havde ladet saa mange Martyrer hudflette). Og der fortælles videre,

*) Forøvrigt er det mærkelige Veje, ad hvilke Legendedigtningen er gaaet, da den samlede sammen til Skildringen af Hippolyts Martyrium og hans Død bag de vilde Heste. Den *historiske Hippolyt* var en overordentlig lærd og nidkær romersk Præst og senere Landbiskop, som i Aaret 235 blev forvist af Kejseren til Sardinien's vilde og usunde Kyst og antagelig døde der 237, altsaa en Snes Aar før Sixtus' og Laurentius' Død. Men halvandet Hundrede Aar efter omtalte Pave *Damasus* ham, tildels fejlagtigt, i en Indskrift, og dette sammenvævedes i Tidens Løb med Billeder og Sagn om den gamle græske Konge *Theseus' Søn Hippolyt*, som kom af Dage ved, at hans Heste, skræmte af et Søuhyre, løb løbsk og slæbte ham til Døde. — Nogle til Skamstrup Kirkes Billeder af Sixtus, Laurentius og Hippolyt svarende findes ogsaa i *Draaby* Kirke fra o. 1460.

at Kejserinde Trifonia tog sig det saa nær, at hun døde efter dog to Dage forinden at være bleven døbt. Den nye Kejser forlangte, at Datteren Kerilla skulde ofre til Guderne; men hun holdt fast ved Troen, og saa lod Kejseren hende halshugge — „og 47 Riddere og deres Fruer med hende“. —

Ja, Martyrernes Blod blev Kirkens Udsæd! Sixtus og Laurentius fik mange Efterfølgere. Men mest lyste dog Laurentius' Navn, de fattiges trofaste Ven, der smilede i Døden. Mangfoldige Kirker rundt om i Kristenheden er indviede til ham (i Rom alene otte); her i Norden husker vi jo særlig Lunds Domkirke. Men ogsaa Skamstrups Nabokirke mod Øst, Ondløse, var en Laurentiuskirke. Og hvem véd Tallet paa hver Laurits eller Laust eller Lars, som er opkaldt efter ham? Svarende dertil er Billeder af hans Liv og Død fremstillet i mange af vore danske Kirker, saa vidt jeg har kunnet se i mindst en Snes; og deriblandt Skamstrup Kirke med ni Laurentiusbilleder. Og Folket fejrede ikke blot „Larsmesse“ den 10. August; men naar Stjernesked-Regnen faldt i Augustnatten, kaldte man det jo Laurentius' Taarer.

I *det østligste Hvælvingsfag* (Koret) er der nu kun et eneste Billede paa den østlige Væg synligt; det staar, som da det blev afdækket, og er ikke istandsat. Det forestiller *Kvinden med Barnet i Favn*; hun træder med sin Fod paa Halvmaanen og er helt omgivet af Solstraler (Johs. Aab. 12) og har en Krans af Stjerner over Hovedet*). Ved hendes Side staar en Engel og svinger et gyldent Røgelsekar.

*) Samme Emne i Herlev Kirke (nu overhvidtet) og i Ballestrup og i Roskilde Domkirke, alle noget yngre (Tiden 1480—1510) end i Skamstrup.

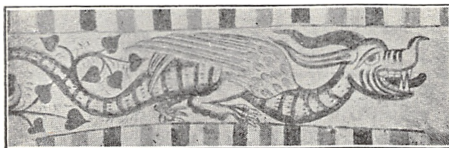
I *Østkappen* lige over Alteret saas et temmelig ødelagt Billede af *Kristus* i Herligheden med Skriftbaand: *Ego sum alpha et o*, og Evangelisternes Symboler. Endvidere længst mod Syd paa den *østlige Væg* et Billede af Ridder *Martin*, som deler sin Kappe*) med en frysende fattig Mand (meget ødelagt).

I *søndre Kappe* var der foroven *Adam og Eva* i Paradis med Skriftbaand: *hic introducit deus eos in paradysum et monstrat eis fructum hoc est lignum vitæ*; forneden 1) *Skabelsen* med Skriftbaand: *hic deus creavit ada*, 2) *Syndefaldet*.

I *vestlige Kappe*: Uddrivelsen af Paradis m. m.

I *nordlige Kappe*: Sankt *Jørgen* i Kamp med Dragen.**)

Medens der i de forrige Hvælvinger slet ingen Skriftbaand fandtes (med Undtagelse af *ave gratia* ved Bebudelsen), var der altsaa her i Korhvælvingen de fra andre Kiker kendte sædvanlige Skriftbaand til Forklaring af Billederne.***) Maler Eigil Rothe har henvist bl. a. til Malerierne i *Lynge Kirkes* Korhvælving (Lynge-Frederiksborg Herred) som baade i Indhold og Udførelse nogenlunde svarende til Skamstrup Kirkes.

Endnu maa omtales Udsmykningen af Underfladen af *Buen mellem Skib og Taarn*. Der er fremstillet to meget karakterfulde og dekorative *Drager*, røde med graa Vinger og Gabene

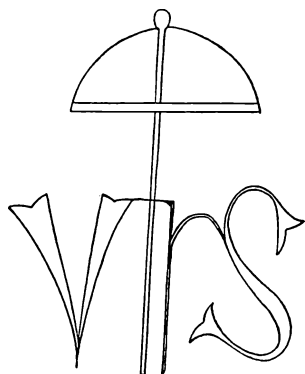
*) Sml. Sankt Mortens (Martins) Kirke i *Næstved* (Aar 1470).

***) Sml. Billeder i *Tudse, Ballerup og Fakse* Kirker.

****) Sml. Magnus Petersens Beskrivelse af Malerierne i *Vallensbæk* Kirke (fra Aar 1470), hvoraf flere synes ganske at have svaret til Skamstrup Kirkes yngre Billeder.

vendt mod hinanden; deres Haler løber ud i et Ornament af hjerteformede Blade. Disse skrækindjagende Dørvogtere er lidt i Familie med, hvad der ses i Korbuen i Nabokirken i Jyderup, formodentlig malet 1435, medens Skamstrup Dragerne snarere er fra 1470. Paa Muren i Nærheden har Maleren anbragt sit Malermærke, sine Forbogstaver med en Armbrøst midt imellem.

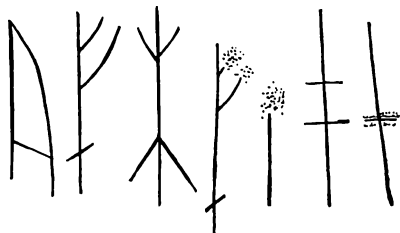
Ogsaa ude i *Vaabehuset* fandt jeg et Kalkmaleri udført paa Kirkens oprindelige Ydermur, lidt Vest for Indgangsdøren. Det kunde være malet omtrent 1470

og viser, hvad ogsaa andet tyder paa, at *Vaabehuset* har været bygget den Gang. Desværre var Murens Kalkpuds saa medtaget, at det ikke var muligt at bevare Billedet, som ellers kunde have været en god Paamindelse for Kirkegængere lige der ved Døren, hvor nu Fattigbøsserne er anbragt. Det forestillede „*Lykkehjulet*“, som i forskellig Form kendes fra 7—8 andre danske Kirker; særlig lignede dette Billede i høj Grad det i Magnus Petersens Kalkmalerier, Tavle XXXI, 3, gengivne Billede fra *Thingsted Kirke*. Ved Hjulets venstre Side stiger en ung Mand til Vejs (*regnabo*, jeg vil være Herre); øverst sidder en i Herlighed og Glæde (*regno*, jeg er Herre); paa højre Side styrter en hovedkulds ned (*regnavi*, jeg har været Herre), og under Hjulet ligger en gammel Mand nøgen og saaret paa Landevejen, og paa Skriftbaandet læses:

sum sine regno sic transit gloria mundi (jeg er uden Herremagt, saadan forgaar Verdens Herlighed).

Ogsaa en anden Mærkelighed fandt jeg, og den kan ses endnu. Det er en *Runeindskrift*, ridset med Kniv i den faste gamle Kalkpuds paa den indvendige Side af Skibets Nordmur, tæt Vest for Kvindeindgangen (som nu er tilmuret). Det er sammenslyngede Runer, hvis Form tyder paa Tiden efter Aar 1300. Jeg har forelagt Indskriften for vor første sagkyndige paa dette Omraade, Professor Wimmer; men han har erklæret

sig ude af Stand til at tyde Meningen. Dermed er det givet, at Runerne ikke indeholder nogen Bøn, Velsignelsesønske eller lignende, men blot er

Forbogstaver til Navne. Og da adskilligt synes mig at tyde paa, at det ikke er lærde Folk, men Læg-mænd, der har indridset dem, formoder jeg, at det er de Murere, som har indbygget de ældste Hvælvinger i Kirken, der har villet forevige sig paa denne Maade. Runerne indeholder, saa vidt jeg kan læse dem, følgende Bogstaver: NV FÆ MR FÆ I Ø E. Men nu kan andre jo prøve deres Skarpsindighed paa dem!

Til Slutning paa Beskrivelsen af Kirkens Indre skal nu meddeles noget om dens Inventar.

Prædikestolen er et Renæssance-Arbejde, udskaaet i Egetræ. Den staar nu i graa Farve og Guld; tidligere har Farven været rød; Grunden, hvorpaa Indskrifternes i Træet udskaarne Bogstaver staar, er for Tiden sort, men har før ogsaa været rød. Prædikestolens Sider optages af 2 Rækker portalformede Felter, 6 i hver

Række, indbyrdes adskilte ved riflede Pilastre. I Hjørnerne foroven i Felterne er der Kerubhoveder. Ogsaa Prædikestolens Dør har portalformede Felter, riflede Pilastre og Kerubhoveder. Paa Døren er der foroven et Skjold med Indskrift $\begin{matrix} I & H & S \\ & 1591 & \end{matrix}$ og længere nede et andet med Indskriften $\begin{matrix} A & H \\ & X \end{matrix}$. Paa selve Prædikestolen er der Indskrifter i 3 Rækker helt rundt. Øverst: SALIGERE ALE DE SOM HØRE GVDS ORD OG BEVARE DET WDI GODE HIERTE. LVCÆ 8.*) Midt paa: OVES MEÆ VOCEM MEAM AVDIVNT ET EGO COGNOSCO EAS ET SEQVNTVRME ET EGO VITAM ÆTERNAM DO EIS. IOH X.***) Nederst staar (idet jeg her ligesom i den latinske Tekst opløser de benyttede Forkortelser): ANNO DOMINI 1591 LOD NIELS LAVRITZØN I SKAMSTROP OC OLVF MOGENSØN I SYVENDKIØB BEREDE DENNE PRÆDIKESTOEL. HER MORTEN ANDERSØN SCHAWBO SOGNEPREST. Vi faar saaledes fuld Besked baade om Præstens og Kirkeværgernes Navne i det Aar, da Prædikestolen blev bygget op — efter Biskop Peder Palladius' Anvisning i Visitatsbogen et halvt Hundrede Aar tidligere: „Prædickestolen skal være opbygget ved den søndre side i kircken, offuen offuer alle andre stole, Guds salige ord til heder oc ære, op til it vindue, sognepresten til gode om vinteren, oc besynderlige naar hans øyne de falme oc dummis“.

Prædikestolens Himmel er af nyere Arbejde, syvkantet og med à la grecque-Ornament langs Siden; den

*) Skriftsproget er en fri S sammensætning af Luk. 8,15 og 11,28.

**) „Mine Faar høre min Røst, og jeg kender dem, og de følge mig, og jeg giver dem det evige Liv“. Johs. 10.

synes udført sidst i 18. Aarh. samtidig med Sidedørene ved Alteret, som den ligner i Stil.

Døbefonten er af Granit, Diameter 0,81 M. og Højde over Gulvet ligeledes 0,81 M., men Gulvet skjuler en Del af dens Fodstykke, som er prydet med lodrette Stave og Slangeslyngninger; midt paa Foden er en bred Ring og noget fra Kummens Overkant en smallere Ring. Fonten staar op mod Korets nordlige Væg. Lige overfor paa Sydvæggen er *en gammel Degnestol*, prydet med udskaaret Arbejde i gotisk Stil. Dens Forparti er et dobbelt Skab, i hvis Døre endnu de gamle Laase og det meste af det gamle Beslag findes. — Af Kirkens Stolestader er der kun ved de øverste noget mærkeligt. *Herskabsstolen* paa Kvindesiden har Dør med portalformet Dekoration med flade, riflede Sidepilastre; Sidesykkerne har foroven runde Felter; i det ene findes et Vaabenskjold med Skraabjælke og to Løver skraat for hinanden og derunder F A R K (∩: Fru Anna Rosenkrands); i det andet Felt et Muslingeornament over et Kerubhoved og derunder Aarstallet 1584. Stolen lige overfor paa Mandssiden har ligeledes paa Sidesykkerne runde Felter med Muslingeornament over et Kerubhoved; derover et sammenslynget AG og et sammenslynget ARK.

Alterpartiet er et nyere Arbejde i jonisk-attisk Stil. Midtpartiet er en Niche, hvori der er opsat en Gengivelse af Thorvaldsens *Kristus*, 1,25 Meter høj, støbt i Zink og hvidmalet; den ser godt ud mod Nichens mørkrøde Baggrund. Paa Siderne er der flade riflede forgyldte Pilastre og foran dem svære riflede joniske Søjler. Foroven fremspringende Frontispice med Kors i Toppen. Paa Siderne af Alteret to ens Døre med kvadreret Tremmeværk i de øverste Fyldinger og foroven prydede med Frontispice, udskaaren Guirlande og

à la grecque-Ornament. Hele Partiet staar i graa Farve (før rød) med Guld. Af den gamle middelalderlige Altertavle er der ikke Spor tilbage. *Alterbilledet* fra forrige Aarhundredes Begyndelse, malet paa Lærred af Høyer, hænger nu paa Korets Nordvæg. *Alterkalken*, af Sølv, er udmærket godt Rococcoarbejde med drevne Ornamenter paa Bæger, Mellemstykke og Fod. *Alterstagerne* er af Malm, lidt forskellige baade i Højde (0,45 og 0,47 M.) og Form.

I Korets Væg Syd for Alteret er indmuret en *Stenplade*, som fortæller om de 3 Smaabørn, som fødtes Præsten Niels *Wandstad* og hans Hustru Magdalene Paulsdatter, men døde i spæd Alder og blev stedt til Hvile der i Koret. Indskriften er saalydende:

D. O. M. S.

PARENTIBVS HONESTIS ET REVERENDIS
M. NIC. WANDSTAD LOCI PASTORE
ET MAGDALENA PAVLI F CONIVGE

ANDREAS	PROGNATI	10. IVL. 1666
BIRGITTA	WANDSTAD	6. NOV. 1668
DORTHEA		5. IVN. 1671

DENATI AVTEM ILLE 8. APRIL 1667
ISTA 21. NOV. 1668 HÆC 2. IVL. 1671
HIC INFRA QUIETI DATI VITAM
ÆTERNAM RESVRRECTVRI
EXPECTANT

Paa Nordvæggen ved Herskabsstolen er indsat en større *Stentavle* (0,82 M. høj, 1 M. bred) prydet med buet Ramme og Muslingeornament; den har følgende Indskrift:

Her under denne
 liige overfor liigende Steen Hviiler
 salig CANCELLIE-Raad
 HENRICH HANSEN HOLM
 først REGIMENTS QVARTEER MESTER
 i 26 Aar, siden CASSERER ved den
 Kongelige uld MANUFACTVR
 i 9 Aar, fød den 8de November 1678
 og død den 22de Augusti 1745
 Her i SKAMSTRVP
 udi hands Alders 67 Aar.

Paa Ligstenen, som laa i Kirkens Midtgang, fortaltes — foruden omtrent det samme, som læstes paa Tavlen, at denne Kongelig Majestæts virkelige Kancelli-raad havde været gift første Gang med Augusta Blau-chain og anden Gang med Johanne Catharine von Enden. Denne Sten er nu taget op og opstillet udenfor Taarnet ligesom tvende andre, hvoraf den ene er Gravsten over „den salige Pige Dorte Nielsdatter, som var barnefødt i Buttrup Præstegaard og døde i Skamstrup 1669“; den anden, som er aflang, smallest ved Fodenden, kan ikke tydes mere; der har bl. a. staaet et Vers: „Her ligger Been oc Kiød i Iordens kaalde Skiød —“.

Forøvrigt staar der i en Kælder under Korgulvet en halv Snes Trækister med hentørrede Lig, der synes at være „lagt paa Straa“ i Bynke og Malurt og lignende stærke Sager; men jeg har ikke haft Lejlighed til at faa dem nærmere undersøgt.

Kirkens *Orgel*, der oprindeligt blev opsat i 1838 (med Inskription: 20. Juni 1788), blev repareret i 1908 og derefter i 1910 paa Menighedens Bekostning ombygget, saaledes at der indsattes et Par nye 8 Fods Stemmer i Stedet for nogle gamle skrigende 2 og $2\frac{2}{3}$

Fods Stemmer. Nu er det efter Landsbyforhold ret tilfredsstillende.

En ældre Ovn, der til Tider virkede som en Vulkan i Udbrud og fra Hatten spyede Røg og Ild og Aske ud i Kirkerummet, blev i 1909 erstattet med et godt nyt *Varmeapparat*. Den gamles Fjernelse var bl. a. af Nationalmuseet sat som Betingelse for, at man vilde restaurere Kalkmalerierne.

Endelig maa nævnes, at der i 1898 skænkedes til Kirken et smukt og vellignende *Oliemaleri af gamle Pastor Borup*, malet af hans Svigersøn Luplau-Janssen; det hænger nu paa Væggen lige overfor Prædikestolen. Pastor Julius Theodor Borup var Sognepræst her i 40 Aar. Han holdt sin Afskedsprædiken 1. Januar 1898, samme Dag han fyldte 84 Aar; han døde i København 11. Marts 1904, men blev begravet paa Skamstrup Kirkegaard ved sin tidligere afdøde Hustrus Side; hun var en Søster til den kendte Forstander for Vallekilde Højskole, Ernst Trier. En meget naturlig-stilfuld Mindesten over dem er indmuret i Kirkegaardsmuren, som er Grænseskel mod Præstegaardshaven.

Lidt Øst for Borups Grav er Stedet, hvor Grundtvigs trofaste Ungdomsven *Povl Dons* blev begravet i April Maaned 1843. Povl Dons var Svigerfader til den daværende Sognepræst i Skamstrup Nicolai Seidelin Bøgh. Mærkelig nok blev Povl Dons' Grav ikke fredet, men senere taget i Brug af Skolelærerfamilien. Jeg tænker dog, der skal blive sat en Mindesten i Kirkegaardsmuren over denne Mand, hvem Grundtvig skrev det smukke Mindedig om, der begynder saaledes:

„Blomster alle maa henvise,
 hvor i Støv de fæste Rod,
 og selv varmest Jord maa isne
 under Vinter-Jettens Fod;

derfor visned, isned, døde
han, som i sin Morgenrøde
var en Blomst med Luekalk!“

Aaret efter Povl Dons' Død kom Grundtvig som en syg og aandelig nedbrudt Mand her til Egnen og fandt Trøst og Fred hos Gunni Busck i Bjergby Præstegaard. Om han fik besøgt Vennens Grav, véd jeg ikke; men underligt skulde det være, om ikke hans Tanker tit fløj til Skamstrup Kirkegaard, hvor Vennen hvilede, kun en Mil fra Bjergby.

I Tidernes Løb, alt som Folkemængden steg, blev Kirkegaarden for lille. Den fik en mindre Udvidelse i 1882, en betydelig og smuk Udvidelse i 1912, og ved denne Lejlighed tillige en ny Port i Øst med aftrappet muret Bue over. Saavel i den sydlige Portpille her som i den gamle Kirkegaardsports Pille (der ommuredes 1908) blev der indmuret en forsegleet Flaske med Beretning om Arbejdet. Gid det maa vare mange Aar, inden disse Flasker kommer for Dagens Lys!

Da den gamle Hovedindgangs-Port blev ommuret, fik jeg Lejlighed til at undersøge en firkantet Sten, der sad midt i Portbuen, og hvis Indskrift længe havde været en Gaade. Efter at den var omhyggelig rensed for Kalklagene, som i Aarenes Løb havde dækket den, fik jeg den anbragt i skarpt Sidelys og fotograferede den. Efter megen Møje lykkedes det omsider at tyde Indskriften, der viste sig at bringe Bud fra de store Dage, da Kong Frederik den Tredje havde erhvervet sig de vidtstrakte Besiddelser paa disse Egne, Kongsdal og Frydendal. Indskriften lyder:

Q: D. B. V.
 MAGNI REGIS FREDERICI 3
 PIA INDULGENTIA
 GEWALDI A PARSBERG REGIS IN
 FRYDENDAL PRÆFECTI PROMPTA
 JUVANTE INDUSTRIA
 SOLLICITANTE M. N. WANDSTAD
 LOCI PASTORE
 RESTAVRATAM COEMETERII HVIVS
 CORONAM FELICITER CLAVDO
 MDCLXX.

Det er udlagt: „Gud vende det til det gode! Med den store Konge Frederik den Tredjes naadige Tilladelse og med beredvillig og ivrig Hjælp af Enevold Parsberg, Kongens Lensmand paa Frydendal, og under Omsorg af Stedets Præst Magister Niels Wandstad lukker jeg lykkelig denne Kirkegaards istandsatte Ringmur. 1670.“ —

Og med denne Beretning om, hvad den gamle Slutsten siger, slutter jeg nu min Beretning om Skamstrup Kirke, som siden 4. Februar 1910 er selvejende under Menighedsraadets Bestyrelse.

Kundby Bønder

i Bondebevægelsens første Kampaar.

Ved *J. P. Jensen*, Høng.

2. Hans Jensen.

I.

Navnet *Hans Jensen* har faaet en ærefuld Plads i den sjællandske Bondes Saga. Det var Gentoftbonden Hans Jensen, der i Stavnsbaandstiden gik i Spidsen for sit Sogns Bønder, da disse 1764 af den ældre Grev Bernstorff blev tilbudt Selvejendom, Hoveri-afløsning, Udskiftning af Jord og Udflytning af Gaarde. Hans Jensen blev den første Udflytterbonde i Danmark, idet han den 20. September 1766 flyttede ind i sin nye Gaard „Bjerregaarden“, der ved en udmærket Drift gav sin Ejer saa rigt et Udbytte, saa han allerede 1773 kunde ombytte den med Herregaarden „Løvegaard“ i Holbæk Amt. Denne Hans Jensen var et Kronskud blandt den Tids Bønder, tænksom og forstaaende som han var overfor alle gode Fremskridt. Ikke alene var han Mand hjemme, naar det gjaldt hans Gaard og Bedrift og hyggelige Husliv; men han var ogsaa Mand ude, naar det gjaldt Forholdet til Godsejeren eller Samtaler med den Tids betydeligste Mænd. Ved Læsning, Skrivning og Selvtænkning var han langt forud for sin Tids Bønder, hvorfor han og-

saa fik Tilnavnet „den lærde Bonde“. Han var, som der senere blev sagt, „en Pryd for sin Stand og til Hæder for sit Land, en sjælden og ædel Fremtoning blandt Datidens usle og vanslægtede Bønder“.

Men Hans Jensen var ogsaa Navnet paa den sjællandske Bonde, som Digteren Thomas Thaarup gjorde til sin Helt i Skuespillet „Høstgildet“, der første Gang opførtes paa Teatret 1790, da den bondevenlige og folkekære Kronprins Frederik og hans Brud holdt deres Indtog i København. Aldrig nogensinde før havde en Digter skrevet om sjællandsk Bondeliv, som Thomas Thaarup gjorde det i „Høstgildet“. I denne lyse, historiske Idyl fik vi, siger Grundtvig, et Vidnesbyrd om, at det danske Folkehjerte igen kom til Orde hos Skjaldene. Det idylliske Bondeliv, der her blev oprullet, viste os den ideelle Bonde, der taler og handler som *et Hjertemenneske*. Thi Hans Jensen i „Høstgildet“ er en fri sjællandsk Bonde med Hjerte og Følelse for Hjem og Fædreland. Det er ikke noget Mundsvejr, naar han siger: „Adel kan en Bonde være!“ Da hans Datter skal giftes, er det ikke Penge og Gods hos Bejleren, der først og fremmest tages Hensyn til. „Nej“, siger Hans Jensen:

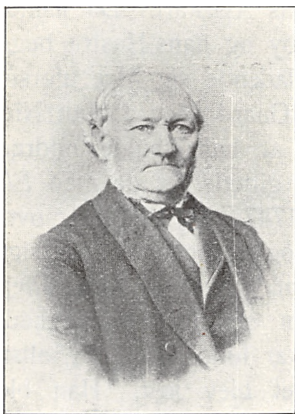
„Tror Du, at Hans Jensen
betragter Anna som det Korn, han fører
til Torvs i Kjøbenhavn, og som han sælger
til højest Pris? Saa gør vel somme Fædre,
de sælger Døttrene som andre Varer;
saa handle, hvo der kan, Hans Jensen ikke.
Paa Ægtestand beror al huslig Lykke,
vort Valg maa være frit.“

Og naar han holder Gilde, gør han det med god gammel sjællandsk Gæstfrihed for Øje: Tjenestefolkene

og Hyttefolkene faar ogsaa Indbydelse. Han siger til sin Karl:

„Først skal Du bede vore Landsoldater,
dernæst hver ærlig Gaardmand og hans Kvinde,
og Karle, Piger, Husmænd, Børn og Enker.
Jeg vil, at alle skulle glædes med os.“

Saaledes tegnede Thomas Thaarup Billedet af den Hans Jensen, som Digteren af et varmt Hjerte ønskede, der maatte blive mange ligesindede af i den danske Bondestand.

Den *Hans Jensen*, der her udførligt skal omtales, var ogsaa som sjællandsk Bonde en Hædersmand og en Pryd for sin Stand. Paa Samfundslivets Omraade blev han i mange Henseender en Arvtager og Fortsætter efter gamle Jens Gregersen, til Trods for, at de to paa visse Omraader var meget forskellige og endogsaa enkelte Gange

kom til at staa overfor hinanden som ret skarpe Modstandere. Det kaster Glans over Landsbyen Kundby, at den netop i Bondebevægelsens første Dage fostrede to saa retskafne og besindige Forkæmpere for Bøndernes Frihedskrav som Jens Gregersen og Hans Jensen. Deres Afstamning viser, at de begge havde dybe og vidtforregnede Rødder i den sjællandske Bondestand. Dette gælder ikke mindst Hans Jensen, hvis Slægts-historie her kortelig skal opredes.

Hans Jensens Oldefader hed *Niels Jensen* og var en fattig Husmand fra Kundby Sogn. I Stavnsbaandets tunge Dage boede han i Urbohuset ved Vognstrup. Denne Husmand havde en Søn ved Navn *Niels Nielsen*, der som Dreng kom til at tjene i Kundby Præstegaard. Om ham fortælles der, at han aldrig fik nogen som helst Skoleundervisning, men at hans Længsel efter at kunne læse og skrive drev ham til med Iver at kaste sig over hvert eneste Stykke trykt og beskrevet Papir, han fik Øje paa, og paa den Maade lærte han sig selv nogenlunde baade at læse og skrive. I sin daglige Gerning var han flink og tro, og efter nogle Aars Forløb blev han Præstens Avlskarl. Da hændte det, at en Gaardfæster i Kundby og hans Hustru begge døde i en yngre Alder, efterladende sig flere uforsørgede Børn. Den fæsteledige Gaard blev tilbudt Niels Nielsen paa den Betingelse, at han skulde opdrage disse forældreløse Børn. Han giftede sig da med *Else Larsdatter* af Svinninge (født 1747, død 1830) og overtog den hoveripligtige Gaard og Børnene, og der siges om disse to Mennesker, at Hvervet som Plejeforældre udførte de med den største Samvittighedsfuldhed. Niels Nielsen, der var født 1744, var altsaa 44 Aar gl., da Stavnsbaandet blev løst. Han blev Sognefoged og var den første Bonde paa Kundbyegnen, der begyndte at dyrke Rødkløver, og ved Kløverfrøavl skal han have forbedret sine Kaar ganske betydeligt. Selv havde han 7 Børn, hvoraf de 6 blev Gaardfæstere i Kundby Sogn. Han døde d. 2. Juni 1834, 90 $\frac{1}{4}$ Aar gl.

En af Niels Nielsens Sønner hed *Jens Nielsen*. Han var født d. 19. Januar 1783 og blev en trofast Støtte for Faderen i Avlsbruget, det byrdefulde Hoveriarbejde og de omfattende Sognefogedforretninger. 32

Aar gl. giftede han sig med den 28-aarige *Ane Hansdatter* fra Thorslunde (f. 1787, d. 1879) efter i Forvejen at have overtaget sin Faders Fæstegaard i Kundby. Jens Nielsen var en vel oplyst, kundskabsrig og dygtig Mand i sin Stilling. Han blev Gang efter Gang genvalgt som Skole- og Fattigforstander for Kundby Sogn. Og da der 1841 for første Gang skulde vælges Medlemmer til Sogneforstanderskabet, lød det fra alle Sider: „Det er en Selvfølge, at Jens Nielsen maa med ind i Forstanderskabet, for han kan ikke undværes der.“ Han valgtes altsaa til Sogneforstander og blev ved at være det indtil sin Død. Om hans Hustru hed det, at hun som et lysende Eksempel for alle Kvinder i Egnen plejede de gamle Aftægtsfolk med den største Omhyggelighed. Hun kunde fremsige mange Salmer og gudelige Sange udenad, og hun forstod ved sin barnlige Tro at holde Haabet oppe hos sig selv og andre. Jens Nielsen var Formynder for flere forældreløse Børn og Lavvæрге for adskillige Enker, der altid med Tillidsfuldhed kunde henvende sig til ham som deres gode og trofaste Raadgiver. Han var tillige sine Standsfællers Talsmand og Retleder i mangfoldige Tilfælde.

Da Hoveriarbejdet paa Vognstrup Enge en Gang efter Herskabets Formening var udført mindre godt, blev Bønderne ved en Synsforretning dømt til at betale en Pengebøde som Erstatning for Høtabet; men Jens Nielsen svarede for alle Bønderne ved at sige: „At sende mine Folk til Hove for at gøre Hoveri, det er jeg pligtig til, men jeg er ikke pligtig til selv at tage med som Ladefoged; det maa være Forpagterens egen Sag at sørge derfor. Gør mine Folk ikke deres Arbejde godt og forsvarligt, kan Forpagteren vise dem hjem, og jeg skal da nok faa dem til at udrette Hovarbejdet godt og forsvarligt. Dette har Forpagteren

ikke gjort, og jeg betaler intet Hø!“ De Ord hjalp. Alle Bønderne blev ved Jens Nielsens forstandige og bestemte Protest fritaget for Pengebøden. Jens Nielsen døde d. 21. Decbr. 1844 fra Kone og 6 Børn. Hustruen, Ane Hansdatter, levede til d. 10. Maj 1879 og blev 92 Aar gl. Da hun var 84 Aar, kunde hun endnu uden Brillen læse en smaatrykt Bog. Af deres Børn blev 3 Gaardbesiddere i Kundby, 2 i Svinninge og 1 i Gudmanstrup. Den næstældste af Sønnerne hed *Hans Jensen*.

Han var født paa Fædrengaarden i Kundby d. 22. December 1817 og fik sin Skoleundervisning i Byens Almueskole. Endnu, mens han gik i Skole, kom han ud at tjene hos sin Moster i Marke By, og efter sin Konfirmation i 1832 bestyrede han under sin Faders Vejledning og Tilsyn Gaarden for Mosteren, indtil han i 1840 blev indkaldt som Soldat. Det var i en ung Alder at blive betroet saa meget. Som gammel Mand fortalte han følgende Træk, som han mente blev afgørende for hele hans Liv: Hos sin Moster kom han til at tjene sammen med en daarlig Karl, der hver Aften gik ud for at spille Kort. Han fik ogsaa Aften efter Aften lokket Hans Jensen med, indtil det en Aften gik op for denne, at han var inde paa en forfærdelig og fordærvelig Vej. Hans fromme kristelige Moder, som han elskede saa højt, kom han alvorligt til at tænke paa, og det slog straks ned i ham: Gud vil ikke, du skal forspilde dit Liv ved daarlige Livsvaner. Og fra det Øjeblik kunde den anden Karl ikke faa ham med mere. Kortspil blev altid ved at være ham imod. Naar han senere som moden Mand var med til Sogneraadsmøder, endte disse gerne med Kortspil, men altid uden Hans Jensens Deltagelse. Han gik da, fortælles der, gerne hen til sin gamle Moder og andre af hans

Slægtninge for at samtale med dem. Kortene rørte han ikke.

Et andet Træk fra hans Ungdomsaar skal ogsaa meddeles: Han var tidlig saavel af Faderen som Bedstefaderen bleven gjort opmærksom paa, at en sparsommelig og økonomisk Holden-Hus med Penge og andet Gods er nødvendig. Bedstefaderens Ord: „Hvo, som ej gammelt vil bøde, kan meget nyt lægge øde“, stod altid for ham som et godt Ord, der maatte efterfølges. „Jeg har, siden jeg blev konfirmeret, ført Bog over mine Indtægter og Udgifter“, sagde Hans Jensen en Gang, „og jeg tror, det har gjort sin store Nytte; man kommer derved saa let til at kontrollere sin Stilling og at opdage, hvilke unyttige Penge man bruger.“ „Og“, tilføjede han, „Vorherre har altid lagt sin Velsignelse i min og min Hustrus Gerning. Alt, hvad vi foretog os, lykkedes godt. Min Kone og jeg søgte at være flittige og sparsommelige. Hvem der ikke besidder de Egenskaber, kommer let tilbage og forstaar ikke at bedømme Aarsagerne.“

1840 blev han indkaldt til Militærtjenesten. Som et Tegn paa hans Dygtighed og gode Evner kan nævnes, at han efter en Maanedes Tjeneste som almindelig Soldat — meget imod sin Vilje — blev udtaget til Underofficer. Og som saadan laa han nu ved Hæren i 2 Aar. Saa slap han endelig fri og kunde rejse tilbage til Mosteren i Marke. Men da hendes Søn $\frac{1}{2}$ Aar senere overtog Styret af Gaarden, blev Hans Jensen Avlskarl hos en gammel Gaardmand i Marke By; her blev han dog kun i $1\frac{3}{4}$ Aar; thi 1844 døde Hans Jensens Fader, der paa sit Dødsleje forlangte, at Hans skulde rejse hjem og bestyre Gaarden for sin Moder. Som en god og kærlig Søn opfyldte Hans Jensen sin Faders Ønske, indtil han i Foraaret

1847 fæstede den Gaard i Kundby, som han nogle Aar senere købte til Arvefæste af Baroniet Løvenborg, og som han derefter var Ejer af indtil 1891, da hans Datter og Svigersøn, Signe og Lars Andersen, overtog den.

Den 16. November 1847 giftede Hans Jensen sig med den unge Pige *Christiane Nielsdatter* fra Gudmanstrup. Hun var 19, han 30 Aar gl. Det var nok ved Folkefesten paa Ulkestrup Mark d. 30. Juni 1845, de to unge havde fundet hinanden. Derfor blev Ulkestrup Banker altid ved at staa for Hans Jensen som et rigt og skønt Mindested i dobbelt Betydning. Her havde han hin Dag hørt løftende Ord om Folk og Fædreland, og her havde han vundet sin Fæstemø.

Frihedsbevægelsen i Fyrreerne og især Martsdagens vidunderlige Røre gjorde et stærkt Indtryk paa Hans Jensen. Han kunde endnu, da han var 85 Aar, blive helt livet op, naar nogen kom og fik ham til at fortælle om de Dage. Han saa ogsaa med Glæde paa den Interesse for Oplysning, der gav sig til Kende i Fyrreernes Dage ved Bøndernes Foreningsmøder, da der forhandlede om at støtte Rødding Højskole i Sønderjylland eller selv oprette en Højskole paa Sjælland. Hans Jensen fik ikke selv Lejlighed til at komme paa en Ungdomsskole, men han var 1852 virksom for, at Hindholm Højskole kunde komme i Gang, og han lod senere sin eneste Søn besøge denne Skole. Derimod kunde han ikke forstaa, at ogsaa Kvinder skulde paa Højskole, og i mange Aar holdt han stærkt igen her, indtil hans yngste Datter, Signe, endelig fik sat igennem, at hun kom paa Rødkilde Højskole. Hans Jensen stod ogsaa i mange Aar uforstaaende, ja, fra først af endogsaa kold og afvisende overfor den Maade, som Ernst Trier holdt Højskole paa i Vallekilde. Men

ogsaa her brødes Isen lidt efter lidt, især da Hans Jensens ældste Datter sammen med sin Mand løste Sognebaand til Valgmenlgheden i Vallekilde, og andre af Slægten besøgte Højskolen der. Dette skal nærmere blive omtalt i et senere Afsnit af denne Afhandling. Men den, der nu, i 1914, træder ind i Hans Jensens gamle hyggelige Gaard, vil faa at se og høre, at i denne anselige og vidtforgreneede Bondeslægt er Vallekilde bleven et kært og minderigt Navn.

Det var en prægtig Hustru, Hans Jensen 1847 førte ind i sin Gaard. Hun blev ham en kærlig, trofast og virksom Støtte i det mangesidige Arbejde, han i Aarenes Løb maatte tage op. Man faar et stærkt Indtryk af, at hun har været en Kvinde, der kunde holde sammen paa Hjemmet og faa alt ude og inde til at gaa, som det skulde, selv naar hendes Mand for lange Tider maatte være fraværende. Hun fik mange Børn, og hun var ikke stærk hverken af Legemsbygning eller Helbred, men alligevel forstod hun at gøre sig gældende, saa det mærkedes, hun var „Livet i Huset“. Hun fik meget at tage vare paa, men hun lod sig aldrig mærke med, at hun havde travlt.

Hans Jensens Interesse for det offentlige Liv blev tidlig vakt. Faderen havde jo haft saa meget med den Slags Sager at gøre. Ved Valget til Sogneforstanderskabet i 1847 vilde Beboerne vælge Hans Jensen, men da han samme Aar havde overtaget sin Gaard, bad han sig fritaget for det kommunale Hverv, da han ikke godt kunde taale den Tidsspilde, som var forbunden hermed. Derimod blev han tvunget til i 1850 at tage mod Valg, da 30 af 41 Vælgere stemte paa ham. Aaret efter valgtes han til Formand for Sogneforstanderskabet. Det havde man aldrig før set i Kundby Sogn, at en Bonde var valgt til Formand i Kommunens Raad.

Stemmerne stod lige, men Formandens Stemme gjorde Udslaget; han havde stemt paa Hans Jensen, og alt-saa var denne valgt. Men dette Valg vilde Sognepræsten og Godsejeren ikke respektere, og der blev i den Anledning klaget til Amtet og lavet et stort Postyr for at gøre Valget ugyldigt. Valget maatte ogsaa gaa om, men det nyttede ikke noget. Hans Jensen valgtes igen med 7 af 12 Stemmer, og nu maatte hans Modstandere taale ham, hvor nødtigt de vilde. Han beholdt Posten som Sogneraadsformand i 21 Aar.

Straks han var bleven valgt ind i Sogneforstanderskabet, kom der til at foreligge en Sag, der viser, hvor tænsksom og energisk den unge Bonde kunde handle overfor en saa myndig Mand som Sognepræsten, Provst Foermann. Thorslunde Skole laa den Gang paa et meget fugtigt, lavt og fjærnt beliggende Sted for Skoledistriktets Beboere. Skolens Bygninger trængte til en stor Reparation, og Udvalget, der havde undersøgt disse Forhold, erklærede, at Reparationen vilde koste ca. 780 Rdl. Hans Jensen stillede da det Forslag at flytte Skolen og satte igennem, at den fornødne Jord blev anvist og købt — rigtignok efter mange Besværligheder. Men Pengene, 6000 Rdl., som den nye Skole vilde koste, kunde ikke skaffes tilveje i Amtets Sparekasse („den økonomiske“), og Bønderne havde den Gang ingen anden Sparekasse at henvende sig til. Der blev da søgt om Laan andre Steder, men da ingen meldte sig med Tilbud, foreslog Lærer Fog i Kundby at rejse Pengene indenfor Sognet. Da kom der i sidste Øjeblik et Tilbud til Provsten om et Laan paa 6000 Rdl., men paa den Betingelse, at der skulde svares 6 pCt. i Rente. Hans Jensen var imod de dyre Penge og stemt for Lærer Fogs Plan, medens Provsten og hans Meningsfæller holdt paa, at Tilbudet om de

6000 til 6 pCt. skulde modtages; et Laan paa Aktietegning ude iblandt Beboerne holdt de for en Ugørlighed. Hans Jensen kom hjem fra et saadant Møde Kl. 11 om Aftenen, men kunde ikke sove. Han stod da op meget tidligt paa Morgenstunden og gik hen til sin gode Ven, Gmd. Niels Pedersen, Kundby, som ogsaa havde stemt for Aktietegning. De to blev da enige om at gaa til Provsten og forklare ham, at de nu havde bestemt sig til at gennemføre Aktietegningen. De kom i sidste Øjeblik; thi Provsten havde allerede skrevet Brevet angaaende de 6000 Rdl., og Karlen var i Færd med at spænde for for at besørge Brevet de to Mil til Holbæk.

Hans Jensen fik dog Provsten overtalt til at vente med Brevets Afsendelse blot 2 Dage; inden den Tid vilde Hans Jensen sørge for, at Aktielaanet til 4 pCt. var i Stand. Provsten gik meget nødtigt ind paa Hans Jensens Forslag og forestillede for denne, hvilket Ansvar de paadrog sig, hvis Manden, der havde tilbudt de 6000 Rdl., nu tog sit Tilbud tilbage. Men hertil svarede Hans Jensen, at Ansvaret kunde han godt tage paa sig, og han var slet ikke bange for, at det billige Aktielaan ikke skulde komme i Stand. Derefter tog Hans Jensen og Niels Pedersen fat paa at rejse Laanet i selve Sognet. Og ved et energisk Arbejde, som de udførte sammen med en tredie Gaardmand, lykkedes det dem i Løbet af 2 Døgn at faa tegnet 7000 Rdl. til en billige Rente. Hvad der ikke af Beløbet blev brugt til Thorslunde Skole, blev anvendt til et Jordemoderhus. Kommunen fik en ny og godt beliggende Skole, og Hans Jensen havde ved at rejse Pengene paa denne smukke Maade sparet Kommunen for en Udgift af over 3000 Kr. i vore Penge.

I 24 Aar, fra 1856 til 1880, var Hans Jensen

uafrudt Medlem af Amdtsraadet, og i 26 Aar, indtil 1878, var han Medlem af Skoledirektionen. I 20 Aar var han Landvæsenskommisær og i 10 Aar Medlem af Tilsynsraadet ved Landbohøjskolen i København. I 12 Aar var han Folketingsmand. Desuden var han altid den Mand, der spurgtes om, naar det gjaldt det private Initiativ. Han blev derfor en af de Bønder, der tidligst er bleven brugt mest til Arbejder udenfor Hjemmet; men han bar gerne disse Byrder og udførte sine betroede Hverv uden at forsømme sit Hjem og sin Bedrift.

Hans Jensen var nemlig en meget virksom og dygtig Landmand. Han var en af de første paa Kundbyegnen, som drænedede og merglede. Dræningen var den Gang meget kostbar. Dræningsrørene maatte hentes hertil ovre fra Flensborg. Hans Jensen var ogsaa en Elsker af Træplantning; den lange Poppel-Allé, der nu fører op til hans gamle Gaard, er et Vidnesbyrd i saa Henseende. Selve Hjemmet omfattede og elskede han med hele sin Sjæls Inderlighed. Smukkere Familieforhold end det, man fik at se i Hans Jensens hyggelige, gæstfrie Hjem i Kundby, kunde næppe findes, blev der sagt. Men dette skønne Hjemliv skyldtes som foran nævnt i høj Grad hans brave Hustru.

Hans Jensen havde en god Forstand og et sundt Omdømme. Desuden var han i Besiddelse af de repræsentative Evner, der er af saa stor Betydning for den, der skal have med offentlige Anliggender at gøre. Som Underofficer havde han erhvervet sig en vis Færdighed i Omgangen med Pen og Blæk, der ikke var helt almindelig blandt hans jævnaldrende. Selv om han ikke var helt sikker i Ortografien, saa var der altid i hans Stil en klar og behersket Tankegang. Han var tillige

i sin Optræden elskværdig og medgørlig og havde tilstrækkelig Veltalenhed til at kunne klare sine Meninger for andre.

Baade han og hans Hustru var Alvorsmennesker. „Begge var de stærkt religiøse“, skriver deres yngste Datter. „Vi Børn kan vist ikke sige, der er præket Kristendom for os i Hjemmet; men her er levet Kristendom. Fader og Moder gav os det bedste Eksempel i dem selv. Om Søndagen var alt Arbejde indstillet, og Kirken blev besøgt. Naar der ikke kom nogen i Kirke, blev der læst en Prædiken af Luthers Huspostil, men i Reglen var der altid nogen i Kirke.“ „Indre Missions Tidende“ blev stadig holdt og læst, og Vilhelm Beck var vel nok den Kirkehøvding, som Hans Jensen og hans Hustru særlig saa op til. Hans Jensen, der var en god Fodgænger, gik adskillige Gange et langt Stykke Vej for at høre Vilh. Beck tale. Senere hen fandt en Bog som V. J. Hoff's „Fra Kirken og Lønkamret“ ogsaa Vej ind i den gamle Gaard, idet et af Børnene tog sig for at læse op. Paa de store Højtidsaftener sang Hans Jensen selv for til Kingos Salme: „Vort Maaltid vi beskikke nu og folde vore Hænder“; den Salme havde de ogsaa sunget i hans Barndomshjem. Saa fulgte en Aftenbøn og Fadervor og igen en Salme. Da Hans Jensen efter en Underrettsdom i Brandkassesagen 1880 havde Udsigt til at miste sin Gaard med alt Tilliggende, hørte et af Børnene en Aften Hans Jensen sige trøstende til sin Hustru: „Hvad gør det, at vi skal lide her, naar vi blot frelst og fri kan komme ind i Himlens lyse Rige.“

Der var i det offentlige Liv to politiske Personligheder, som Hans Jensen fik meget med at gøre. Den

ene var *Tscherning*, den anden *J. A. Hansen*. Og da hans Forhold til disse to betydelige Mænd kan belyses ved en Række Breve og andre skriftlige Optegnelser, som Hans Jensen har efterladt sig, vil disse Forhold blive udførligt omtalt i de to følgende Afsnit.

Hans Jensen og Tscherning.

En halv Mils Vej fra Kundby ligger det navnkundige Valgsted *Svinninge*, hvor der tæt op til Landevejen er rejst to Mindesmærker, der begge viser hen til det Bonderøre, som Hans Jensen var en saa fuldgyltig Repræsentant for. Begge Mindesmærker er ogsaa for en stor Del rejst paa Hans Jensens Foranstaltning. Det ene blev i 1870 rejst for Grundlovens Giver, *Frederik d. 7.* Det andet rejstes i 1881 for *Anton Frederik Tscherning*, der i 17 Aar, fra 1849 til 1866, var Svinningekredsens uforglemmelige Repræsentant i Folketinget, og som i alle de Aar havde enten Jens Gregersen eller Hans Jensen som sin bedste Anbefaler og Forsvarer.

1853 var Tscherning imidlertid ved Opløsningsvalget d. 26. Febr. kommen ind paa den Tanke at ville ombytte Svinningekredsen med Lyngbykredsen for at kunne slaa sin Modstander, den nationalliberale Professor Kayser, der var opstillet i Lyngby. Tschernings trofaste Vælgere i Svinningekredsen var slet ikke glade over det Paafund af deres hittidige Folketingsmand; de vilde meget nødig undvære deres berømte Repræsentant; men Tscherning satte alligevel sin Krig igennem og stillede sig i Lyngby, hvor han faldt for Professor Kayser ved Valget d. 26. Februar.

Imidlertid havde Svinningekredsens Vælgere været i en slem Vaande for at finde en Stedfortræder for Tscherning. Og dette var svært baade i den ene og

anden Henseende. I denne bondevenlige Kreds kunde Bønderne ikke længere enes om Kandidatspørgsmaalet. De delte sig nu i to Grupper, hvoraf den ene sluttede sig til Gleerups politiske Synsmaader, medens den anden fuldtud gav sig ind under J. A. Hansens og „Almuevennen“s Førerskab. Paa Valgdagen mødte da de to Bondegrupper op med hver sin Kandidat, og mærkeligt nok var begge de to Kandidater hjemmehørende i Kundby. Det var ingen ringere end Gaardmændene Jens Gregersen og Hans Jensen. Den første var Kandidat for Gleerupianerne, medens Hans Jensen var Kandidat for J. A. Hansens Meningsfæller. Det blev en kort, men hidsig Valgkamp, der her førtes. Men Resultatet d. 26. Febr. blev saaledes, at Hans Jensen erklæredes for valgt med 462 Stemmer, medens Jens Gregersen opnaede 206. Det var første Gang, at Hans Jensen vovede sig frem paa en Valgtribune. Blandt hans Stillere var: Skolelærer Fog, Kundby, Skomager Jens Hansen, Kundby, og Gmd. Jens Ivertsen, Gislinge. Hans Valgtale lød — efter hans egen Opskrift — saaledes:

Ærede Vælgere!

Da jeg for faa Dage siden fremstillede mig ved Prøvevalget i Svinninge Kro, udtalte jeg for de tilstedeværende Aarsagen, hvorfor jeg fremstillede mig, at det ikke var eller er egen Lyst, der driver mig frem, men det er efter Opfordring af en stor Del Vælgere, mine højagtede Medborgere. Jeg udtalte ogsaa den Gang, hvor stor en Ære jeg ansaa det for at repræsentere en Valgkreds som Holbæk 2. Det var Fastelavns Tirsdag, at en Forsamling var mødt her i Kroen for at af-tale og enes om en Kandidat. Her var, paa enkelte nær, de forsamlede stemt for at opfordre mig. Jeg gav ogsaa mit Løfte om at stille mig. Jeg kunde umulig finde nogen Betænkelighed derved, da jeg i For-

vejen havde talt med min Ven Jens Gregersen, om han vilde stille sig. Jeg havde bedt ham derom, men alle mine Forespørgsler og Bønner var forgæves. Han svarede mig hver Gang: „Nej, ikke uden i det Tilfælde, at der kommer en, som vi ikke kan være tjent med.“

Jeg ved ikke, om De, mine ærede Vælgere, kan forstaa dette. Der er flere, som har bedt mig om at trække mig tilbage for vor gode gamle prøvede Ven Jens Gregersen. Jeg har svaret, at for min egen Person skulde jeg gerne gøre det; men jeg kan ikke for de mange, jeg har givet Løfte. Lad dem svare mig. Lad de mange, dels mine Opfordrere, dels de mange, der ved begge Møderne i Svinninge Kro har stemt paa mig — lad dem svare mig. Jeg vil ikke narre dem, jeg kan godt taale et Nederlag, det regner jeg for Intet, naar blot vor Forfatning, vor unge Frihed, maa udvikle sig paa en jævn og fredelig Maade, som den hidtildags har. Men lad os aldrig glemme, hvem vi har at takke for dette dejlige Frihedsværk. Lad os huske paa det Aar 1848, da næsten alle Nationer begærte Frihed, men maatte tvinge sig den til; de maatte bringe blodige Offre for at faa den. Mindes vi det nu, mine Venner? Vi havde nylig faaet en Konge paa Danmarks Trone, en folkekærlig Konge. Han talte til sit Folk; og ene af fuld kongelig Naade og Magtfuldkommenhed skænkede han Eder en fri Forfatning. For at ordne dette maatte han kalde Mænd i Ministeriet, der kendte Folkets Tro og Folkets Ønsker, og som havde Folkets Tillid. Jeg kan ikke forbigaa at nævne en af de Mænd, der indtog en vigtig Plads i Ministeriet, og som vi ganske vist kan takke for, at Grundloven blev, som den blev, og som senere har vist, at han ikke er vejet tilbage for Friheden — denne Mand er vor forrige Rigsdagsmand, Hr. Tscherning. Han er udmærket indsigtfuld, kundskabsrig, viljefast og Fædrelandsven — en Frihedskæmpe. Mod ham er jeg en Ubetydelighed.

Men naar jeg før nævnede, hvor god en Konge vi har paa Danmarks Trone, hvor sikkert vi kan stole

paa hans kongelige Løfte, vil jeg ogsaa tillade mig at udtale, hvor nødvendigt det er at støtte ham paa de Tider, det gøres nødvendig. Han har gentagne Gange sagt: „Folkets Kærlighed er min Styrke!“ Nu skal vi vide at styrke ham til at gennemføre Ordningen *Danmark, Slesvig og Holsten til en Helstat*. Det er næppe mange fremmed for at vide, at for at indvinde fuld Raadighed over Holsten maatte Kongen indgaa paa Forpligtelser med Stormagterne om at ordne Danmark, Slesvig og Holsten til en Helstat snarest mulig. For at forberede dette forelagdes der Folketinget et Udkast til, at *Toldgrænsen* skulde flyttes. Det er min Mening, at Regeringen ikke burde været lagt Hindringer i Vejen derfor, men uagtet Ministeriet saavel ved 2. som ved 3. Behandling paa det bestemteste udtalte, at det vilde anvende ethvert lovligt Middel til dets Gennemførelse, nyttede det ikke, da 50 Folketingsmænd forkastede det. De mente maaske, de havde styrtet Ministeriet. Nej, Kongen vilde før opløse Folketinget, som modsatte sig Toldordningen. Det gjorde han og har derved appelleret til sit Folk. Jeg mener, det er et godt Bevis for, at han ikke ønskede Toldgrænseflytningen forkastet.

Det andet vigtige Spørgsmaal er *Arvefølgesagen*; den har Regeringen med Stormagternes Samtykke bestemt at ordne saaledes, at for Fremtiden bliver kun den kongelige Mandslinie arveberettiget til den danske Trone og ikke den kvindelige; dette kan jeg ogsaa erklære mig for.

De andre Sager, der kan ventes forelagt, er *Fæstefløringsloven* og *Kommunalloven*. Naar disse Sager kommer for, vil jeg ganske vist ønske dem snarest mulig behandlet; den første, for at man kan blive mere fri og uafhængig, og for at de ærede Godsejere kan komme til at gøre Brug af deres gode Vilje, de har til at sælge; og den anden, for at man kan faa en mere udstrakt Valgret til Kommunalraad og mere Selvstændighed, og for at de større Grundbesiddere kan blive den Forret berøvet, de har til uden Valg at have Sæde der. Naar disse Sager kommer for — som jeg ønsker snarest muligt — vil jeg ved de Evner, Vor-

herre har betroet mig, understøtte dem paa en billig og retfærdig Maade.

Hans Jensen var altsaa valgt i Svinninge med stor Majoritet. Men aldrig saa snart hørte han, at Tscherning var falden i Lyngby, før han besluttede at trække sig tilbage og tilbyde Tscherning Svinningekredsen paany. I et Brev, som han skrev Dagen efter Valget, stillede Hans Jensen sit Mandat til Raadighed for Tscherning, for at Folketinget ikke skulde gaa Glip af den store Dygtighed, som Tscherning sad inde med. Tilbudet var alvorlig ment fra Hans Jensens Side. Men Tscherning afslog straks det smukke Tilbud ved følgende Skrivelse:

Kjøbenhavn, den 1. Marts 1853.

Til

Hr. Gaardmand H. Jensen, Kundby.

Deres Brev af 27. Februar har jeg havt den Fornøjelse at modtage; jeg ønsker Dem til Lykke med Deres Valg, skønt det gør mig ondt, at det er sket som Modstander af vor gamle Ven Gregersen. Han og jeg kunne nu trøste hverandre, siden vi have havt lige Skæbne, det er nemlig min Hensigt at blive uden for Rigsdagen, dette har jeg erklæret, førend jeg gik til Valg; enten vilde jeg vælges i Lyngby eller ikke møde paa Rigsdagen.

Jeg takker Dem derfor paa det venskabeligste for Deres Tilbud at ville trække Dem tilbage for at aabne Adgang for mig; jeg skal sætte lige saa megen Pris derpaa, som om jeg havde benyttet Tilbudet, men jeg kan ikke benytte det, efter hvad jeg ovenfor har sagt. Jeg tager Udfaldet af Valget i Lyngby som et Fingerpeg fra den Magt, som styrer Verdens Begivenheder, og vil nu forsøge, om jeg maaske kan tjene den Sag, jeg kalder den gode, ved at staa udenfor. Altsaa Tak endnu engang for Deres Tilbud, men De skal møde selv. De kan derfor trøste Brygger Hansen, han skal ikke blive bebyrdet med Omvalg.

Rigsdagen antager jeg nok i Aar gaar meget hurtigt fremad.

Jeg antager, at Førerne for de 50 have besluttet ikke længer at gøre Vanskeligheder, flere af dem, Clausen indbefattet, have udtalt sig i denne Retning. Det er et Sæt af kortsynede, hovmodige, overlærde Rumlepotter og intet mere. Det er mig kært at se, at De har vist de 50's Færd alvorligen fra dem ved Valg-handlingen.

Hvad mig angaar, da har jeg ikke nogen Klage at føre over den egentlige Bondealmue; med Undtagelse af maaske 70—80 Husmænd og nogle Gaardmænd have de stemt paa mig som én Mand; det er Fiskerne og Fabriksfolkene, som have været imod mig. Bønderne kaldte dem „Tremarksmændene“; thi de paastaa, at det største Antal af dem var vunden for min Modstander ved, at der af dem, der virkede for hans Valg, er bleven givet hver Mand 3 Mark i Dagløn, foruden fri Befordring, Mad og Drikke paa eller tæt ved Valgstedet. De kan tænke Dem, hvilken Forbittrelse dette har vakt, og hvor ivrigen Beviserne nu søges for et saadant Bestikkelsessystem.

Lad mig nu faa se, De kommer paa en god og venskabelig Fod med min gamle Ven Gregersen, hvem De maa hilse fra mig og lade læse dette Brev. Dog førend jeg slutter, maa jeg beklage, at en Mand fra min gamle Valgkreds, der saa ofte har læst mit Navn, skriver det urigtigt, det skrives *Tscherning*. Nu Farvel for denne Gang, hils Konen og alle gode Venner fra

Deres hengivne

A. F. Tscherning.

Hans Jensen gav dog ikke efter for Tscherning. Han gentog sit Tilbud. Og i Løbet af et Par Maaneder udveksledes der imellem disse to en Række Erklæringer og Breve angaaende Mandatet i Svinninge. Hans Jensen holdt urokkelig fast paa, at Tscherning skulde indtræde i sin tidligere Plads, da han var uundværlig paa Rigsdagen. Flere af Bønderne holdt dog paa, at Hans Jensen skulde være deres Rigsdagsmand; de syntes, det var nok saa rart og mest passende at være repræsenteret ved en Bonde. Et Brev, skrevet til Hans Jensen af en Gaardmand i Svinningekredsen,

illustrerer bedst denne Tankegang. Brevet er skrevet i Ny Bjergby d. 3. Marts 1853 og lyder saaledes:

Højest ærede Ven!

Du er valgt med Ære til Rigsdagen, jeg haaber ikke, Du trækker Dig tilbage for nogen som helst Person; en Bonde, der har Fornuft og Forstand for sit eget og sine Børns Vel, han maa snart ved at arbejde sig ind i Rigsdagen fatte en fornuftig Mening om Statens Vel, og ham foretrækker jeg for en højlerd, som gaar væsentlig ud paa at blinde Øjnene paa Bondestanden.

Op, danske Mænd, Folkekongen stoler paa sit Folk. Hører I ikke, at tyske Mikkell atter banker paa vore Døre, ser I ikke, at danske Hjerter ere skjulte af tyske Ordener. Bort med Despotismen, Slaveaanden passer ikke længer for den danske Mand. Lader os slutte os sammen; thi der arbejdes og agiteres stærkt overalt i Landet paa at dele Folket i to Partier, og da kan de vekselvis bruge det ene Parti til at slaa det andet med og derved med Tiden undergrave og tilintetgøre vor Forfatning.

Jeg siger derfor, kjære Ven! mød selv i Rigsdagen, gør Dig bekendt med, hvem der sigter bedst imod Maalet. Lader os som Bønder ikke frakende os selv al Forstand, men lader os tage Fortiden noget i Betragtning og i Sammenligning med den holde os strængt til Retfærdigheden, som siger: „Hvad der med Synden kommer, med Sorgen bortgaar“.

Jeg slutter hermed. Hold paa den Agtelse, Du har vundet. — Dermed tegner jeg mig med en venskabelig Hilsen til Dig og Familie. Lev vel, det ønskes af Din

hengivne

Ole Jensen.

Men disse Opfordringer om at blive kunde heller ikke rokke Hans Jensen fra det, han først havde besluttet. Og nogle Dage senere fik han ogsaa Medhold og Forstærkning fra flere af sine Vælgere. Den 7. Marts modtog Tscherning en trykt Adresse, underskrevet af en betydelig Del Landboere og saalydende:

Højvelbaarne Hr. Oberst!

Naar vi undertegnede Landboere med dybeste Højagtelse henvende os til Dem med en Bøn, da er dette Foretagende ej

blot begrundet i Erkendelsen af Deres for Bondestandens Vel hidindtil udviste Iver, hvorved vi længst have været overbeviste om, at vor Stand, i Deres over al Egenytte ophøjede Personlighed, har sin varmeste Ven og dygtige Talsmand; men tillige i den fulde Forvisning, at De er en Mand, hvem hele Danmarks fremtidige Vel, uden ringeste Bihensyn, ligger fast paa Hjerte, samt at ingen tydeligere end De gennemskuer de Forviklinger, der, foruden som forinden, omsno vort elskede Fædreland.

Støttet til disse Anskuelser, indse vi tilfulde og med megen Bedrøvelse, at vort elskede Fødeland i sin ny Klædning har tabt meget, ja grumme meget, naar Folketinget skal savne Deres ædle uegennyttige Karakter og Deres udmærkede Evner.

Vi bede derfor: unddrag ikke Fædrelandet den Hjælp, Deres udmærkede Personlighed kan yde, indtag den Plads i Rigsdagen, De i Fortiden med saa megen Hæder har beklædt! giv os dette yderligere Bevis for, at De ej blot er Bondens, men vort Fødelands, vor Friheds varmeste Ven!

Saa stærkt Pres blev der lagt paa Tscherning for at formaa ham til at vende tilbage til Svinningskredsen. Men han overgav sig ikke let. Han afslog Opfordringen Gang paa Gang. Hans Jensen maatte altsaa foreløbig møde i Rigsdagen og deltage i den korte Samling, der varede fra 7. Marts til 19. April, da Folketinget atter blev opløst. Aabningsdagen, d. 7. Marts, hørte Hans Jensen gamle Grundtvig tale som Aldersformand i Folketinget. Grundtvigs Indledningsord fra Formandsstolen lød den Dag saaledes:

„Det blev endnu en Gang min Alders Lod at byde et nyt dansk Folketing velkommen. Vi mødes vistnok denne Gang desværre under meget tvetydige Varsler og, som det synes, under skilte Baner; men jeg haaber dog til Gud, og jeg har den Tro til den danske Hjertelighed, Billighed og Nænsomhed, at dette maaske for hele Danmarks hele Fremtid afgørende Møde maa falde ud til Kongens Ære, til Rigets Gavn og til Folkets Glæde!“

Men da Folketinget d. 19. April blev opløst og nye Valg udskrevne til d. 27. Maj, begyndte Hans Jensen igen at bearbejde Tscherning for at formaa ham til at blive sin Afløser som Tingmand. Og ved Balthazar Christensens Hjælp lykkedes det ogsaa til sidst. D. 29. April skrev Balthazar Christensen herom til Hans Jensen:

Kære Hans Jensen!

Efter Deres Ønske og efter Overvejelse af samtlige Forhold i Deres Valgkreds har jeg formaaet Oberst Tscherning til endelig at bestemme sig for sit gamle Distrikt, naar han derfra modtager Opfordring, hvilken jo allerede er i god Gang, og som De nu, haaber jeg, af al Magt vil fremskynde. Jeg haaber, at dette vil dæmpe den stygge og sørgelige Spaltning, det sidste Valg har bragt tilstede mellem vore Venner, og vi venter alle, at De dertil vil gøre alt, hvad De formaar. I Tider som vore er det ikke Folkets og Frihedens Venner tilladt at rase mod hinanden og derved give Modstanderne Haab og Glæde.

Dette til Svar paa Deres venlige Linier af 21. ds.

Deres hengivne

Balthazar Christensen.

Umiddelbart derefter modtog Hans Jensen et Brev fra Tscherning. Det lød saaledes:

Kjøbenhavn, den 30. April 1853.

Hr. H. Jensen.

Disse Linier skriver jeg for at lade Dem vide, at jeg ifølge Hr. B. Christensens indtrængende Opfordring har maattet afslaa at stille mig i Ringsted, hvorfra man havde gjort mig Forslag, for at stille mig i min gamle Valgkreds, hvor han paastaar, at dette er det eneste Middel til at skaffe god Forstaaelse igen tilveje.

Jeg havde haabet, at De og daværende Modstandere kunne have enedes, om ikke paa anden Maade, saa ved Lodtrækning, men Christensen siger, at Spliden er naaet til en saadan Grad, at den maa standses, og jeg skal midt derud i som et kølende

Pulver. Da De selv gentagne Gange har yttret Dem paa samme Maade, saa ved jeg, at dette Budskab vil lette en Sten fra Deres Sind. — Mig gør det ondt; jeg havde saa gerne seet, at gamle Gregersen, De selv og andre Venner kunne have delt min Arvepart i Vennevold.

Mine bedste Hilsener.

Deres med særdeles Agtelse
hengivne

A. F. Tscherning.

Tscherning havde altsaa, til Hans Jensens store Glæde, bøjet sig til sidst og lovet at komme tilbage til Svinningekredsen. Dette maatte Vælgerne snarest muligt have at vide. Og 2 Dage senere lod Hans Jensen følgende „Erklæring til mine Vælgere“ indrykke i „Almuevennen“:

Idet jeg herved aflægger min Tak til mine ærede Venner i Holbæk Amts 2den Valgkreds for den Tillid, de skænkede mig ved at bære mig med deres Stemmer den 26. Februar d. A. til deres Folketingsmand, benytter jeg Lejligheden, som jeg har lovet dem, der allerede er underrettet derom, at jeg i Gaar havde den Ære at modtage et Brev fra Hr. Oberst Tscherning med Underretning om, at han paa Grund af B. Christensens og min indtrængende Opfordring, for om muligt at bilægge den Strid, der er rejst imellem flere af Valgkredsens Venner, agter at stille sig til Valg i denne Valgkreds den 27. d. M. Det vil sikkert være en stor Glæde for Vælgerne igen at møde Hr. Obersten, vor højtagede og elskede Ven, paa Valgstedet, og det vil ikke være mindre Trøst for os, at han atter igen vil møde paa Rigsdagen og kæmpe for vor billige Ret, vi som Medlem og Borger i Staten har. Det har vist næppe nogen Tid før været mere nødvendig, end det nu for Øjeblikket er. Tiden er meget alvorlig. To Gange har Hans Majestæt Kongen set sig nødt til at opløse Rigsdagen. Det er nu anden Gang, han henvender sig til sit Folk for at prøve, om det dog ikke nu vil vise, at det paaskønner hans folkelige Karakter, paaskønner, hvor meget godt vi allerede nu har nydt af det herlige Frihedværk, vor frie Forfatning, han af fuld kongelig Naade og Magtfuldkommenhed har

skænket os, — visende ved denne Gang at udvælge Mænd til Rigsdagen, der ubetinget vil give sit Samtykke til det kongelige Budskab. Man skulde mene, at det med Glæde skulde blevet modtaget i den forenede Rigsdag; man kunde umulig tænke, at nogen kunde mene, saa længe vi har en Konge som Frederik d. 7. paa Danmarks Trone, at nogen da kunde tvivle om, at det ikke er den bedste, den heldigste Ordning af vores kongelige Arveforhold, at Regeringen har set sig i Stand til at tilvejebringe, men uagtet alt dette, er det modsatte sket. 45 stemte imod, 8 stemte ikke. Det maa sikkerlig være enhver frihedselskende Mands ufravigelige Pligt at gøre alt, hvad man formaar, for at udelukke saa mange som muligt af disse 53 Oppositionsmænd. Naar man nu gennemtænker dette alvorligt, maa man sikkerlig beklage, at der i en Valgkreds som denne og imellem bedste Venner kan være og herske saadan en Strid, at vore Venner i København maa se sig nødt til at bruge vor bedste, vor dygtigste Mand i en Valgkreds som denne og saaledes savne den Mand paa et andet Sted, hvor ingen andre kan udrette noget. Jeg vil tillade mig at henvende mig med en Bøn til de ærede Vælgere i de 53 Valgkredse om i rette Tid at betænke, hvilken en Fare der kan være ved, at Rigsdagen atter denne Gang nægtede sit Samtykke til det kongelige Budskab, og hvor uforstandig man handlede, hvis man denne Gang vælger Mænd, der ikke ubetinget samtykker i det kongelige Budskab.

Kundby, den 2. Maj 1853.

Hans Jensen.

En Uges Tid før Valget skulde afholdes, skrev Tscherning et Brev til Hans Jensen. Det lød saaledes:

Kjøbenhavn, den 19. Maj 1853.

Hr. H. Jensen,
Gaardmand i Kundby.

Da jeg skal optræde igen som Kandidat i 2. Holbæk, saa vilde jeg bede Dem om at være en af mine Stillere; det forekommer mig nemlig, at dette ville være det mest passende. Jeg har skrevet til mine Stillere ved det tidligere Valg, Møller Hansen, Marke, og J. Gregersen, om det samme. — Det er min Hensigt at komme til Svinninge paa Onsdag og til Faurbo Tors-

dag. For det Tilfælde, at jeg muligvis maatte faa Forfald, har jeg bedet Hansen om betimeligen at gøre Anmeldelse om det fornødne i Henhold til Valgl. § 24 til Valgbestyrelsen paa Valgstedet. I Forventning om velvillig Modtagelse af mit Forslag og om snart Gensyn

forbliver jeg

Deres ærbødigst hengivne

A. F. Tscherning.

Hans Jensen gik selvfølgelig gerne ind paa at være en af Tschernings Stillere. Og ved Valget d. 27. Maj holdt han følgende Stillertale for Tscherning, gengivet her efter hans egen Opskrift:

Aarsagen, hvorfor jeg i Dag fremtræder her, er ikke for som forrige Gang, da jeg fremstillede mig, at tilbyde Dem min Tjeneste som Folketingsmand. Nu er det for at stille og anbefale Valgkredsens forrige Folketingsmand, Hr. Oberst Tscherning. Da jeg ikke før har havt den Ære at være samlet med saa mange af mine ærede Vælgere siden Valgdagen, er det mig meget kært, at Omstændighederne har føjet sig saaledes, at jeg i Dag kan aflægge min Tak til dem. Jeg tillader mig derfor, mine ærede Venner, at aflægge min inderligste Tak til alle dem, der ved det sidste Folketingsvalg viste mig den Ære og Tillid at vælge mig til deres Folketingsmand. Min Virksomhed paa Rigsdagen vil jeg ikke tilregne nogen stor Betydenhed, men det er dog mig bevidst, at jeg aldrig har svigtet den gode Sag.

Det er efter mit Ønske, at Hr. Oberst Tscherning stiller sig her, og jeg tør tro, at dette Ønske deles omtrent af alle. Jeg er derfor fremtraadt for at anbefale ham. Jeg synes, det er en stor Ære for Valgkredsen at faa en Repræsentant som Hr. Obersten. Ja, vi kan sandelig være stolt deraf. Det er i mine Tanker en af Danmarks første Frihedsmænd. Det er den Mand, som jeg i min Tale sidste Valgdag fremhævede som en af de vigtigste Mænd, Hans Majestæt Kong Frederik d. 7. kaldte til sit Ministerium, da han

fik den herlige Beslutning at skænke sit Folk en fri Forfatning. Han var med, vist ikke med liden Møje, at udarbejde vor herlige Grundlovs Udkast, som var en Grundpille til hele vor prægtige Frihedsbygning, og hvortil enhver som helst Lov maa være i Harmoni. For alt dette skylder vi vor højtærede Kandidat uendelig megen Tak og Paaskønnelse. Med disse faa Ord vil jeg anbefale Oberst Tscherning som Kandidat til det nu forestaaende Folketingsvalg, og jeg vil slutte med det Ønske: *Gid Danmark aldrig skulde savne saadanne Mænd med saa store Aandsgaver og saa ærlig en Vilje til at bruge dem i sit Fædrelands Tjeneste! — da tror jeg, vi kan prise os lykkelige. Og gid vi alle i Enighed og Kærlighed maa slutte os sammen om disse Mænd, da vil deres besværlige Kald blive dem meget lettet!*

Tschernings Valg i Svinninge d. 27. Maj 1853 gennemførtes saaledes paa den smukkeste Maade til stor Glæde for alle hans Meningsfæller rundt om i Landet. Og fra den Dag af blev Hans Jensens Navn tit nævnt, naar man vilde fremhæve et Menneske som Forbillede paa uegennyttig Færd. I denne politiske Sag havde Hans Jensen set stort paa Spørgsmaalet og sat Sagen over Personen. Og Kundby havde nu en Bonde mere, der kunde nævnes som en af de førende Mænd i Bondestanden, naar det gjaldt Frihed og Fremskridt.

Tscherning beklædte fra nu af Svinningekredsen, indtil han i 1866, efter Grundlovsændringen, trak sig frivillig tilbage. I alle disse Aar førte han en livlig og interessant Brevveksling med Kundby Bønder, særlig da med Jens Gregersen og Hans Jensen.

Tscherning var som bekendt Helstatsmand. Derfor støttede han Helstatsministeriet Ørsted, saa længe dette efter hans Mening gav noget som helst Haab om at kunne løse vore udenrigspolitiske Vanskeligheder,

og det til Trods for, at han var og maatte være en Modstander af Ministeriets reaktionære Karakter paa saa mange Omraader. Men Ejderpolitiken og Frygten for Ministeriets Reaktion var stærkere end Tscherning; hans eget Parti forlod ham under B. Christensens og J. A. Hansens Ledelse, og da han 1854 meldte sig ud af Bondevenneselskabet, var der mange i Svinningekredsen, der begyndte at blive betænkelige ved Tschernings noget enlige Stilling i Folketinget. Herom vidner ogsaa den følgende Brevveksling, som Hans Jensen førte med Tscherning. Det var bevægede Tider. Den 3. August 1854 sendte Tscherning sine Vælgere et langt skriftligt Forsvar for sin Stilling; men d. 3. September s. A. fik han et lige saa langt Tilsvær, hvori Misfornøjelsen med hans Stilling stærkt var understreget. Alligevel sluttede det skarpe Svar med følgende anerkendende Ord:

„Vi kunne dog ikke tabe Tilliden til Hr. Oberstens Ærlighed og gode Villie, ligesom vi ogsaa føle os forvissede om, at Deres Højvelbaarenhed i selve Rigsraadet vil være den bedste Støtte for Folkefrihedens Sag, og ikke lade Dem rokke fra, hvad der dør efter Deres bedste Overbevisning er Kongen, Landet og Folket bedst tjenligt.“

Da der derfor i December s. A. skulde afholdes nye Folketingsvalg, og Forberedelserne hertil var i fuld Gang, fik Tscherning i November følgende Skrivelse fra sin gamle Valgkreds. Skrivelsen var afsendt ved Hans Jensen og lød saaledes:

Kundby, 13. November 1854.

Højvelbaarne Hr. Oberst Tscherning,
Ridder af Dannebrog.

Ved et i Søndags afholdt Landkommunalmøde i Holbæk, som var sammenkaldt i Anledning af Rigsdagens Opløsning og

som Følge deraf de forestaaende Folketingsvalg, blev det af Formanden meddelt, at der i Kjøbenhavn havde dannet sig en Komité for at anbefale og virke for Kandidater til Folketingsvalget d. 1. December. Ved disse Kandidater havde de særlig taget Hensyn til, at de paa Rigsdagen vil vedkende sig den Mening, at Fællesforfatningen bliver ordnet paa den Maade, som der i Rigsdagens Adresse til Hans Majestæt Kongen er udtalt, og om de tillige vil virke til, at der anlægges Rigsretssag mod Ministrene for Udstedelsen af Forordningen af 26. Juli om Monarkiets Forfatning for det Fællesanliggende, som betragtes at være en grundlovsstridig Handling. Komitéen havde kun fundet Anledning til at anbefale to af de sidstvalgte Folketingsmænd i Holbæk Amt, nemlig i 3. og 5. Kreds, derimod bestemt fraraadt at genvælge dem i 1. og 4.; 2. Kreds vilde derimod Komitéen ganske overlade til Kredsen selv at bestemme. For at Formanden, som tillige er Komitémedlem i Kjøbenhavn, kunde være ganske i Overensstemmelse med dens Beslutning, aftraadte han, og en anden dirigerede. Dette var for os et haardt Stød at være Vidne til, at Forholdet, navnlig det politiske, imellem vore gamle prøvede Venner skulde vise sig at være saaledes, at han traadte til Side uden at ytre sig i mindste Maade. Gid dog denne forvirrede, vanskelige og farefulde Tid var forbi, uden at Tabet af vore konstitutionelle Rettigheder var bleven altfor følelig, og uden at Kampen derigennem skulde optaarne saa mange Vanskeligheder, at det skulde forhindre dem i Fremtiden at gaa Haand i Haand med hverandre for os til et Maal og ad en og samme Vej!

Under de Forhandlinger, der blev førte om Holbæk Amts 2., blev det foreslaaet og vedtaget at udnævne en Komité til at overveje og foretage, hvad der i den Henseende fandtes rigtigt at gøre. Komitéen føler tilfulde det vanskelige Hverv, der derved er lagt paa den, men beder at faa Raad i de fleste Tilfælde af vore Venner. Man er i Tvivl om, hvorvidt Deres Højvelbaarenhed vil vedkende sig den Mening som foran anført, men man var dog *alle* enige om, at om De end ikke tilfulde vilde vedkende Dem disse Grundsætninger, kunde man dog under ingen Omstændigheder tvivle om Deres Ærlighed og gode Hensigter, og dette i Forening med Deres udmærkede store Aandsgaver, Deres uforlignelige, uegennyttigt tilbagelagte Virksomhed, hvorved De har aflagt saa mange Prøver paa, at De endnu vil bruge

Deres Evner til at virke i det almindelige Bedste, og hvorfor Bondestanden aldrig kan fuldtakke Dem — dette gør, at vi allerunderdanigst i Venlighed henvender os til Dem om atter at stille Dem til Valg i vor Kreds d. 1. December, vi vil da saavist undersøge og underrette Dem om Kredsens almindelige Mening, hvilken vi dog antager for at være gunstig, og derom godhedsfuldt underrette os snarest muligt, saadan at vi kan offentliggøre det for Vælgerne.

Ærbødigst

for Underskriverne:

Hans Jensen.

Paa denne Skrivelse gav Tscherning straks følgende Svar:

Ørholm, den 16. November 1854.

Hr. Gaardmand H. Jensen.

Idet jeg anerkender Udvalgets Skrivelse af 13. d. M., hvori jeg opfordres til igen at stille mig til Valg i Holbæk Amts 2. Valgkreds, takker jeg herved for samme og modtager den med Glæde. Dersom ikke uventede Hindringer skulle stille sig i Vejen, haaber jeg at antræffe i Valgkredsen nogle Dage før Valgdagen, ved hvilken Lejlighed de forskellige Forhold nærmere kunne blive oplyste. Straks maa jeg dog bemærke, at jeg naturligvis tiltræder Hovedindholdet i Folketingets Adresse, nemlig Ønsket om besluttende Myndighed i Lovgivnings-sager saa vel som Finanssager i Fællesforfatningen, og Repræsentationen i samme udviklet saaledes, at det valgte Element forstærkes ligeoverfor de Kongevalgte. Jeg søger naturligvis herom, eftersom jeg jo alt i Rigsraadet havde andraget paa det samme, og det maaske i en væsentlig Grad skyldes min Medvirkning, at det Hallske Forslag blev bragt frem i Folketinget. — Hvad derimod den anden af de opstillede Troes-artikler angaar, da anser jeg den for at hvile paa en ganske urigtig Opfattelse af Forordningen af 26. Juli 1854. Jeg kan derfor ikke alene ikke stemme for den, men maa gøre mig Flid for at forhindre dens Overførelse i den parlamentariske Virksomheds Kreds. Naar man siger, i Folketinget, „der rører sig hos mange Tvivl om denne Forordnings Grundlovsmæssighed,

vi ville derfor nedsætte et Udvalg til at undersøge, hvorledes det hænger sammen hermed“, saa siger jeg, det er et Misgreb, men det er ikke synderlig farligt; men naar man giver Forslaget den Form som i sidste Folketing, saa er det en højst skadelig, maaske fordærvelig Forholdsregel lige overfor alle omgivende Forhold i og udenfor Landet. Man kan læse sig til min Mening herom i sidste Folketingsmødes Forhandlinger. Man vil af dette se, at jeg ikke betragter Forordningen som grundlovsstridig, eftersom den ikke tillægger sig Karakteren af tvingende Lov for Kongeriget, men selv om jeg nærrede Tvivl, vilde jeg dog raade fra at betræde den ovenomtalte Vej. Folketinget har, under Grundlovssagens Behandling, været meget ivrig paa at faa Fællesforfatningen at se, og det efter at man var enig om, at Rigsdagen burde indskrænke sig til en middelbar Antagelse eller Forkastelse af samme. De véd, at jeg fraraadede denne Iver; nu vilde det være besynderligt, efter min Mening ikke aabent og ligefrem handlet, om man mødte Regeringens Imødekommenhed med at raade Kongen til at aabenbare sin Hensigt med Fællesforfatningen; om man, siger jeg, mødte den med at anklage den i Stedet for med Ligefremhed at tage den, saaledes som Forslaget til Fællesforfatningen er; thi kun som Forslag kan Rigsdagen betragte Forordningen; kunde vi ikke bruge den, maa den først undergaa disse og disse Forandringer.

Det er vistnok beklageligt, at vi, som i Aaringer virkede sammen for visse Formaals Opnaaelse, nu ikke længer kan gøre det, men det kan nu ikke være anderledes. Jeg har for meget set i Historiens Aarbøger, hvorledes den Vej, som mine tidligere Forbundsfæller, der nu lede Almuen, betræde, stedse har ført til Fordærvelse for Friheden. Kun de Bestræbelser, der kunne passe sig nogenlunde med den til hver Tid bestaaende eller dog mulige Statsenhed, kunne lykkes for Almuefolkets Vedkommende. Tiden, vi nu leve i, er ikke gunstig for parlamentariske Kraftprøver. Efter at den Forskel i Betragtningssmaaden, der stedse har været noget tilstede, er kommen for Dagen og er bleven udpræget i saa betegnende Handlinger som i de seneste Rigsdagsmøder, kan nu Genforening ikke mere finde Sted; thi Fortroligheden vil mangle, og de Udenforstaaende ville vide at finde Forbindelsens svage Sider; men det forhindrer os ikke fra at samstemme om de Genstande, som fra Førstningen have bragt os sammen,

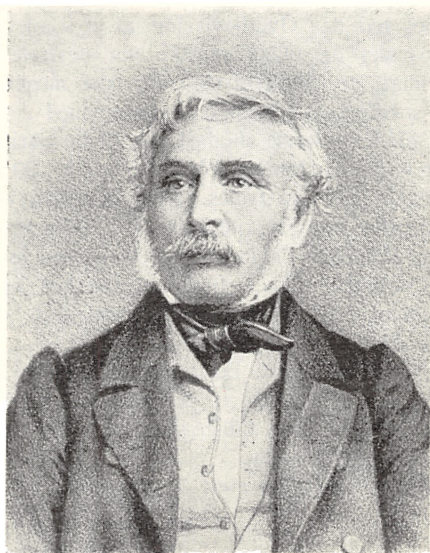
naar disse atter foreligge, hvilket desværre maaske ikke vil ske saa snart.

Mine venskabelige Hilsener.

Deres hengivne

A. F. Tscherning.

Tscherning blev genvalgt i Svinninge d. 1. Decbr. 1854, selv om der var store Uoverensstemmelser mellem

Oberst A. F. Tscherning.

ham og mange af hans Vælgere. Disse Uoverensstemmelser blev ved at spøge i de følgende Aar; ikke mindst spores dette i nogle Breve, som Tscherning skrev til Hans Jensen, og hvoraf et Par i sin Helhed skal anføres nedenfor. Tscherning var i Halvtredsernes Dage ingen Ministerstormer. Han holdt paa den rolige fremadskridende Udvikling og formanede derfor sine Venner i Valgkredsen til at vise Taalmodighed. „Vi har“, skrev han d. 1. Februar 1855 til Hans Jensen,

„ikke gjort store Fremskridt endnu; men det var ej heller at vente, der skal Tid til al Ting i Verden“.

Kjøbenhavn, den 27. Marts 1855.

Hr. Gaardejer H. Jensen,
Fmd. f. Sogneforstanderskabet.

Folketinget har da i Gaar Aftes besluttet at anlægge Rigsretssag med de afgaaede Ministre paa Grund af Pengeoverskrivelser. Da jeg har den Overbevisning, at vi i høj Grad svække Regeringsapparatet og tillige svække vor nevtrale Stilling ved ikke at bevillige de Udgifter, som de ikke meget store Rustninger have medført, der hænger sammen med vor Nevtralitet, saa har jeg til det Yderste modsat mig dette Skridt. Der var nok tillige at kræve Erstatning for, vel over 250,000 Rd., hvormed der langt mindre lod sig strides. Min Modstand var imidlertid forgæves, og heller end jeg vilde give min Stemme til et Skridt, der kunde faa skadelige Følger, som Forfølgelsen for hine i vigtige politiske Formaal udgivne Summer, saa har jeg stemt mod hele Sagsøgningen. — Jeg var den eneste, som stemte imod. Tutein stemte ikke.

Det er et stort Skridt, Folketinget har gjort, gid Følgerne blive heldige. Det har altid vist sig uheldbringende, naar den repræsentative Magt i sine tidlige Aar har villet for stærkt gaa i Rette med Regeringsmagten.

Hils Deres Familie og gode Venner fra

Deres hengivne

A. F. Tscherning.

Ørholm, den 5. September 1857.

Hr. H. Jensen!

Disse Linier for at meddele Dem og gennem Dem saa mange af Deres Venner, som De vil være saa velvillig at give Meddelelse derom, at jeg kommer til Valgkredsen imod Slutningen af denne Uge og skal staa til Rede i et Møde i Svinninge Søndag d. 9. ds. Eftmd. Kl. 4, for hvem der vil komme. Jeg er i Besiddelse af nogle hidtil ikke bekendte Aktstykker til Belysning af vore nærværende vanskelige Forhold til Udlandet, og skønt jeg ikke er berettiget til at meddele dem til Offentligheden,

saa tør jeg nok gøre dem til Genstand for en nærmere Belysning i en Kreds af Vælgere.

Jeg var i Søndags indbudt til Kongen paa Skodsborg, han var meget forstemt over sin vanskelige Stilling. Han meddelte mig, hvad De vel, inden De læser dette, har set i Bladene, at han rejser til det vestlige og sydlige Jylland og vil tilbringe sin Fødselsdag i Glücksborg i Slesvig.

I Forventning snart at se Dem og flere Venner forbliver jeg

Deres hengivne

A. F. Tscherning.

I April 1858 modtog Tscherning fra „Committéen for den Holbækske Afdeling af den sjællandske Communal- og Vælgerforening“ (hvis Formand var Hans Jensen) en af omtrent 70 Gaard- og Husmænd samt enkelte andre underskreven Adresse, hvori man lod ham vide, at paa et afholdt Møde i Svinningekredsen var Foreningen kommen til det Resultat, at den vilde anmode ham om ikke at stille sig til Genvalg i den Kreds, som han hidtil havde repræsenteret paa Rigsdagen, eftersom man ikke var tilfreds med den Stilling, han havde indtaget til Spørgsmaalet om *Fællesforfatningen*. Vel anerkendte man hans levende Interesse for Bondestandens Frihed og Lighed, og særlig hans ivrige Virken for *Fæsteafsløsningsloven*, men da man dog ansaa dette sidste Spørgsmaal for at være af underordnet Betydning i Sammenligning med det store politiske Spørgsmaal (Grundloven), saa havde man henvendt sig til Gaardmand *Hans Jensen* af Kundby og formaaet ham til at stille sig, da man i ham ventede at faa en Repræsentant, med hvem man for den nærværende Tid bedre kunde være tjent. Dog ønskede man, at Tscherning skulde stille sig i en

anden Valgkreds, hvor der var en Rigsdagsmand, som endnu mindre tilfredsstillede Underskriverne.

Tscherning svarede d. 22. Maj, at han, førend han modtog den ovenfor omtalte Adresse, var opfordret af flere i sin gamle Valgkreds til at stille sig paany, og at han havde lovet at efterkomme denne Opfordring. Ligeledes havde han senere tilsendt disse Mænd Adressen, men paany modtaget Opfordringen, skønt han havde mindet om, at det vilde være urigtigt af ham at stille sig, naar Kredsens Medlemmer troede, at de kunde blive bedre repræsenteret af en anden. Han mente derfor, han havde en Forpligtelse til at stille sig. „Jeg vil“, skrev han, „det samme nu som tidligere, for saa vidt det samme kan villes til en anden Tid og under andre Forhold. Forkaster man mig nu, saa er det ikke, fordi jeg nu er forskellig fra det, jeg var, da Vælgerne tog mig til Kredsens Folketingsmand, men fordi de ville noget andet end dengang, noget, som jeg forøvrigt ikke kender, da ingen paa en simpel og klar Maade har sagt, hvad man vil og hvorledes.“

Komitéen gav Gensvar d. 28. Maj og meddelte, at man for at undgaa en Valgkamp havde bestemt sig til ikke at opstille nogen Modkandidat, skønt man ikke havde forandret sin Anskuelse og fremdeles helst saa, at Tscherning ikke stillede sig.

Da Tscherning havde modtaget denne Skrivelse, sendte han følgende Svar til Hans Jensen:

Ørholm, 1. Juni 1858.

Hr. Gaardmand Hans Jensen.

I Gaar Aftes modtog jeg en Skrivelse, dateret 28. Maj uden Stedsangivelse, med forskellige Mænds Navne under, hvoriblandt ogsaa Deres, hvilket tillige særlig var fremhævet i Skrivelsen. Jeg formoder heraf, at jeg kan rette Svaret til Dem.

I den ovenomtalte Skrivelse hedder det: „de Vælgere, der nu ønske Hr. Obersten, er vist for største Delen andre Mænd end dem, der hidtil have virket for og glædet sig ved, at De blev valgt, og Deres Valg vil altsaa i Fremtiden have en ganske anden Karakter end de tidligere“.

Hertil maa jeg bemærke, at de Mænd, som i et større Antal Vælgeres Navn have opfordret mig til at stille mig til Valg i Kredsen, ere de samme Mænd, som ved tidligere Valg have stillet en lignende Opfordring til mig. De have ikke gjort nogen anden Fordring til mig end tidligere. Jeg er, som tidligere, Demokratiets, især det umiddelbare Demokratis, maadeholdne Repræsentant. Jeg har stedse raadet til, især ved Besvarelsen af de højere politiske Spørgsmaal, ikke at foregribe Udviklingen af de politiske Begivenheder, men følge dem med vaagent Øje, benytte dem med Maadehold, og hvor det kun nogenlunde lod sig gøre, da hellere støtte den bestaaende Regeringsmagt end at udsætte Staten for, gennem mulige Brud mellem Statsmagterne, at fremkalde, ja maaske endog berettiget, en Afbrydelse af den Udviklingsrække, som i 1848 er begyndt og hidtil er fortsat ved lovlige Midler, i lovlige Former og givne med besindige Skridt. Saa længe jeg deltog i Bondevenneselskabets Bestyrelse, fulgte den stadigen denne Grundanskuelse. Under Forudsætning af, at jeg vedblev at følge den, er jeg hidtil bleven valgt i Kredsen, og med den Overbevisning dybt indpræntet i min Sjæl som Udbyttet af min politiske Granskning, at det umiddelbare Demokrati kun kan trives, som politisk Parti, ved at holde fast ved og handle efter denne Grundanskuelse, stiller jeg mig igen. Mit Valg maa altsaa for Fremtiden faa samme Betydning som hidtil-dags, i hvem der saa end vælger mig.

Der anføres yderligere i samme Skrivelse, at min Skrivelse til Valgcommittéen har været „den uforstaaelig“, at den (Skrivelsen) har ikke i mindste Maade „forandret vor (Underskrivernes) Mening om det beklagelige i, at Obersten vedblivende forsvarer den Fællesforfatning, der har vist sig saa uheldig for os“.

Det staar jo ikke i min eller vel i nogens Magt at forandre en Andens Mening, jeg maa derfor indskrænke mig til gentagende at erklære, at det umuligt kan siges om mig, at jeg vedblivende forsvarer Fællesforfatningen af 2. Oktober 1855, eftersom jeg ikke alene aldrig har forsvaret den, men snarere stedse har angrebet den. Først har jeg søgt at forhindre dens

Tilblivelse, og dernæst har jeg — jeg kunde næsten fristes til at sige mer end nogen anden — arbejdet for at faa den forandret, netop for at undgaa de skadelige Virkninger, hvilke jeg forudsaa og bebudede den maatte medføre. Paa Fællesforfatningen har jeg anvendt den ovenfor anførte almindelige Grund-sætning; derfor har jeg sagt og siger fremdeles: bryd den ikke, men forandrer den paa lovlig Vis, betimelig uden Tvang, i Overensstemmelse med de statsretslige Grundlag, som har fundet eller gennem Underhandlingerne kan finde Anerkendelse.

Af Skrivelsen ser jeg iøvrigt, at De, Hr. H. Jensen, ikke stiller Dem, naar jeg fastholder min Beslutning at stille mig. Hvor meget jeg end agter de Egenskaber, som De vilde bringe med til Rigsdagen, og derfor beklager, at jeg maa staa i Vejen for Dem, saa tror jeg, De vil erkende, saaledes som Sagerne nu staa, at jeg bør fastholde min Beslutning. Jeg havde allerede tidligere skrevet til Dem om Valget, naar jeg ikke havde frygtet for, at De vilde have misforstaaet mine Bevæggrunde paa en Tid, da jeg maatte være i Tvivl om, hvorledes vi kom til at staa ligeoverfor hverandre i denne Sag. Nu kan jeg gøre det, idet jeg anerkender Deres hæderlige Handlemaade imod mig. De kan vistnok ikke være i Tvivl om, at jeg jo med stor Glæde vilde se Dem optræde ved Valghandlingen som en af mine Stillere. For i denne Henseende at rydde Deres Betænkeligheder af Vejen er det især, at jeg har imødegaaet de Par ovenfor anførte Yttringer af Deres og Medunderskriveres Brev. De vil yderligere lære min Rigsdagsfærd at kende af en Beretning, som udgaar i Forbindelse med „Holbæk Avis“.

De vil selv bedst vide, *om* og *hvorledes* dette Brev skal meddeles Deres Medunderskrivere.

Ærbødigst

A. F. Tscherning.

Ogsaa denne Gang lykkedes det Tscherning at tvinge det opbrydende Uvejrl tilbage. Han stillede sig og blev genvalgt i Svinninge ved det almindelige Folke-tingsvalg d. 14. Juni 1858. Og tre Aar senere, da der igen skulde være Folketingsvalg, modtog han ved Hans Jensen fra Vælgere i Svinningekredsen følgende tillidsfulde Opfordring:

Højstærede Hr. Oberst!

Der forestaar nu nye Folketingsvalg, og vor Tanke falder da naturligvis paa Dem som Kredens hidtilværende Repræsentant. Sidste Gang, De stillede Dem hos os, var det kun med Modstræben og Tvivl, at en Del af Deres gamle Venner og Vælgere stemte paa Dem, og vi havde helst ønsket, at De ikke havde stillet Dem her. Dette var, som De, Hr. Oberst, ved, begrundet i Deres Stilling til de store politiske Spørgsmaal og navnlig i Deres Optræden overfor Helstatsforfatningen og Holstens Udsondring af samme. Vi er ikke ganske uvidende om, at den for vor Frihed og Selvstændighed saa faretruende Forfatning, som nu i denne Tid er fremlagt i de holstenske Stænder, i det væsentligste er udgaet fra Dem i Forening med en Slesvigholstener, og vi beklage meget, at det er saa. Men De har, Hr. Oberst, paa den anden Side i de sidst forløbne 3 Aar i høj Grad forøget Deres store Fortjenester af Frihedens Udvikling iblandt os ved med Deres sjældne Iver og Dygtighed at kæmpe for enhver folkelig Sag, hvoraf ikke faa ere blevne gennemført i væsentlig Grad ved Deres Bistand. Vi tro derfor, nu da det synes, at en højere Styrelse vil fjerne den Fare for vort Fædreland som en fornyet Helstatsstyrelse med Holsten vilde medføre, at vi med større Frejdighed og Tilfredshed kan se Dem paa Valgtribunen denne Gang, hvilket vi ikke har villet undlade at udtale for Dem lige saa aabent og ligefremt, som vi sidst udtalte det modsatte.

Vi tillader os derfor ærbødigst at opfordre Dem til at stille Dem hos os paany ved de forestaaende Folketingsvalg, og det skal være os en Glæde at give Dem vore Stemmer.

I Marts 1861.

Hans Jensen.

Efter Valget i 1861 groede Tscherning saaledes fast i sin gamle Valgkreds, at hans Vælgere følte det som en dyb Sorg, da han d. 1. August 1866 meddelte dem, at han ikke længer kunde være deres Folketingsmand og overhovedet ingensinde mere vilde have Sæde i Rigsdagen. Her var Tscherning urokkelig. Ingen kunde faa ham til at blive.

Ved det nye Folketingsvalg i Svinninge i Efter-

aaret 1866 valgtes da *Hans Jensen* til Tschernings Afløser, en Stilling, han beholdt i 10 Aar, indtil han d. 25. April 1876 afløstes af den unge veltalende Bonde *Hans Peder Andersen* fra Gislinge, der ved sit Giftermaal og paa anden Maade var i Slægt med Kundbyerne.

Hans Jensen var en pligttro Rigsdagsmand. Der var over ham noget af det støtte, solide og trofaste, som han bl. a. gav Udtryk ved aldrig at forsømme Møderne i Tingsalen. I den Tid, han var i Rigsdagen, rejste han i Reglen hjem hver fjortende Dag. Fra Roskilde til sit Hjem tog han Lørdag Aften med Postvognen. Naar Børnene saa Søndag Morgen opdagede, at Far var kommen hjem, maatte de over i hans Seng. Men Tid til lang Morgenhvile blev der sjældent, thi der laa altid en Del Breve og ventede paa hans Besvarelse, og hele Søndagen igennem strømmede Venner, Kendinge og Betrængte til hans Gaard for at hilse paa og tale med deres Rigsdagsmand. Kaffeleden var aldrig kold saadan en Søndag i det gæstfrie Hjem. Og tit kunde Hans Jensen være saa optaget, at han ikke naaede at komme ned i Kostalden og se til Kreaturerne.

Søndag Aften henimod Midnat skulde han med Posten tilbage til Roskilde. Hans Søn, Jens Hansen (nu Gaardejer i Sandby), fulgte da gerne sin Fader ud til Hovedlandevejen for der at oppebie Postvognen. Tit kunde det ved Vintertid, naar Vejret var koldt og regnfuldt, være en mindre hyggelig Tur. Han havde jo en Køretur paa 6 Mil, inden Roskilde naaedes. Først da Kalundborgbanen 1874 aabnedes, blev Turen langt lettere. Et strængt Liv forbundet med Kulde og Nattevaagen var disse Ture, men Hans Jensen havde et

ualmindelig godt Helbred og en god Vilje. Og det bar ham over mange Besværigheder.

Da Frederik den 7.s Mindesmærke i Svinninge skulde afsløres ved en Grundlovsfest d. 3. Juni 1870, opfordrede Hans Jensen gamle Tscherning til at holde Afsløringstalen. Men Tscherning vilde ikke. Han afsløg den velmente Opfordring i et Brev, der lød saaledes:

Kjøbenhavn, den 1. Juni 1870,
Kl. 9 Morgen.

Hr. Gaardejer Hans Jensen!

Deres ærede Skrivelse af 29. f. M. fik jeg først i denne Morgenstund. — Paa Festudvalgets Vegne indbyder De mig til som Æresgæst at komme til en Grundlovsfest, der den 3. ds. skal afholdes i Svinninge samtidig med Afsløringen af et Mindesmærke for afdøde Kong Frederik d. 7. Maa jeg med disse Ord udtale min særdeles Paaskønnelse af den Ære, som derved vises mig af Indvaanerne i den Valgkreds, jeg i saa mange Aar har repræsenteret i Kong Frederik den 7.s Rigsdage i Henhold til Grundloven af 5. Juni 1849. Det gør mig meget ondt, at jeg ikke kan benytte denne Indbydelse, men efter at Grundloven af 28. Juli 1866 har fortrængt den af 5. Juni 1849, har jeg ikke kunnet deltage i Højtideligheder paa den Dag. Jeg vil nødig forpurre en Fest ved Misstemning, mindst vilde jeg gøre det, hvor jeg er tilstede som Gæst, og jeg er endnu ikke kommen saa vidt, at jeg er bleven Herre over den Følelse af Uvillie, som den Fremfærd har fremkaldt hos mig, der er brugt for at tilintetgøre 5. Junigrundlovens væsentligste og betegnende Egenkab: *Anerkendelsen af politisk Lighed*.

Idet jeg gentager min Tak for den mig beviste Ære, beder jeg af ovenstaaende Grunde forklare min Udeblivelse, undskyldte den og bevare mig i venlig Erindring.

Ærbødigst

A. F. Tscherning.

Tscherning døde den 29. Juni 1874. En god Maanedes Tid derefter var Hans Jensen med til at ud-

stede et Opraab til det danske Folk om at rejse Tscherning et Hædersminde. Opraabet var underskrevet af 25 bekendte Mænd rundt om i Landet. Fra Kundby var der to Underskrivere, nemlig Hans Jensen og Niels Pedersen; Jens Gregersen var afgaaet ved Døden 14 Dage, forinden Opraabet blev udstedt. Selve Opraabet lød saaledes:

Da Johan Hartvig Ernst Bernstorff gav sine Bønder fri, rejste de ham som Taknemmeligheds Tegn en Æresstøtte paa Gentofte Bakke 1783, og da Stavnsbaandet løstes, rejstes til Minde om denne Kongedaad Frihedsstøtten ved Kongestaden 1792.

Siden 1848 er der gjort Kæmpeskridt til Befordring af Lighed mellem danske Statsborgere; men endnu vidner intet synligt Mindesmærke om den for Folkets Flertal saa følgerige Begivenhed, hvorved der i Modsætning til forrige Tiders Standsforskel i Byrder og Rettigheder indførtes *ligelig Værnepligt* og *ligelig Vælgerret*.

Mange fortjente Mænd have samvirket til Opnaaelsen af ligelig Borgerret; men Ingen har i den Grad i saa lang en Aarrække som Oberst Tscherning arbejdet hen til Opnaaelsen af hine tvende Formaal og derved gjort dem til sit Livs Opgave. Selv har han i udførlige Grundtræk givet hine Samfundets tvende Grundpiller Lovs Form, og i vanskelige Tider kaldet til at have Sæde i Kongens Raad har han virket hen til, at de traadte ud i Livet med Lovs Kraft.

Andre Lande have hurtigt tabt de Rettigheder, som Folket i en højst bevæget Tid under blodig Kamp for Frihed erhvervede sig, og som Magthaverne bekræftede med deres Ed. Men Danmark kan takke Mænd som *Anton Frederik Tscherning* for, at den bratte Overgang til en ny og folkelig Regerings Form ikke her som andet Steds besmittes ved Lovbrud, Vold og Blodsudgydelse. Og da siden Tilbagegangens Bølger ogsaa skyllede op paa vort lille Fædrelands Kyster, kan man for en stor Del tilskrive Tschernings frede-

lige Raad, at det ikke kom til et farligt Brud, men at der bjærgedes saa meget som muligt af det paa lovlig Maade vundne. Thi som Tscherning stod ved sin Konges Side, da det gjaldt at skifte lige Ret mellem alle danske Statsborgere, saaledes har han siden som Folkets kaarne Talsmand paa Tinge med sit omfattende politiske Fremsyn, forenet med stadig Redebonhed til at gaa Overenskomstens fredelige Vej, bidraget til, at der, paa det med Omsigt og Klogskab grundlagte Værk, er stadig bygget videre i Samklang med Kongens Raad, saa at navnlig hine Samfundslivets store Pligter og Rettigheder, Værnepligten og Valgretten, have slaaet dybe Rødder i Folkets Bevidsthed.

Til Tschernings uplettede Hædersnavn ønske vi da, gennemtrængte af inderlig Taknemmelighed for hans hele uegennyttige Færd, at knytte Mindet om denne hans vigtige Andel i det i Danmark grundlagte Værk, og vi opfordre herved samtlige vore Medborgere til med os at deltage i ved fælles Bidrag, større saa vel som de mindste, at rejse ham *et Hædersminde*, som kan vidne for kommende Slægter om, at vor Tid erkendtlig paaskønnede, hvad der forundtes den at opleve: det mægtige Tidens Fremskridt: *at alle danske Mænd nu dele Forsvarets Byrde i Krigen og have lige Adgang til den statsborgerlige Virksomheds Færd i Freden.*

Ovenstaaende Indbydelse udgik allerede paa Tschernings Fødselsdag d. 12. Decbr. 1860, men maatte standses, da han bestemt modsatte sig, at der gjordes noget *i hans levende Live*. Indsamlingen var dog allerede saa stor, at den ved at gøres frugtbringende nu er vokset til omtrent 490 Rd. — Vi opfordre nu en paalidelig Mand i hvert Sogn til at forestaa Indsamlingen og sende en af os Bidragene samt Listen over Bidragyderne.

Kjøbenhavn, i August 1874.

(Indbyderne.)

„Tschernings synlige Minde vil styrke os i Arbejdet“, skrev fhv. Folketingsmand P. Chr. Zahle i et Brev til Hans Jensen i Kundby. „Jeg tænker mig, at inden vi slutter vor Virksomhed for Tschernings Minde, bør vi danne eller indbyde til Dannelsen af en „Tschernings Forening“ med det særlige Hverv at gøre Uddrag af hans skriftlige og mundtlige Udtalelser, ordne dem paa en hensigtssvarende Maade og faa dem udgivne som en billig Folkelæsning.“

Dette gode og praktiske Forslag af Zahle blev dog ikke virkeliggjort. Derimod opnaaede man gennem Landsindsamlingen at faa et Beløb ind, saa der kunde udfærdiges *tre Buster* i Tschernings Billede. Den ene blev rejst paa Himmelbjerget, den anden opstilledes i Folketingssalen, og den tredie blev tiltænkt *Svinninge By*.

Ved denne Lejlighed var det atter Hans Jensen, der maatte tage Affære. Han ordnede alt med Hensyn til Monumentets Opstilling i Svinninge og Afsløringsfesten. Festen blev bestemt til d. 5. Juni 1881, men det kneb for Hans Jensen med at finde passende Talere. Først henvendte han sig til Tschernings gamle Ven og trofaste Meningsfælle, Pastor P. Chr. Zahle. Men Zahle sagde Nej til det hæderfulde Tilbud og skrev saaledes til Hans Jensen:

Med hjertelig Tak for det Hverv, De saa smukt har tiltænkt mig, at være min afdøde store politiske Lærers, A. F. Tschernings Tolk ved Afsløringen af hans Mindesmærke i Kredsen, maa jeg desværre tilføje, at, som De ogsaa har forudsat, det efter min Stilling vil være mig umuligt netop i Pinsetiden at være fraværende fra Menigheden. Derimod skal jeg i to Sange, som De har henvendt Dem til mig om at forfatte, søge at sætte ham et, efter hvad mine Evner formaar, værdigt Minde ved denne Højtidelighed. Melodierne bliver „Dannevang ved grønne Bred“

og „Duftende Enge og kornrige Marker“. De skulle trykte blive Dem tilsendte fra Ringsted.

Kan Winther ikke holde Talen, da raader jeg til ej at forbigaa Tschernings Medstifter ved „Bondevennernes Selskab“s Oprettelse 5. Maj 1846 Prokurator B. Christensen, og kan han heller ikke, saa Medbestyreren i samme Selskab, Prokurator Alberti, der holder ypperlige Festtaler.

Hils alle gode Venner hjerteligst fra

Deres

Zahle.

E. S. Jeg fik netop nu Brev fra G. Winther, at han ej kunde holde Talen. Kan nu B. Christensen og Alberti ikke, vil jeg henstille, om Afsløringen kan foregaa den 8. Juni, da jeg i saa Fald skal, om alt gaar vel, have den Ære at møde.

Deres forbundne

Zahle.

Hans Jensen stod net i det, da han havde modtaget Zahles Brev. Festen kunde ikke udsættes til d. 8. Juni, men maatte afholdes Grundlovsdagen. Han henvendte sig nu til Digteren Hostrup for at formaa ham til at holde Afsløringstalen, men Hostrup svarede i et Brev fra Hillerød, dateret d. 30. Maj, saaledes:

Hr. Gaardejer Hans Jensen!

I længere Tid har jeg været Patient og tænker derfor paa, hvad De synes at have hørt noget om, at søge min Afsked til Efteraaret. I hele dette Foraar har jeg derfor kun daarlig kunnet besørge mit Embede og skal nu til at prøve paa igen, om det ikke vil lykkes bedre. Under saadanne Omstændigheder kan jeg naturligvis ikke godt paatage mig Udenomsforretninger, da jeg har ondt ved at passe det nærmeste, og selv om jeg ellers havde følt mig kaldet til at holde en Mindetale for Oberst Tscherning, som jeg aldrig personlig har kendt eller staaet i Forbindelse med, vilde det nu være mig en Umulighed. Jeg har aldrig været Politiker, og det forekommer mig, at Talen burde holdes af en saadan, og at det vilde være smukt, om De kunde formaa Tsehernings gamle Ven og Fælle, Biskop Monrad, dertil (hvis De vil gaa udenfor Tschernings nærmeste Kreds). Monrad har nemlig altid, siden han trak sig tilbage fra

det politiske Liv, vist Sympathi for Venstrebevægelsen og vil vistnok kunne tale kønnere end nogen anden om Tschernings Betydning for vor Frihedsudvikling og hans rene uegennyttige Karakter.

Maaske De vil smile ad mit Raad, men jeg vil finde det kønt, om Forfatteren af Danmarks Riges Grundlov, efter at han selv har haft saa mangen en Dyst med sin Kollega i Martsministeriet, talte et anerkendende og forsonende Ord ved Indvielsen af hans Mindestøtte. Jeg duer ikke dertil, og det er paa Grund af min legemlige Svaghed en Umulighed. Jeg takker imidlertid for den Tillid, De har vist mig ved at henvende Dem til mig.

Deres ærbødige

C. Hostrup.

Hvor vidt Hostrups smukke Raad om at indbyde Monrad blev taget til Følge, vides ikke. Men de gentagne Afslag gjorde, at der maatte tænkes paa mere end én Udvej, naar Festen skulde holdes den 5. Juni. Hans Jensen satte sig da hen og skrev en Tale, saadan som han kunde tænke sig at ville tale for Tschernings Minde, naar det Tilfælde indtraf, at alle de paatænkte Talere udeblev. I sidste Øjeblik lykkedes det dog at faa fat i General *Harbou*, Tschernings gamle Adjutant fra 1848. Han kom og holdt Afsløringstalen. Hans Jensen sendte sin paatænkte Tale i et Brev til Tschernings Enke, der et Par Dage efter Festen sendte Hans Jensen en hjertelig Tak i følgende Brev:

Blegdamsvejen, 7. Juni 1881.

Efter at have talt med mine Sønner om Gaarsdagens Fest i Svinninge og efter at have læst den Tale, som De, Hans Jensen, havde tænkt Dem at holde ved Afsløringen af Tschernings Mindestøtte, kan jeg ikke lade være at sende Dem min hjertelige Tak for den levende Del, De har taget i denne Sags Tjeneste, saavel for den udmærket smukke Maade, hvorpaa De mindedes mig, hvem det af Skæbnen blev forundt at dele de alvorsfulde og skæbnesvangre Tider for Danmark, der indtraf faa Aar efter

mit Ægteskab med en Mand, der fra sin tidligste Ungdom til sit Livs Aften aldrig svigtede det menige Folks Sag.

Tschernings og min Anskuelse faldt saa helt sammen, det har vistnok De og de faa Tilbagelevende, der har kendt os fra tidligere Tid, haft Anledning til at erkende. Jeg kan derfor ikke lade være at udtale min Beklagelse over, at det ikke blev Dem, Hr. Hans Jensen, der kom til at holde den paatænkte Tale ved Afsløringen; hvor langt hjerteligere falder ikke Sætningerne, end de maa have faldet fra den Mands Læber, der — indrømmer jeg — i de første Par Maaneder under Martsministeriet som Adjudant for Tscherning var ham til stor Nytte, men senere snarere ham imod. Og i sine politiske Anskuelser som brav Højremand var han en afgjort Modstander af Tscherning og hele hans Parti. Naa, men han kom dog nu, medens alle andre undskyldte sig: Alberti, Skolelærer Schellerup og — G. Winther. Var jeg ikke i mit lange Liv bleven vant til Skuffelser, vilde det smerte mig, at ikke en af de mange, De henvendte Dem til, havde nogle Timer at ofre paa Tschernings Minde. Nu staar for mig kun inderlig Taknemlighed til Dem, Hr. Jensen, og de andre Mænd derude, der mindes min afdøde Husbond.

Modtag min Hilsen, min Søn skriver selv.

Deres hengivne og altid forbundne

Eleonore Tscherning.

Hans Jensens paatænkte Tale til Ære for sin gamle Ven og Høvding var affattet saaledes, som den her meddeles efter hans egen Opskrift:

Ærede Forsamling! Vort Møde i Dag gælder en afdød fortjent og savnet Medborger. Dækket her foran skjuler Billedet af *Anthon Frederik Tscherning*. Det velgørende Indtryk, som hans aabne og tiltrækkende Personlighed gjorde paa os ældre, saa ofte han færdes iblandt os, vil kun svagt erstattes for den unge Slægt, som her er tilstede, og for fjernere Efterkommere igennem det kolde Minde, skønt ogsaa de Træk, som vor store Kunstner Jerichou har forstaaet at hugge ind, gengive træffende de sjæfulde Udtryk i vor heden-gangne Leders og Vens Aasyn.

Sent eller rettere aldrig, saa længe der er en

Danmarks Historie til, vil det forglemmes, at Anthon Frederik Tscherning var den Mand, som i 1848 frejdig og indsigtfuld stillede sig ved Kong Frederiks Side og samlede med denne Konge den folkelige Rege-ring, som er berømt under Navnet „Martsministeriet“, som stillede den Hær, der modig værgede Landets Grænser i en 3 Aars Krig, og som viste sin sande Kærlighed til borgerlig Frihed og Lighed gennem sit Udkast til Junigrundloven, og som endnu under dette Navn blev endelig underskrevet af Kong Frederik, der gav et nyt og længe mindet Bevis paa levende Kærlighed til Menigmand ved Indførelsen af almindelig Værnepligt. Maaske har Tscherning ikke i noget Stykke lagt en saadan Prøve paa levende Overbevisning om Stændernes Lighed for Dagen som netop ved almindelig Værnepligts Indførelse; thi derved hævdede han Bondestanden fra en ufri Stand til borgerlig Ligestilling med de fritødte Stænder.

Først efter at Tscherning saaledes havde kundgjort sig som Fører for det store Lighedsværk, der mægtig har ført vor Bondestand frem, traadte han i Forbindelse med vor Egn, da han beviste os den Ære at modtage Valg som vor Rigsdagsmand. Vi har jo saa ofte her fra dette Sted hørt ham forklare os vort Fædrelands Behov, og vi har endnu oftere med Beundring og Hengivenhed fulgt hans Taler og Forslag i Folkets Raad, baade i *Folketinget* som den begavede og ildfulde Forkæmper for Junigrundlovens Grundsætninger og i *Rigsraadet* for det danske Riges Sammenhold. Flittig og ufortrøden, som han var, holdt han ud, indtil han ansaa baade Rigets Helhed sprængt og Junigrundlovens Hovedgrund: den almindelige Valgret, knækket ved det ny Landsting — først da, da han var 70 Aar gl., forlod han Folkets Raad.

Mange af os stod i personlig Bekendtskab til ham. For enhver af os var han til Tjeneste, og ingen Smaamand søgte forgæves hans erfarne Raad.

Nu skal hans Minde staa her som et Sidebillede til den Konge, med hvem han arbejdede paa sit danske Fædrelands Bestaaen og grundlovsmæssige Frihed.

Disse tvende Mindesmærker — for Frederik den 7., der gik i Spidsen for sit Folk, da det gjaldt Danmarks Bestaaen og Frigørelse, og for hans første Krigsminister, Folkets Mand, Anthon Frederik Tscherning — gid de længe maatte henkalde vore Efterkommeres Tanker og Daad paa Fædrelandets Gerning og Idræt.

Med dette Ønske overleverer jeg herved paa Indbydernes og de Bidragydendes Vegne Mindesmærket for Oberst Tscherning til Omsorg og Ihukommelse for Holbæk Amts 2. Valgekreds.

Denne Afhandling vil blive fortsat og afsluttet i næste Aargang og efterfulgt af en Kildeangivelse.

J. P. J.

Historisk Samfunds Virksomhed i 1913

har været en jævn Fortsættelse af de tidligere Aars.

Samfundet har udsendt 7. Aargang af „Fra Holbæk Amt“, og der foreligger altsaa nu en hel Række af disse lokalhistoriske Hefter, hvis Aargange 1907—13 af nuværende og tiltrædende Medlemmer kan faas for 1 Kr. pr. Aargang. I Aargangen 1913 findes en Indholdsangivelse for samtlige Aargange. I Bogen for næste Aar vil blive indføjet et Navne- og Stedregister for alt det udkomne. Aarbogen for 1913 har faaet en velvillig Modtagelse i Pressen, og vi haaber ogsaa hos Medlemmerne.

*

Om Aarets Virksomhed skal vi iøvrigt nævne:

Ved Optællingen af de indkomne Stemmesedler til Valg af tre Medlemmer til Bestyrelsen i Stedet for de efter Tur fratrædende samt af et Medlem i Stedet for Læge Schou, der havde ønsket at udtræde, viste det sig, at de tre fratrædende: Forstander *J. Nylev*, Redaktør *H. J. Hansen* og Læge *Møller*, atter var genvalgt og Forfatteren *A. J. Eriksholm* indvalgt i Dr. Schous Sted.

Bestyrelsen genvalgte i sit første Møde derefter Borgmester *N. E. Hansen* som Formand.

Det sædvanlige *Foredragsmøde* i Forsommeren var planlagt til Afholdelse paa *Ubberup* Højskole den første Søndag i Juli Maaned. Medlemmerne erindrer,

at Samfundet tidligere har gæstet Vallekilde og Høng Højskoler. Det paatænkte Møde blev imidlertid opgivet paa Grund af forskellige Hindringer, og navnlig fordi det paa Grund af disse Hindringer kom for nær paa den fastsatte *Udflugt*, som denne Gang gik til Museet og Højskolen i *Lyngby*.

Denne Udflugt blev foretaget d. 20. Juli og havde vundet ret god Tilslutning. Efter at man sammen med besøgende fra Højskolen „Hvilan“ i Sverig havde paa-hørt et Foredrag paa Grundtvigs Højskole af Forstander *H. Rosendal*, blev Landbrugsmuseet beset, hvorefter man samledes til en Fællesspisning paa Hotellet.

D. 3. Decbr. holdt Samfundet et offentligt *Foredragsmøde* med derefter følgende *Aarsmøde* paa Hotel „Postgaarden“ i *Holbæk*. Ved det offentlige Møde holdt Højskoleforstander *Povl Hansen*, Vallekilde, et meget interessant og oplysende Foredrag om „Livet i den gamle Landsby“.

Ved Aarsmødet fremlagdes Regnskabet og Status, der viste, at Samfundet for første Gang forhaabentlig kunde gaa ud af Aaret uden Gæld, hvilket har stad-fæstet sig.

Der foretoges sluttelig Indstilling til Valg af Bestyrelse og Revisorer. Efter Tur fratræder fhv. Borgmester *N. E. Hansen*, Højskoleforstander *Povl Hansen* og Forfatteren *And. J. Eriksholm*, der alle indstilledes til Genvalg. Ligeledes foreslaas Genvalg af Revisorerne, Pastor *Prytz* og Direktør *P. Madsen*.

*

I Aarets Løb er der naturligvis sket nogen Tilgang og Afgang af Medlemmer, det sidste væsentligt ved Bortrejse eller Dødsfald. Medlemstallet var ved Aarets Begyndelse 449 og ved Slutningen 472.

Vi haaber fremdeles paa, at Medlemmerne vil gøre deres Bedste for at skaffe flere Medlemmer. Som et opmuntrende Eksempel kan vi nævne, at et enkelt Medlem fra sin nærmeste Kreds har indtegnet ca. 30 Medlemmer for det nye Aar.

Nærværende Aarbog er egentlig over Evne efter det nuværende Medlemstal. Bogen er ikke blot ikke saa lidt større end sædvanligt; men den ret rige Udstyrelse med Billeder til flere af Afhandlingerne er naturligvis ikke helt billig*). Vi skulde tro, at Aarbogen alene er de 2 Kr. værd, som Medlemmerne yder om Aaret. Og vi haaber paa saa megen Tilslutning til vor Virksomhed, at vi fremtidig kan bære Udgivelsen af en Aarbog af lignende Indhold og Omfang.

Samfundet har som forrige Aar modtaget 200 Kr. som Tilskud paa Finansloven, det eneste Bidrag, vort Samfund hidtil har modtaget udefra.

Vi maa maaske benytte Lejligheden til at meddele, at Redaktionsudvalget for Aarbogen omgaas med Planen om at lade udarbejde en geografisk-historisk Beskrivelse af Holbæk Amt. En saadan Skildring, der jo maa blive noget omfangsrig, skulde da optages gennem flere Aargange. Den kendte Forfatter, Magister *H. V. Clausen*, der efter mangeaarigt Ferieophold her i Amtet er fortrolig med en stor Del af Amtets Natur og Historie, har lovet at paatage sig Arbejdet. Begyndelsen vil dog næppe ske før i Aarbogen 1916.

*) Samtlige Billeder i Bogen — ét undtagen — er udført i *F. Hendriksens* Reproduktions-Atelier. Til Afhandlingen om „Skamstrup Kirke“ efter Forfatterens egne Opmaalinger og Fotografier.

Vi bringer sluttelig vor bedste Tak for den Velvilje og Støtte, der fra forskellige Sider er ydet vor Virksomhed, og navnlig skylder vi denne Tak til samtlige Medarbejdere ved Aarbogen og til de Mænd, der har ført Ordet ved vore Møder og Sammenkomster.

H. J. Hansen.

Medlemsliste.

(Fortsat fra VII. Bind.)

Tilgang.

- Bentsen, Ivar, Arkitekt, Holbæk.
Bernholm, Lærer, Gørlev.
Christensen, W. S., Manufakturhandler, Mørkøv.
Dyckjær, P. C., Sognepræst, Faarevejle.
Hansen, J. D., Murermester, Hagendrup.
Hansen, Laurits, Parcellist, Stenstrup.
Hansen, L. P., Gdr., Trønninge.
Helgogaard, L. J., Sognefoged, Kundby.
Hermansen, Lærer, Lumbaas.
Hoffmeyer, Præst, Raklev.
Hougaard, Snedker, Holbæk.
Jensen, J. P., Kontorbestyrer, Villakvarteret, Holbæk.
Jensen, Kathrine, Sygeplejerske, Kysthospitalet, Refsnæs.
Jensen, Kristine, Lærerinde, Bakkerup.
Jensen, S., Lærer, Faarevejle.
Johnsson, Hanne, Frk., Tølløse.
Larsen, Johs., Lærer, Hørve.
Lund, O., Kantor, Holbæk.
Lunn, F., Forpagter, Knabstrup.
Lyager, Henriette, Sygeplejerske, Herrestrup.
Nielsen, Hans, Gdr., Gislinge.
Nielsen, Knud, Gdr., Gislinge.
Nielsen, Niels P., Gdr., Eskebjerg.
Olsen, Jørg. P., Bmd., Tudse.

Olsen, Kr., Gdr., Bakkerup.
 Olsen, Peder, Regnskabsfører, Hørve.
 Olsen, S. M., Bogtrykker, Holbæk.
 Pedersen, Frederik, Gdr., Gudmanstrup.
 Pedersen, Ole, Gdr., Gislinge.
 Petersen, Godsforvalter, Villakvarteret, Holbæk.
 Petersen, Jens Gregers, Gdr., Kundby.
 Petersen, N. Fr., fhv. Gdr., Kundby.
 Petersen, P. H., Sognepræst, Sdr. Jernløse.
 Rasmussen, Købmand, Hørve.
 Rørdam, A., Præst, Holbæk.
 Smith, P., Godsforvalter, Høng.
 Sonnerup Læseforening, Højby.
 Sørensen, J. P., Smedemester, Trønninge.
 Sørensen, Peder, Gdr., Klint, Højby.
 Thomsen, Aage, Gdr., Kaastrup, Kalundborg.
 Hjort-Lorentzen, Etatsraad, Roskilde (Subskribent).
 Rasmussen, Kr., Bmd., Sønderup Mark (Subskribent).

Afgang.

Andersen, Hans, Gæstgiver, Holbæk.
 Birk, Lærer, Skelskør.
 Eriksen, Tømrermester, Asnæs.
 Fridrichsen, Apoteker, Kalundborg.
 Hansen, Hotelforpagter, Asnæs.
 Hansen, H., Partikulier, Holbæk.
 Hansen, Hans, Gdr., Enke, Stenstrup.
 Jensen, Jens, Gdr., Gudmindrup.
 Jensen, Torkild, Gdr., Herrestrup.
 Jørgensen, Redaktør, Kalundborg.
 Kirkeskov, Lærer, Romperup.
 Krabbe, Kammerherre, Hald.
 Nielsen, N. P., Gdr., Stenstrup.
 Olsen, Aug., København.

Perregård, Redaktør, Nykøbing.

Petersen, Jørgen, Landbrugsselev, Høng.

Tamm, Politimester, Odense.

Vinding, P., Dyrlæge, Nykøbing.

Wissing, Dyrlæge, Kolding.

Medlemmer d. 1. Januar 1913 . . .	449
Tilgang i Aaret	42
	491
Afgang i Aaret	19
	472

460 Medlemmer à 2 Kr.

11 Subskribenter à 1 Kr.

1 livsvarigt Medlem.

472 Medlemmer ialt.

Regnskabsoversigt for 1913.

Indtægt.	Kr.	Ø.
Aarsbidrag: 460 Medl. à 2,00	920,00	
11 Subskrib. à 1,00	11,00	
1 livsvarigt Medl.	0,00	
472 Medlemmer	931	00
Salg af Aarbogen	73	70
Statstilskud	200	00
Indvundne Renter	20	00
Indkomne Restancer	4	00
	1228	70

Udgift.		
Restgæld paa Aarbogen for 1912	220	00
Aarbogen for 1913	463	65
Forfatterhonorar	178	00
Møder og Udflugter	22	00
Kundgørelser	107	86
Refunderet 23 Medl. af Højby S. hist. Sf.	23	00
Kontorarbejde og Porto	55	60
Forskellige Udgifter	56	15
Kassebeholdning	102	44
	1228	70

